

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ КИМЁ ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ

**“ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ ВА СИЁСИЙ ФАНЛАР”
КАФЕДРАСИ**

“Ҳуқуқшунослик”
фанидан қўлланма

Тошкент - 2010

Услубий қўлланма “Ҳуқуқшунослик” фанидан номутахассис олий ўқув юртлари 1-курс талабаларига мўлжалланган бўлиб, унда давлат органлари, уларнинг ваколатлари, маъмурий, фуқаролик, оила, жиноят, экология, меҳнат ва ҳуқуқнинг бошқа соҳалари бўйича назарий билимлар талабаларни қизиқтирган саволларга жавоб тариқасида тузилган.

Услубий қўлланма талаба-ёшларни ҳуқуқий билими, маданияти ва онгини ошириш билан бирга талаба-ёшлар орасида ҳуқуқбузарликларни олдини олиш, уларни қонунларга ҳурмат руҳида тарбиялашга ёрдам беради

Тузувчи: Хасанова М.

КИРИШ

Бугунги кунда Ўзбекистонда таълим ва тарбия соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар давлат сиёсатининг устувор йўналиши этиб белгиланди. Зеро, тарбия орқалигина юртимизда яшаётган ҳар бир фуқаронинг дунёқарашини миллий ғоя асосида шакллантириш, айниқса ёшларни баркамол шахс сифатида камол топтириш, уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, келажак истиқболларини яратиш мумкин.

Республикамызда ўтказилаётган маънавий-маърифий ислохотларнинг асосий вазифаси – юксак ахлоқий фазилатларни ўзида мужассамлаштирган комил инсонни тарбиялашдан иборат. Бугунги кунда билимдон, етук малакали, кенг дунёқарашга эга ёшларгина жамиятимизнинг жаҳон цивилизацияси сари тараққиётини тезлаштиради, Ўзбекистоннинг дунёдаги ривожланган мамлакатлар сафидан муносиб ўрин эгаллашини таъминлай олади.

Одамзод ўзини таний бошлагандан таълим-тарбияга эҳтиёж сезади. Бинобарин, таълим-тарбия жамиятнинг олдинга ривожланишида зарур бўлган омилларни шакллантиради. Таълим-тарбиянинг мазмуни, савияси мамлакат иқтисодиёти, сиёсатининг оқибатини белгилайди. Шунинг учун ўз келажagini ўйлаган миллат, мамлакат маънавий-маърифий ислохотлар орқали маънавий етук авлодни вояга етказиш, улар учун замонавий шарт-шароитлар яратишни биринчи навбатда ҳал этилиши зарур бўлган муаммолар деб қарайди. Ўтган қисқа даврдаёқ ҳар жиҳатдан баркамол, иймон-эътиқоди мустаҳкам, билимли, фидойи ватанпарвар ёшлар Ватан истиқболининг порлоқ бўлишига замин бўлиши тобора аён бўлди.

Ҳуқуқий давлат сари қадам қўяётган эканмиз, талабаёшларимиз қонунларни, давлат бошқарувидаги улкан ўзгаришларни, инсон, фуқароларга берилган эркинликларни мукамал билишлари керак. Бу эса ўз навбатида фуқаролик жамиятини қуришда, ислохотларни амалга оширишда улардан ўз ҳуқуқларини, эркинликларини, бурчларини билибгина қолмасдан, балки уларни амалда қўллай билишларини ҳам талаб қилади.

Қўлланма талабаларда муайян ҳуқуқий муносабатларга доир масалаларни ҳал этишда, ҳаётда учраб турадиган турли ҳодисалардан тўғри хулоса чиқара олиш, ҳуқуқий вазиятларга, низоларга тўғри ҳуқуқий баҳо бера билиш, шу асосда қонун талабларига мос келувчи хулосалар чиқара олиш, қарорлар қабул қила билиш кўникмаларини ҳосил қилишга ёрдам беради.

Услубий қўлланмани тайёрлашда Ўзбекистон юридик энциклопедияси, Юридик атамалар қомусий луғати ва бошқа ҳуқуққа оид дарслик ва махсус адабиётлардан фойдаланилди.

1. Агар товарнинг нуқсони бўлса, истеъмолчи нима қилиши керак?

Товарнинг нуқсони бўлса:

- дарҳол сотувчига мурожаат қилинг. Унга касса ёки товар чеки (техник паспорт ва ҳ.к.)ни тақдим этинг. Товарнинг қандай нуқсони борлигини тушунтиринг;

- сотувчи ёрдам беришдан бош тортса, даъво аризасини дўкон директори ёки эгасига юборинг. Ушбу даъво аризасининг кўчирма нусхасини ўзингизга сақлаб қолинг;

- талабингиз қондирилмаса, товар ишлаб чиқарувчига шикоят юборишингиз мумкин;

- талабларингиз бажарилмаса, истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан шуғулланадиган стандартлаштириш идораларига ёрдам сўраб мурожаат қилишингиз мумкин.

Мамлакатимизда истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимоя қилинишини таъминлайдиган идоралар:

- *Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистон давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификация маркази;

- *Соғлиқни сақлаш вазирлиги;

- *Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси;

- *Давлат табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси;

- *монополиядан чиқариш қўмитаси;

- *республика, вилоят, шаҳар ва туман санитария-эпидемиология станциялари.

2. Алимент нима?

Алимент — ота-онанинг вояга етмаган, муомалага лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож болаларига, болаларнинг ота-онасига, эр-хотиннинг, қариндошлар ва бошқа шахсларнинг бир-бирига қонунга мувофиқ берадиган таъминоти. Алимент бериш шартлари, тартиби Оила кодексининг 96— 147-моддаларида назарда тутилган. Ота-она вояга етмаган болага таъминот бериши шарт. Бу мажбуриятни ихтиёрий бажармаган ота-онадан суднинг ҳал қилув қарори асосида алимент ундирилади. Алимент миқдори қонун ҳужжатларида белгиланган. Ҳар бир бола учун ундириладиган алимент миқдори ота ва онанинг ойлик иш ҳақи ва бошқа даромаднинг ҳар ойда бир бола учун — тўртдан бир қисми; икки бола учун — учдан бир қисми; уч ва ундан ортиқ бола учун — ярмиси миқдорида ундирилади. Ота-оналарнинг алимент мажбуриятлари бола туғилишидан вужудга келади. Болаларнинг ота-онасидан моддий таъминот олиш ҳуқуқи қонун билан ҳимоя қилинади.

3. Алимент ҳуқуқи ва мажбуриятига эга шахслар ҳақида маълумот беринг.

Алимент ҳуқуқи ва мажбурияти - ота-она вояга етмаган болаларига, вояга етган бўлса-да, меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож болаларига таъминот бериши шарт. Вояга етмаган болалар нормал ҳаёт кечиришлари учун зарур бўлган маблағни топиш имкониятига, мустақил даромадга эга бўлмасликлари

мумкин. Шунинг учун қонун вояга етмаган, меҳнатга лаёқатсиз болаларга таъминот бериш мажбуриятини ота-оналар зиммасига юклайди. Ота-оналарнинг алимент мажбурияти бола туғилишидан бошлаб вужудга келади. Таъминот бериш мажбуриятини ихтиёрий равишда бажармаган ота-онадан суднинг ҳал қилув қарорига асосан алимент ундирилади. Болаларга таъминот беришда ота ва она мажбуриятлари тенг ва алимент тўлаш тартиби ва миқдори қонун ҳужжатларида белгиланган. Қонун билан, шунингдек, вояга етган, меҳнатга лаёқатли болаларнинг ота-онасига таъминот бериш мажбурияти юклатилади. Вояга етган, меҳнатга лаёқатли болалар меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож бўлган ўз ота-онасига таъминот беришга ҳамда улар тўғрисида ғамхўрлик қилишга мажбурдир. Ота-онасининг давлат ва нодавлат муассасалари қарамоғида эканлиги вояга етган, меҳнатга лаёқатли болаларни ота-она ҳақида ғамхўрлик қилиш ва уларга моддий ёрдам кўрсатиш мажбуриятидан озод қилмайди. Вояга етмаган, вояга етган бўлса-да, меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож болаларга таъминот бериш мажбурияти келиб чиқиши учун уларнинг вояга етмаганлиги, вояга етган бўлса-да, меҳнатга лаёқатсиз (I ва II гуруҳ ногирони) бўлиб қолиши ва ҳақиқатда ёрдамга муҳтожлиги асос бўлади. Ота-оналарга таъминот бериш мажбуриятининг келиб чиқиши учун, ота-оналар (меҳнатга лаёқатсиз) I ва II гуруҳ ногирони, 55 ёшга тўлган аёллар ва 60 ёшга кирган эркаklar ва ёрдамга муҳтож бўлишлари шарт. Ота-оналарга бериладиган алимент миқдори, уни тўлаш тартиби, ўзгартириш, тугатиш, озод қилиш ва бошқалар қонун ҳужжатларида белгиланган. Шунингдек, қонунда қариндошлар ва бошқа шахсларнинг алимент хусусидаги мажбуриятлари, эр-хотинлар ва собиқ эр-хотинларнинг алимент борасидаги мажбуриятлари ҳам белгиланган.

4. Алимент тўлашдан бўйин товлаш мумкинми?

Алимент тўлашдан бўйин товлаш - Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 122-моддасига кўра моддий ёрдамга муҳтож бўлган вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни - моддий таъминлашдан бўйин товлаш, яъни уларни моддий жиҳатдан таъминлаш учун суднинг ҳал қилув қарорига биноан ундирилиши лозим бўлган маблағларни жами бўлиб уч ойдан ортиқ муддат мобайнида тўламасликдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 45-моддасида "Вояга етмаганлар, меҳнатга лаёқатсизлар ва ёлғиз кексаларнинг ҳуқуқлари давлат ҳимоясидадир", дейилган. Демак, суднинг ҳал қилув қарори бўла туриб моддий ёрдамга муҳтож бўлган вояга етмаганларни ёки меҳнатга лаёқатсиз болаларни нормал ҳаёт кечириши учун лозим бўлган нафакани тўлашдан бўйин товлаган шахс жиноят ҳуқуқи нормаси билан жавобгарликка тортилади. Бу жиноят давлатимиз, жамиятимизнинг келажаги ҳисобланмиш болаларнинг соғлиғи ва ҳеч нимага муҳтож бўлмаслигига хавф солганлиги учун ҳам оғир жиноятлардан ҳисобланади. Жиноятнинг объекти вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз болаларнинг соғлом ва нормал ўсишидир. Обьектив томони болаларни моддий таъминлаш учун суднинг ҳал қилув қарорига биноан ундирилиши лозим бўлган маблағни тўламаслик мақсадида иш жойи,

турар жойи ва оладиган ойлик маоши миқдорини яшириш каби ҳаракатларда ифодаланади. Ушбу жиноят учун туғилганлик тўғрисидаги гувоҳномада фарзанднинг отаси ёки онаси деб ёзилган шахслар, шунингдек, қонунда белгиланган тартибда оталиги аниқланган шахслар жавобгарликка тортиладилар. Бундан ташқари, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган, болалари давлатнинг болалар муассасаларига жойлаштирилган, болаларини таъминлаш учун тўловлардан озод қилинмаган ота-оналар ҳам нафақа тўлашдан бўйин товлаган тақдирда Жиноят кодекси 122-моддаси билан жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига биноан ушбу жиноятни содир этганлар энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваригача миқдорида жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд олти ойгача қamoқ билан жазоланадилар.

5. Амнистия нима?

Амнистия - жиноят содир этган шахснинг амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилиниши. Амнистия акти чиқариш Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 93-моддасининг 20-бандига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти ваколатига киради. Амнистия акти орқали жазодан, жазонинг ўтамай қолган қисмидан, шунингдек, қўшимча жазолардан ҳам озод қилиш мумкин. Шунингдек, амнистия акти орқали суд ҳукми билан тайинланган жазо муддати қисқартирилиши ёки жазонинг қолган қисми қисқартирилиши ёхуд судланганлиги олиб ташланиши ҳам мумкин. Амнистия акти кенг даражадаги шахсларга нисбатан чиқарилиб, амнистия қилиниши мумкин бўлган шахсларнинг исми шарифи кўрсатилмай, амнистия актининг ўзида унинг қандай тоифадаги шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкинлиги аниқ кўрсатилади. Амнистия акти орқали озод қилиш шу акт чиққан кунгача жиноят содир этган шахсларга нисбатан қўлланилади. Агар давомли ёки узоққа чўзилган жиноятни содир этган шахс амнистия акти чиққан кунгача жиноий фаолиятини тўхтатса ёки ўз ихтиёри билан тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилиш органига келса, унга нисбатан ҳам амнистия акти қўлланилиши мумкин. Республикамизда амнистия акти тўғрисида қонун қабул қилинмаган, чунки бундай қонун қабул қилиниши амалий аҳамият касб этмайди. Ҳар сафар амнистия акти чиққанида, унинг ўзида амнистия қилиниши лозим бўлган шахсларнинг тоифаси ва амнистия тартиби кўрсатилади.

6. Ахлоқ тузатиш ишлари кимларга нисбатан қўлланилади?

Ахлоқ тузатиш ишлари - жиноий жазо тури бўлиб, маҳкумни ахлоқан тузатиш - унда қонунга итоаткор ҳуқ атворни, инсон, жамият ва меҳнатга, турмуш қоидалари ҳамда анъаналарига ҳурматни шакллантиришдан иборат. Ахлоқ тузатиш ишлари иш ҳақининг 10%идан 30%игача миқдорини давлат даромади ҳисобига ушлаб қолган ҳолда шахсни меҳнатга мажбуран жалб қилишдан иборат. Ахлоқ тузатиш ишлари фақат асосий жазо сифатида 6 ойдан 3 йилгача, жиноят содир этиш пайтида 18 ёшга тўлмаганларга нисбатан эса бир ойдан бир йилгача муддатга тайинланади. Бу жазо ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган жиноят содир қилган шахсларга нисбатан, уларни жамиятдан ажратмасдан тарбиялаш мумкин бўлган тақдирда тайинланади, пенсия ёшига етган,

меҳнатга қобилиятсиз шахсларга, ҳомиладор ёки ёш боласини боқиш учун таътилда бўлган аёлларга ва ҳарбий хизматчиларга нисбатан қўлланилмайди. Қонунда ахлоқ тузатиш ишларининг икки тури назарда тутилган бўлиб, булар жазони маҳкумнинг ўз иш жойида ўташдан ёки жазо ижросини назорат қилувчи органлар белгилаб берадиган бошқа жойда ўташдан иборат. Ўзбекистон Республикаси ЖИКда ахлоқ тузатиш ишларини ижро этиш тартиби белгиланган. Маҳкум ишлайдиган корхона, муассаса, ташкилот маъмуриятига ҳам ҳукми ижро этиш борасида қонун билан тегишли мажбуриятлар юклатилган. Жазоларни ижро этиш инспекцияси белгилайдиган жойларда жазони ўташ муддати мобайнида инспекция ёзма рухсатисиз, маҳкум ташаббуси билан меҳнат шартномасини бекор қилиш тақиқланади. Жазо муддати узлуксиз бўлгани учун шу муддат давомида маҳкумга меҳнат таътили берилмайди, ишланган муддат умумий ва узлуксиз иш стажига қўшиб ҳисобланмайди.

7. Ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазо муддати қандай ҳисобланади?

Ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазо муддатини ҳисоблаш - ахлоқ тузатиш ишлари муддати маҳкум ишлаган ва унинг иш ҳақидан ушлаб қолинган давр мобайнидаги йиллар, ойлар ва кунлар билан ҳисобланади. Маҳкум ишлаб берган кунлар миқдори суд томонидан белгиланган жазо муддатининг ҳар ойига тўғри келадиган иш кунлари миқдоридан кам бўлмаслиги керак. Агар маҳкум ана шу миқдордаги иш кунларини ишлаб бермаган бўлса ва ишланмаган кунларни жазо муддатига қўшиб ҳисоблаш учун Ўзбекистон Республикаси ЖИКда белгилаб қўйилган асослар бўлмаса, ахлоқ тузатиш ишларини ўташ маҳкум белгиланган иш кунлари миқдорини тўлиқ ишлаб бергунига қадар давом этади. Ўзбекистон Республикаси ЖИКнинг 30-моддасига биноан иш вақти жамлаб ҳисобга олинadиган корхона, муассаса ва ташкилотларда ишлаётган маҳкумларнинг жазони ўташ муддати иш соатларининг нормал миқдorigа амал қилинган ҳолда, ҳисобга олинadиган даврдаги иш вақти муддатида келиб чиқиб ҳисобланади.

8. Байрам кунлари, яъни республикамиздаги дам олиш кунлари ҳақида маълумот беринг.

Байрам кунлари - Ўзбекистон Республикасида расмий байрам деб эълон қилинган кунлари Ўзбекистон Республикаси МКнинг 131-моддасига мувофиқ қуйидаги кунларидир:

- 1 январь - Янги йил;
- 8 март - Хотин-қизлар куни;
- 21 март - Навруз байрами;
- 9 май — Хотира ва қадрлаш куни;
- 1 сентябрь - Мустақиллик куни;
- 1 октябрь - Ўқитувчи ва мураббийлар куни;
- 8 декабрь - Конституция куни;
- Рўза Ҳайит (Ийд ал-Фитр);
- Қурбон Ҳайит (Ийд ал-Адҳа).

Байрам кунлари ходимларни ишга жалб этиш ман этилади. Қонун ҳужжатларида назарда тутилган алоҳида ҳоллардагина Ўзбекистон Республикаси МКнинг 130-моддасида назарда тутилган асослар бўйича ва тартибда йўл қўйилади.

Бунда 18 ёшга тўлмаганларни жалб этиш мумкин эмас. Ёш болали ва ногирон ходимлар ўз розиликлари билан жалб этилишлари мумкин. Байрам кунларида ишлаганлик учун камида икки баробар иш ҳақи тўланади.

9. Бандликка кўмаклашиш марказлари ҳақида маълумот беринг.

Бандликка кўмаклашиш марказлари -Ўзбекистонда вақтинча ишидан ва меҳнат даромадидан маҳрум бўлиб қолган фуқароларга ишга жойлашишда, шунингдек қонун ҳужжатларида назарда тутилган кафолатларнинг таъминланишида кўмак кўрсатувчи орган ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 майдаги 616-сон “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорига кўра туманда (шаҳар) меҳнат бўлимлари негизида ташкил этилган бўлиб, улар зиммасига:

- *иш билан банд бўлмаган аҳоли ҳисобини олиб бориш;
- *ишсизларни ишга жойлашишларида ёрдам кўрсатиш;
- *аҳоли бандлигининг самарали шакллари ривожлантириш;
- *ишсиз фуқароларни касбга ўқитиш, малакасини ошириш ва эгаллаган касб-хунарларига мос иш билан таъминлаш;
- *иш берувчилар томонидан меҳнат қонунчилигига амал қилинишини назорат қилиш;
- *аҳоли ижтимоий ҳимоясида қатнашиш каби вазифалар юклатилган.

Бандликка кўмаклашиш марказлари йирик маҳалла фуқаролар йиғинлари базасида ташкил этилади ва улар ҳамкорлигида аҳолини иш билан таъминлашга оид тадбирларни амалга оширади.

10. Билим олиш ҳуқуқи кимларга нисбатан берилган?

Билим олиш ҳуқуқи - фуқароларнинг асосий ижтимоий ҳуқуқларидан бири бўлиб, билим олиш ҳуқуқини амалга ошириш шахс, унинг маданияти ривожланишига, фаровонлигига шароит яратиш билан бир вақтда, жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий ва маънавий тараққиётига бевосита таъсир қилади.

Ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакт ҳар бир инсоннинг билим олиш ҳуқуқини мустаҳкамлаб, билим олиш инсон шахсининг тўла ривожланишига ва унинг кадр-қиммати идрок қилинишига йўналтирилган бўлиши ҳамда инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига катта ҳурмат билан қараш руҳини шакллантиришга таъсир қилиши лозим. Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Европа Конвенциясига мувофиқ ҳеч кимнинг билим олишга бўлган ҳуқуқи чекланиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41-моддасига кўра, ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир. Республикамизда жинси, тили, ёши, ирқий, миллий мансублиги, эътиқоди, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, хизмат тури, ижтимоий мавқеи, турар жойи, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қанча вақт яшаётганлигидан қатъи назар, кимга билим олишда тенг ҳуқуқлар кафолатланган.

“Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 3-моддасига асосан таълим Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор деб эълон қилинган. Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

*таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги;

*таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;

*умумий ўрта, шунингдек ўрта махсус, касб-хунар таълимининг мажбурийлиги;

*ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишини: академик лицейда ёки касб-хунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;

*таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги;

*давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиклиги;

*таълим дастурларини танлашга ягона ва табақалаштирилган ёндашув;

*билимли бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш;

*таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувини уйғунлаштириш.

Мамлакатимизда билим олиш ҳуқуқи:

*давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ривожлантириш;

*ишлаб чиқаришдан ажралган ва ажралмаган ҳолда таълим олишни ташкил этиш;

*таълим ва кадрлар тайёрлаш давлат дастурлари асосида бепул ўқитиш, шунингдек таълим муассасаларида шартнома асосида тўлов эвазига касб-хунар ўргатиш;

*барча турдаги таълим муассасаларининг битирувчилари кейинги босқичдаги ўқув юртларига киришда тенг ҳуқуқларга эга бўлиши;

*оилада ёки ўзи мустақил равишда билим олган фуқароларга аккредитациядан ўтган таълим муассасаларида экстернат тартибида аттестациядан ўтиш ҳуқуқини бериш орқали таъминланади.

Бошқа давлатларнинг фуқаролари Ўзбекистон Республикасида халқаро шартномаларга мувофиқ билим олиш ҳуқуқига эга.

Республикада истиқомат қилаётган фуқаролиги бўлмаган шахслар билим олишда Ўзбекистон Республикаси фуқаролари билан тенг ҳуқуқларга эга.

11. Битимлар ва уларнинг турлари ҳақида нималар биласиз?

Битимлар - Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 101-моддасига мувофиқ фуқаролар ва юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш, ўзгартириш ёки бекор қилишга қаратилган ҳаракатлар. Ҳар қандай битим шахсларнинг эрк-иродаси билан боғлиқ бўлиб, муайян ҳуқуқий оқибат туғдиришга қаратилади. Битимлар тузиш орқали субъектларнинг у ёки бу эҳтиёжлари қондирилади. Битимлар шахсларнинг эрки билан боғлиқ бўлган, уларнинг иродасидан келиб чиқадиган ҳаракат бўлганлиги туфайли битимда ифодаланган эрк изҳор қилиниши, яъни бошқа шахсларга билдирилиши лозим. Фуқаролик ҳуқуқи фанида битимлар ўзларининг белгилари бўйича қатор турларга бўлинади (классификация қилинади). Улардан бири - битим тузувчиларнинг эрклари ифода этилишига қараб

битимлар бир тарафлама, икки ёки кўп тарафлама битимлар (бундай битимлар, одатда, шартнома деб ҳам юритилади)га бўлинади. Бир тарафлама битимда фақат бир томоннинггина эрки ифодаланади, ҳуқуқ ва мажбурият фақат бир тарафнинг иродаси бўйичагина вужудга келади, ўзгаради ёки бекор бўлади. Масалан, васият, меросдан воз кечиш, ишонч қоғози бериш, ваколат олмасдан вакиллик қилган шахснинг ҳаракатларини ваколат берувчи маъқуллашини кўрсатса бўлади.

Бир томонлама битим уни тузган шахс учун мажбуриятлар келтириб чиқаради. Бир тарафлама битимларга доир ҳуқуқ доктринасидан шундай хулоса келиб чиқадики, ҳар қандай шартнома битим ҳисобланса ҳам, ҳар қандай битим шартнома бўла олмайди. Аксарият битимлар шартнома ҳисобланиши мумкин.

Шартнома тузиш учун икки тараф (икки тарафлама битим) ёки уч ёхуд ундан кўп тараф (кўп тарафлама битим) келишиб хоҳиш билдирган бўлиши керак.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 103-моддасига кўра, бир тарафлама битим уни тузган шахс учун бурчлар келтириб чиқаради. У бошқа шахслар учун қонунларда ёки бу шахслар билан келишувда белгиланган ҳоллардагина бурчлар келтириб чиқариши мумкин.

Бир тарафлама битимларга нисбатан, башарти қонун ҳужжатларига, битимнинг табиати ва моҳиятига зид бўлмаса, мажбуриятлар ва шартномалар тўғрисидаги умумий қоидалар тегишлича қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 105-моддасига асосан, битимлар оғзаки ёки ёзма (оддий ёки нотариал тасдиқланган) шаклда тузилади. Сукут сақлаш қонун ҳужжатларида ёки тарафларнинг келишувида назарда тутилган ҳолларда битим тузишга бўлган хоҳиш-ироданинг ифодаси ҳисобланади.

12. БМТ ҳақида маълумот беринг.

БМТ – “Бирлашган Миллатлар” атамаси Америка Қўшма Штатлари Президенти Франклин Д.Рузвельт томонидан таклиф этилиб, 1942 йилнинг 1 январидagi “Бирлашган Миллатлар Декларацияси”да илк бор ишлатилди. Иккинчи жаҳон уруши кетаётган бу вақтда дунёнинг 26 мамлакати вакиллари ўзларининг ҳукуматлари номидан уруш оловини ёқувчи мамлакатларга қарши биргаликда курашиш мажбуриятларини олдилар.

БМТнинг Устави Сан-Франциско шаҳрида 1945 йилнинг 25 апрелидан 25 июнигача давом этган 50 мамлакат вакиллари иштирокидаги Халқаро ташкилот тузиш юзасидан ўтказилган конференцияда ишлаб чиқилди. Делегатлар Хитой, Совет Иттифоқи, Буюк Британия, Америка Қўшма Штатлари вакиллари томонидан Думбартон-Оксда 1944 йилнинг август-октябрь ойлари давомида ишлаб чиқилган таклифларни конференция ишига асос қилиб олишди. Устав 1945 йил 26 июнь куни 50 мамлакат вакиллари томонидан имзоланди.

Юқорида тилга олинган конференцияда қатнашмаган бўлса-да, Польша давлати кейинчалик 51-мамлакат сифатида Уставни имзолади. БМТ расмий равишда 1945 йилнинг 24 октябридан фаолият кўрсатмоқда. Ушбу кунгача унинг Уставини Хитой, Франция, Совет Иттифоқи, Буюк Британия, АҚШ ва бошқа кўпгина давлатлар ратификация қилишган эди. Шундан бери ҳар йили йигирма тўртинчи октябрь - БМТ ташкил этилган кун сифатида нишонланиб

келинмоқда. Ташкилот аъзолигига қабул этиш Устав мажбуриятларини қабул қилган барча тинчликсевар давлатлар учун очик, фақат улар Ташкилот даъватига кўра ушбу мажбуриятларни бажара олишлари ва буни ўзлари хоҳлашлари керак.

БМТ аъзолигига янги давлатлар Хавфсизлик Кенгашининг таклифига кўра Бош Ассамблея томонидан қабул қилинади. Уставда аъзо давлатлар ҳуқуқи ва уларга бериладиган имтиёзлар тўхтатилиши ёки Устав принципларини бузган давлат аъзоликдан чиқарилиши ҳам мумкинлиги эслатилган, лекин бундай қарор бугунга қадар БМТ томонидан қабул қилинган эмас.

13. БМТ Бош Ассамблеяси қандай функцияни бажаради?

БМТ Бош Ассамблеяси - суверен давлатларнинг ҳақиқий демократик вакиллик органи бўлиб, унда ҳар бир аъзо давлат ҳудудининг ҳажми, аҳолининг сони, иқтисодий ва ҳарбий қудратидан қатъи назар, бир овозга эга. Бош Ассамблеянинг муҳим қарорлари овоз бериш жараёнида иштирок этаётган давлатларнинг кўпчилиги томонидан қабул қилинади.

У Хавфсизлик Кенгашининг нодоимий аъзоларини сайлаш, Иқтисодий ва ижтимоий кенгашнинг аъзоларини сайлаш, БМТ янги аъзоларини қабул қилиш, БМТ Бош Котибини тайинлаш, ташкилот аъзоларининг ҳуқуқ ва ваколатларини чеклаш, ташкилот аъзолигидан чиқариш, бюджет ва бошқа техник-маъмурий масалалар бўйича бажарилиши шарт бўлган қарорлар қабул қилиш каби муҳим ишларни бажаради. Халқаро хавфсизлик ва тинчликни қўллаб-қувватлашга қаратилган масалалар бўйича у тавсиявий характерга эга резолюция ва декларациялар қабул қилади.

Бош Ассамблея ишида БМТга аъзо бўлмаган БМТ қошида доимий кузатувчиларга эга бўлган (Ватикан, Швейцария) ва эга бўлмаган давлатлар ҳам иштирок этишлари мумкин. Бундан ташқари, Фаластин Озодлик Ҳаракати Ташкилоти, бошқа бир қатор халқаро ташкилотлар ва БМТнинг ихтисослашган ташкилотлари ҳам доимий кузатувчи мақомига эгадирлар.

14. БМТ Бош Ассамблеяси Қўмиталари ҳақида қандай маълумотга эгасиз?

БМТ Бош Ассамблеяси Қўмиталари - БМТ Бош Ассамблеясининг Бош қўмиталари; Сиёсий масалалар ва хавфсизлик масалалари қўмитаси (қуролланишни тартибга солиш ҳам шунга киради); Махсус сиёсий қўмита (бу ҳам сиёсий масалалар билан шуғулланади), Иқтисодий ва молия масалалари қўмитаси, Ижтимоий ва гуманитар ҳамда маданият масалалари қўмитаси, Васийлик ва ўз-ўзини бошқармайдиган ҳудудлар масалалари қўмитаси, Маъмурий ва бюджет масалалари қўмитаси. Уставга биноан Бош Ассамблея доимий ёки муваққат ёрдамчи ва махсус органлар тузишга ҳақлидир. Улардан асосийлари: Инвестициялар қўмитаси; Ходимларнинг пенсия жамғармаси қўмитаси; Тафтиш комиссияси; Халқаро ҳуқуқ комиссияси; Коллектив тадбирлар қўмитаси; Атом электр станциясининг таъсири бўйича БМТ илмий қўмитаси; Атом энергиясидан тинч мақсадларда фойдаланиш бўйича маслаҳат (консультатив) қўмитаси; Космик фазодан тинч мақсадларда фойдаланиш

қўмитаси; Мустамлака мамлакатлар ва халқларга мустақиллик бериш тўғрисидаги декларацияни амалга ошириш бўйича махсус қўмита (“24 лар қўмитаси”), Савдо-сотиқ ва тараққиёт бўйича БМТ Конференцияси ва бошқалар.

15. Бола икки ёшга тўлгунча бериладиган нафақа ҳақида маълумот беринг.

Бола икки ёшга тўлгунча бериладиган нафақа - бола икки ёшга тўлгунга қадар уни парваришlash учун ҳар ойлик нафақа туғилган, фарзандликка ёки васийликка олинган бола икки ёшга тўлгунга қадар уни парваришлайётган шахсларга, яъни онага, отага, фарзандликка олган шахсга, васийга ёки бошқа қариндошларга тайинланади ва тўланади.

Ишлаётган (ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўқиётган, хизматни ўтаётган) оналарга (она ўрнини босувчи шахсларга) болани парвариш қилиш бўйича нафақа иш (ўқиш, хизмат) жойидан тайинланади.

Нафақа тайинlash учун ташкилот маъмуриятининг қарори асос бўлиб ҳисобланади.

Ишлаётган оналар (она ўрнини босувчи шахслар) бир вақтнинг ўзида бола парваришlash учун нафақа билан бирга тўлиқ бўлмаган иш вақти режимида ёки иш берувчи билан келишиб уйда ишлаган давридаги иш ҳақини, ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий таълим муассасаларида ҳамда олий ўқув юртидан кейинги таълим муассасаларида ўқиётганлар эса стипендияни олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Икки ёшгача бўлган болани ҳақиқатда парваришлайётган ишламайдиган оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар (қоида тариқасида ота, фарзандликка олган шахс, васий ёки бошқа қариндошлар)га; олий, ўрта махсус, касб-ҳунар таълим муассасаларида тўлов контракт асосида ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўқиётган оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларга; юридик шахс ташкил этмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган, шунингдек юридик шахс ташкил этмасдан фаолият юритаётган деҳқон хўжалиги аъзолари бўлган оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларга; бюджет соҳасида ишлайдиган оналарга нафақа фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан тайинланади.

Болани парвариш қилиш учун тўланган нафақадан ижтимоий суғурта бўйича бадаллар ундирилмайди.

16. Бола туғилганда бериладиган нафақа миқдори ва у қаердан берилиши ҳақида маълумот беринг.

Бола туғилганда бериладиган нафақа - давлат ижтимоий суғуртаси бўйича бола туғилганда бериладиган бир марталик нафақа. Бола туғилганда бериладиган нафақа Ўзбекистон Республикаси ҳудудида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг икки баравари миқдорида берилади.

Иш ҳақида коэффициент қўлланиладиган туманларда нафақа ушбу коэффициентларни ҳисобга олган ҳолда белгиланади.

Ишлаётган аёлларга ҳамда ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда олий, ўрта

махсус, касб-хунар таълим муассасаларида, магистратура, аспирантура, клиник ординатура, докторантурада тахсил олаётган аёлларга бола туғилганда бериладиган бир марталик нафақа тегишлича иш ёки ўқиш жойидан тўланади. Боланинг онаси ишламайдиган ва ўқимайдиган ҳолларда нафақа боланинг ишлайдиган ёки ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўқийдиган отаси ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларга тўланади.

Ишламайдиган ва ўқимайдиган ота-оналарга бола туғилганда нафақа ижтимоий таъминот бўлимлари томонидан тайинланади ва тўланади.

Фарзандликка олинган болаларга бола туғилганда бериладиган бир марталик нафақа умумий асосларда берилади.

Агар аёл ҳомиладорлик бўйича таътил даврида ишдан бўшаб, шу давр мобайнида ҳомиладорлик ва туғиш бўйича нафақа олган бўлса, бир марталик нафақа умумий асосларда берилади. Бола ўлик туғилган ҳолларда нафақа тўланмайди.

17. Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида Республикамизда олиб борилаётган ишлар ҳақида маълумот беринг.

Бола ҳуқуқлари - инсон ҳуқуқларининг болага нисбатан қўлланилиши бўлиб, бу соҳадаги махсус нормаларнинг ишлаб чиқилиши, боланинг жамиятдаги алоҳида ҳолати, уларнинг оиладаги ўрни, ёши билан боғлиқ махсус ҳуқуқларнинг ҳамма давлат қонунчилигида белгиланмаганлиги вояга етганлар ҳуқуқларнинг барчасига эга эмаслигидан келиб чиқади. Бола ҳуқуқлари халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда мустаҳкамланиши муҳим аҳамият касб этади. Бола ҳуқуқлари соҳасига тегишли халқаро ҳужжатларнинг кўпчилиги у ёки бу доирада ёш болаларга тегишлидир.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистон Республикаси қўшилган илк халқаро шартнома Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси бўлса, кейинги халқаро шартнома эса Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция ҳисобланади (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1992 йил 9 декабрдаги 757-ХП-сон қарори). Бу билан Ўзбекистон бола ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича бир қанча халқаро-ҳуқуқий мажбуриятларни ҳам ўз зиммасига олди. Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида қабул қилинган халқаро мажбуриятларни бажариш учун Ўзбекистон халқаро ҳуқуқий нормаларни миллий қонунчиликка имплементация қилиш борасида катта ишларни амалга оширмоқда. Маълумки, Бола ҳуқуқлари соҳасида миллий қонунчиликнинг асосини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ташкил этади. Унга мувофиқ вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари давлат ҳимоясидадир. Бола ҳуқуқларининг кафолатлари соҳасидаги муносабатлар Ўзбекистон Республикаси “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни билан тартибга солинган.

18. Васийлик ва ҳомийлик нима учун белгиланади?

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 32-моддасига мувофиқ васийлик ва ҳомийлик - муомалага лаёқатсиз ёки муомалага тўлиқ лаёқатли бўлмаган фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун белгиланади. Вояга етмаганларга васийлик ва ҳомийлик уларни тарбиялаш мақсадида ҳам белгиланади. Васийлар ва ҳомийларнинг бунга тегишли ҳуқуқ

ва бурчлари қонун ҳужжатлари билан белгиланади. Васийлар ва ҳомийлар ўз ҳимояларидаги шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳар қандай шахслар билан муносабатларда, шу жумладан, судларда ҳам махсус ваколатсиз ҳимоя қиладилар. Вояга етмаганларга васийлик ва ҳомийлик уларнинг ота-онаси, фарзандликка олувчилари бўлмаган, ота-онаси суд томонидан ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум қилинган тақдирда, шунингдек бундай фуқаролар бошқа сабабларга кўра ота-она ҳимоясидан маҳрум бўлиб қолган, хусусан, ота-она уларни тарбиялашдан ёхуд уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишдан бўйин товлаган ҳолларда белгиланади.

“Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 3-моддасига асосан, васийлик ва ҳомийлик - ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни уларга таъминот, тарбия ҳамда таълим бериш, шунингдек уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида жойлаштиришнинг ҳуқуқий шакли. Васийлик ўн тўрт ёшга тўлмаган, ҳомийлик эса ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган болаларга нисбатан белгиланади;

Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 173-моддасига мувофиқ, васийлик ва ҳомийлик - ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга таъминот бериш, уларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш, шунингдек бундай болаларнинг шахсий ҳамда мулкӣ ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун белгиланади. Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 174-моддасига асосан, васийлик ва ҳомийлик туман ёки шаҳар ҳокимининг қарори билан белгиланади. Васийлик ва ҳомийлик - васий ёки ҳомий тайинланишга муҳтож бўлган шахс яшаётган жойда, агар шахснинг муайян яшаш жойи бўлмаса, васий ёки ҳомий яшаётган жойда белгиланади. Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 175-моддасига биноан, васийлик ва ҳомийлик вазифаларини амалга ошириш ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларга нисбатан — халқ таълими бўлимларига, суд томонидан муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган шахсларга нисбатан — соғлиқни сақлаш бўлимларига, соғлиғининг ёмонлиги сабабли ҳомий тайинланишига муҳтож муомалага лаёқатли шахсларга нисбатан - ижтимоий таъминот бўлимлари зиммасига юклатилади. Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 176-моддасига кўра, васийлик ўн тўрт ёшга тўлмаган болаларга ва суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган шахсларга нисбатан белгиланади. Ҳомийлик ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганларга, шунингдек суд томонидан муомала лаёқати чекланган деб топилган шахсларга нисбатан белгиланади. Соғлиғининг ёмонлиги сабабли мустақил равишда ўз ҳуқуқларини амалга ошира олмайдиган ва мажбуриятларини бажара олмайдиган вояга етган муомалага лаёқатли шахсларга нисбатан ҳомийлик шу шахсларнинг илтимосига биноан белгиланиши мумкин.

19. Васийлик ва ҳомийлик органлари қандай вазифаларни амалга оширадилар?

Ўзбекистон Республикасининг ОКга ҳамда 1999 йил 12 апрелда Вазирлар

Маҳкамасининг 171-сон қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасида Васийлик ва ҳомийлик тўғрисидаги низомга биноан, васийлик ва ҳомийлик қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- а) 18 ёшга тўлмаган шахсларга нисбатан - халқ таълими бўлимларига;
- б) суд томонидан муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган шахсларга нисбатан - соғлиқни сақлаш бўлимларига;
- в) соғлиғи ёмонлиги сабабли ҳомий тайинлашга мухтож бўлган муомалага лаёқатли шахсларга нисбатан - ижтимоий таъминот бўлимларига юкланади.

Ўзбекистон Республикаси ОК ва бошқа қонун ҳужжатларига биноан Васийлик ва ҳомийлик органлари қуйидаги вазифаларни амалга оширадилар:

- а) ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни аниқлайдилар, уларни ҳисобга олади ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган ҳар бир ҳолатидан келиб чиқиб, болаларни жойлаштириш шакллари танлайдилар (149-модда);

- б) бола манфаатлари учун зарур ҳолларда унга васий ёки ҳомий тайинлайдилар (177, 179-модда);

- в) туман, шаҳар ҳокимига вояга етмаган болаларни фарзандликка олиш юзасидан тавсияномалар тайёрлайдилар (151-модда);

- г) болаларни оилага тарбияга олиш (патронат) тўғрисида келишув тузадилар ва уни бекор қиладилар (195, 196-моддалар.);

- д) васийга: васийликдаги шахс номидан нотариал тартибда тасдиқланиши лозим бўлган битим (шартнома)лар тузишга; васийликдаги шахсга қарашли бўлган мол-мулкни тақсимлаш, уни бир йилдан ортиқ муддатга гаровга қўйиш ёки ижарага беришга; васийликдаги шахс номидан мерос ва (ёки) ҳадя олишдан воз кечишга; васийликдаги шахсга қарашли турар жойни айирбошлашга; васийликдаги шахсга тегишли ҳар қандай ҳуқуқдан воз кечишга розилик берадилар;

- е) васийликдаги ва ҳомийликдаги шахснинг таъминоти учун маблағлар етарли бўлмаган ҳолларда, унинг таъминоти учун нафақа тайинлайдилар (186-модда);

- ж) васий ёки ҳомийдан ўз зиммасига юкланган мажбуриятларни инсофсизлик ёки эътиборсизлик билан бажариши натижасида васийликдаги шахсга етказилган мулкий зарарни тўлашни талаб қиладилар (191-модда);

- з) ҳомийни ҳомийлик қилишдан озод қиладилар, васий ва ҳомийни ўз мажбуриятларини бажаришдан четлатадилар (187, 188-моддалар);

- и) васий ёки ҳомийнинг хатти-ҳаракатлари устидан тушган шикоятларни кўриб чиқадиладар (193-модда);

- к) фарзандликка олиш сирининг сақланишини таъминлайдилар, фарзандликка олган ва фарзандликка олишни истовчи шахсларнинг, фарзандликка олинганларнинг, шунингдек васийлик ва ҳомийликка эҳтиёжи бор вояга етмаганларнинг, васий ва ҳомий бўлишни ҳамда болаларни тарбияга олишни истовчи шахсларнинг, васийликка ва ҳомийликка ҳамда тарбияга олинган вояга етмаганларнинг, васийлар ва ҳомийларнинг ҳисобини юритадилар;

л) белгиланган тартибда фарзандликка олишни бекор қилиш ёки (фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш учун судга ҳужжатлар тайёрлайдилар;

м) давлат муассасалари (интернатлар)га юборилган вояга етмаган болаларнинг ҳисобини олиб боради ва уларга оид ҳужжатлар тайёрлайди;

н) ота-оналар ўртасида пайдо бўладиган боланинг исми ва (ёки) фамилиясига алоқадор келишмовчиликларни, шунингдек болаларнинг таълим ва тарбиясига тааллуқли масалаларни ҳал қиладилар (69, 75-моддалар);

о) васий ва ҳомий мажбуриятларининг бажарилиши ва ҳуқуқларининг амалга оширилиши устидан йилда камида 2 марта назоратни амалга оширадилар, оилага тарбияга берилган болаларнинг турмуш шароитларини ва уларнинг тарбияланишини кузатиб борадилар ва бу ҳақда тегишли маълумотномалар тузадилар (182, 200-моддалар);

п) суд қарорига асосан бедарак йўқолган деб топилган фуқаронинг мулкни ишончли бошқариб турувчи шахсни аниқлайдилар ва у билан шартнома тузадилар (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 34-моддаси);

р) ота-оналар ва болалар ўртасида келишмовчиликлар пайдо бўлган ҳолларда болаларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун вакил тайинлайдилар (74-модда);

с) белгиланган тартибда ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисида даъво тақдим этадилар, судларда ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ёки уларнинг ҳуқуқини чеклаш тўғрисида, шунингдек ота-оналик ҳуқуқларини тиклаш тўғрисидаги ишлар кўриб чиқиладиганда иштирок этадилар (80, 82, 83-моддалар);

т) вояга етмаган шахсни тўла муомалага лаёқатли деб эълон қиладилар (эмансипация) (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 28-моддаси);

у) қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа вазифаларни ҳам амалга оширадилар.

Васийлик ва ҳомийлик органлари васийлик ва ҳомийлик вазифаларини амалга ошириш юзасидан қарорлар қабул қиладилар ва уларни манфаатдор муассасаларга, ташкилотлар ва шахсларга эълон қиладилар. Васийлик ва ҳомийлик органлари ўз фаолиятларида Ўзбекистон Республикаси ОКга, бошқа қонун ҳужжатларига, Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисидаги Низомга, шунингдек Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва жойлардаги давлат ҳокимияти органлари қарорларига амал қиладилар. Васийлик ва ҳомийлик органлари фаолиятига раҳбарликни Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва жойлардаги давлат ҳокимият органлари амалга оширадилар.

20. Васиятнома қай тариқа расмийлаштирилади?

Фуқаронинг ўзига тегишли мол-мулкни ёки бу мол-мулкка нисбатан ҳуқуқини вафот этганидан сўнг бошқа шахснинг тасарруф этишини белгиловчи хоҳиш-иродаси ифодаланган ҳужжат ҳисобланади. Васиятномада

фуқаронинг васияти ифодаланади. Фуқаро ўзининг барча мол-мулкини ёки унинг муайян қисмини ҳар қандай фуқарога, юридик шахсларга, давлатга ёки фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига мерос қилиб васиятнома қолдириши мумкин. Васиятнома шахсан тузилиши лозим, вакил орқали тузилишига йўл қўйилмайди. Васиятнома ёзилган жойи, вақти кўрсатилган ҳолда ёзма шаклда тузилади. Васиятнома васият қилувчининг ўз қўли билан имзоланади. Васият қилувчи жисмоний нуқсонлари, касаллиги ёки саводсизлиги туфайли имзолай олмаса, унинг илтимосига биноан нотариус ёки қонунга мувофиқ васиятномани тасдиқлайдиган шахс ҳузурида васиятномани ўз қўли билан имзолай олмаганлиги сабабини кўрсатиб бошқа шахс имзо қўйиши мумкин. Васиятномалар нотариал тасдиқланган васиятномалар ва нотариал тасдиқланган васиятномаларга тенглаштирилган васиятномалар шаклида бўлади. Нотариал тасдиқланган васиятнома васият қилувчи томонидан ёзилган ёки унинг сўзлари нотариус томонидан ёзиб олинган бўлиши лозим. Нотариус томонидан ёзиб олинган васиятномани имзолашдан олдин васият қилувчи унинг матнини нотариус олдида тўлиқ ўқиб чиқиши лозим. Васият қилувчи жисмоний нуқсонлари, касаллиги ёки саводсизлиги туфайли васиятномани шахсан ўқий олмаса, васиятноманинг матни васият қилувчига нотариус томонидан ўқиб эшиттирилади, бу ҳақда васиятномада тегишлича қайд этилади, васият қилувчининг васиятномани шахсан ўқий олмаганлиги сабаблари кўрсатилади. Нотариал тасдиқланган васиятномаларга касалхоналар, госпиталлар, бошқа стационар даволаш муассасаларида даволанаётган ёки қариялар ва ногиронлар уйларида яшаб турган фуқароларнинг ана шу касалхоналар, госпиталлар ва бошқа даволаш муассасаларининг бош врачлари, уларнинг даволаш ишлари бўйича ўринбосарлари ёки навбатчи врачлари, шунингдек, госпиталларнинг бошлиқлари, қариялар ва ногиронлар уйлариининг директорлари ёки бош врачлари томонидан тасдиқланган васиятномалар, Ўзбекистон Республикаси байроғи остида сузиб юрган кемаларнинг капитанлари, кидирув экспедициялари ёки шу каби бошқа экспедиция бошлиқлари томонидан тасдиқланган, ҳарбий хизматчиларнинг командирлари ёки қамокда сақланаётган шахсларнинг тегишли муассасалари бошлиқлар томонидан тасдиқланган, нотариус бўлмаган аҳоли пунктларида яшаётган шахсларнинг қонунга мувофиқ нотариал ҳаракатларини амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахслар томонидан тасдиқланган васиятномалар тенглаштирилади. Нотариус, васиятномани тасдиқлаган бошқа шахслар васиятномага оид маълумотларни ошкор қилишга ҳақли эмас. Махфий васиятномани васият қилувчи ҳақиқий саналмаслик хавфи остида ўз қўли билан ёзиши ва имзолаши лозим. Васиятнома икки гувоҳ ва нотариус иштирокида хатжилдга солиниб, хатжилдга елимланиши лозим. Гувоҳлар ўз фамилиялари, исмлари, оталарининг исмини ва доимий турар жойларини кўрсатилган ҳолда хатжилдга имзо қўйилади. Гувоҳлар имзо қўйган хатжилд гувоҳлар ва нотариуснинг иштирокида бошқа хатжилдга солиниб, хатжилд ҳам елимланади, унга нотариус тасдиқлаш хатини ёзиб қўяди.

21. Вояга етмаган деб кимга нисбатан айтилади?

Вояга етмаган деганда, Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқида 18 ёшга тўлмаган шахс тушунилади.. Ушбу тушунча ҳуқуқнинг турли соҳаларида 14 дан 18 ёшгача бўлган шахсларга нисбатан қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси МКнинг 77-моддасига мувофиқ, ишга қабул қилишга ўн олти ёшдан йўл қўйилади. Ўн беш ёшга тўлган шахслар ота-онасидан бирининг ёки улар ўрнини босувчи шахснинг ёзма равишдаги розилиги билан ишга қабул қилиниши мумкин. Ёшларни меҳнатга тайёрлаш мақсадида умумтаълим мактаблари, ҳунар-техника билим юртлари ва ўрта махсус ўқув юртларининг ўқувчиларини ўн тўрт ёшга тўлганларидан кейин ота-онасидан бирининг ёки улар ўрнини босувчи шахснинг розилиги билан болаларнинг соғлиғига ва камол топишига зиён етказмайдиган ва таълим олиш жараёнини бузмайдиган енгил ишларни ўқишдан бўш вақтларида бажариш учун ишга қабул қилишга йўл қўйилади. Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни ишга қабул қилиш Ўзбекистон Республикаси МКнинг 241-моддасида назарда тутилган талабларга риоя этилган ҳолда амалга оширилади. Меҳнат қонунчилигида вояга етмаганлар вояга етганларга нисбатан қонун ҳужжатларида ўрнатилган имтиёзлардан фойдаланадилар.

Фуқаролик ҳуқуқи ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганларни ва ўн тўрт ёшга тўлмаган вояга етмаганларни ажратади. Улар тўла муомала лаёқатига эга эмас. Эмансипация қилинган 16 ёшга тўлган вояга етмаган шахс тўла муомалага лаёқатли ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 17-моддасига асосан, жиноят содир этгунга қадар ўн олти ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахслар жавобгарликка тортиладилар. Жиноят содир этгунга қадар ўн уч ёшга тўлган шахслар жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдирганликлари (Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддасининг иккинчи қисми) учунгина жавобгарликка тортиладилар. Жиноят содир этгунга қадар ўн тўрт ёшга тўлган шахслар Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддасининг биринчи қисми, 98, 104-106, 118, 119, 137, 164-166, 169-моддалари, 173-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмлари, 220, 222, 247, 252, 263, 267, 271-моддалари, 277-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган жиноятлар учун жавобгарликка тортиладилар. Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 122, 123, 127, 144, 146, 193-195, 205-210, 225, 226, 230-232, 234, 235, 279-302-моддаларида назарда тутилган жиноятлар учун жиноят содир этгунга қадар ўн саккиз ёшга тўлган шахслар жавобгарликка тортиладилар. Ўн саккиз ёшга тўлгунга қадар жиноят содир этган шахслар умумий қоидаларга мувофиқ ва Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг Умумий қисми олтинчи бўлимида назарда тутилган хусусиятлар ҳисобга олинган ҳолда жавобгарликка тортиладилар.

22. Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган оғир жиноятларнинг қандай турлари мавжуд?

Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган оғир жиноятларнинг турлари - фақатгина жиноят содир қилгунга қадар 13 ёшга тўлган вояга етмаганлар жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдирганликлари

(Жиноят кодекси 97-моддасининг 2-қисми.) учун жавобгарликка тортиладилар. Жавобгарлик 14 ёшдан белгиланган вояга етмаганлар жиноятчилигининг турлари (Жиноят кодексининг 17-моддаси.) 1) қасддан одам ўлдириш, 2) қасддан баданга оғир ва ўртача оғир шикаст етказиш, 3) номусга тегиш, 4) жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабiiй усулда кондириш, 5) одам ўғирлаш, 6) босқинчилик, 7)товламачилик, 8) талончилик, 9) ўғирлик, 10) мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш, 11) озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар, 12) озодликдан маҳрум этиш жойларидан қочиш, 13) ўкотар қуроллари, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлаш қуролларини қонунга хилоф равишда эгаллаш, 14) радиоактив материалларни қонунга хилоф равишда эгаллаш, 15) темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаси ёки алоқа йўлларини яроқсиз ҳолатга келтириш, 16) транспорт воситасини олиб қочиш, 17) гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш, 18) жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этилган безорилик.

23. Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар фаолияти нимадан иборат?

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 21 сентябрдаги 360-сон “Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар фаолиятини такомиллаштириш ҳақида”ги қарорига мувофиқ Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар, ўз фаолиятини жамоатчилик асосида амалга оширувчи, вояга етмаганлар ўртасида назоратсиз қолишлар ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш органлари ҳисобланадилар. Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар вояга етмаганларнинг назоратсиз, қаровсиз қолишлари, ҳуқуқбузарликлари ва жамият учун зарарли хатти-ҳаракат қилишларининг олдини олиш, буларга имкон туғдирувчи сабаблар ва шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш; вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш; ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганларни ижтимоий-педагогика жиҳатдан реабилитация қилиш мақсадида тузилади.

Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар туманлар, шаҳарлар, вилоятлар ҳокимликлари, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида тузилади. Туманлар, шаҳарлар, вилоятлар ҳузуридаги Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар тегишли ҳокимлар томонидан тузилади. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ҳузуридаги Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши томонидан тузилади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тузилади. Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар ўз фаолиятида юқори турувчи комиссияларга, шунингдек, тегишли ҳокимликлар, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ҳисоб берадилар. Комиссиялар раис (туман, шаҳар, вилоят

ҳокими ўринбосари, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раисининг ўринбосари), раис ўринбосари, масъул котиб ва комиссиянинг 6-12 аъзоси таркибида тузилади. Комиссия аъзолари сони комиссиянинг иш ҳажмига қараб белгиланади. Комиссиянинг масъул котиби кундалик ишларни ва комиссия қарорларининг бажарилиши устидан назоратни амалга оширади. Туманлар, шаҳарлар ва вилоятлар ҳокимликлари, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ҳузуридаги комиссияларда бошқа ишлардан озод масъул котиб лавозими, зарурият бўлганда эса вояга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспектор лавозими жорий этилади. Комиссия таркибига олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, ички ишлар, меҳнат органлари, хотин-қизлар қўмитаси, касаба уюшмалари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, мудофаага кўмаклашиш жамияти, меҳнат жамоалари, маданий-маърифий ва бошқа муассасаларнинг вакиллари қирадилар. Комиссиялар таркибида: вояга етмаганлар ўртасида маданий-тарбиявий ишлар бўйича, умумтаълим мактаблари ва касб-ҳунар коллеж-лари ва бошқа таълим муассасаларининг ўқувчилари билан ишлаш бўйича, болалар ва ўсмирларни ишга жойлаштириш ва маиший турмушини яхшилаш масалалари бўйича, ихтисослаштирилган таълим-тарбия муассасаларидан чиқарилган ва тарбия колонияларидан озод қилинган ўсмирлар устидан назорат ўрнатиш бўйича секциялар ташкил этилиши мумкин.

Комиссияларнинг фаолияти кенг жамоатчилик иштирокида амалга оширилади. Комиссия ишига касаба уюшмалари, мактаблар ҳузуридаги ота-оналар қўмиталари, “Меҳрибонлик” уйлари ва мактабларнинг васийлик кенгашлари, таълим-тарбия муассасалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари вакиллари ва жамоатчиликнинг бошқа вакиллари жалб этилади. Комиссиялар ишлашга жалб қилинган ўзларининг фаоллари орасидан вояга етмаганлар билан ишловчи жамоатчи инспекторларни ва жамоатчи тарбиячиларни ажратиб оладилар. Комиссиялар ўз ваколатларига киритилган масалалар бўйича давлат органлари, бошқа ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар қабул қиладилар. Давлат органлари, бошқа ташкилотлар ва мансабдор шахслар комиссия қарорларини бажариш юзасидан кўрилган чора-тадбирлар тўғрисида комиссияга ўн кун мобайнида хабар беришлари шартдир. Комиссияларни моддий-техник жиҳатдан таъминлаш билан боғлиқ масалаларни ҳал этиш бўйича мажбурият тегишлича туманлар, шаҳарлар, вилоятлар ҳокимликларига, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига юкланади.

24. Вояга етмаганларга жазо тайинлашда нималарга эътибор қаратиш лозим?

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 86-моддасига мувофиқ, суд вояга етмаганларга жазо тайинлашда жазо тайинлашнинг умумий асосларига амал қилади, вояга етмаганнинг ривожланганлик даражаси, турмуш шароити ва тарбиясини, соғлиғини, содир этган жиноятининг сабабларини, катта

ёшдагиларнинг ва бошқа ҳолатларнинг унинг шахсига таъсирини ҳисобга олади.

Ўн уч ёшдан ўн олти ёшгача бўлган вақтда жиноят содир этган шахсларга нисбатан жиноятлар мажмуи тариқасида жазо тайинланганда озодликдан маҳрум қилишнинг энг кўп муддати ўн йилгача, агар содир этган жиноятларининг биттаси ўта оғир жиноят бўлса, ўн икки йилгача тайинланади.

Ўн олти ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вақтда жиноят содир этган шахсларга нисбатан жиноятлар мажмуи тариқасида озодликдан маҳрум қилиш жазоси - ўн икки йилгача муддатга, агар содир этган жиноятларининг биттаси ўта оғир жиноят бўлса, ўн беш йилгача муддатга тайинланиши мумкин.

Жиноят содир этиш пайтида ўн уч ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган шахсларга нисбатан бир неча ҳукм юзасидан тайинланадиган озодликдан маҳрум қилиш жазосининг муддати ўн беш йилдан ошмаслиги керак.

Вояга етмаган шахсга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш ёки ахлоқ тузатиш ишлари жазоси тайинланганда суд Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 72-моддасида назарда тутилган асос ва шартлар мавжуд бўлса, шартли жазо белгилаши мумкин.

25. Вояга етмаганларни ишга қабул қилиш мумкинми?

Ўқувчиларнинг меҳнат тарбияси, уларни аста-секин меҳнатга жалб этиш мақсадида қонунчилик томонидан вояга етмаганларни ишга жойлаштиришга рухсат этилади. Бунда соғлиғига зиён етказмайдиган ва мактабдаги ўқиш жараёнига халақит бермайдиган енгил меҳнатни бериш ҳамда ота-онасидан бирининг ёки уларнинг ўрнини босувчи шахснинг розилиги албатта шарт ҳисобланади. Сўнгги шартни шу билан тушунтирса бўладики, ота-онаси ўспиринни ишга жойлаштиришдан олдин иш шароитлари билан танишишлари ва унинг соғлиғига хавф бўлган ҳолда, контрактни тузишдан воз кечишлари керак. Ўспириннинг ўзи ҳаётий тажрибаси йўқлиги сабабли бўлажак ишнинг мавжуд бўлган номаъқул шароитларига эътибор бермаслиги мумкин.

Ишга қабул қилиш:

14 ёшдан:

*ота-онасидан бирининг ёзма розилиги билан (чунки ота-онаси иш шароитларини билиши ва уларга рози бўлиши шарт);

*таътил вақтида ёки ўқиш вақтидан бўш бўлганда;

*тўлиқ бўлмаган иш куни шароитида (хафтасига 12 соатдан кўп бўлмаган);

*енгил меҳнатни бажариш учун (бир вақтнинг ўзида 4,1 кг дан кўп бўлмаган юкларни ташиш);

15 дан 16 ёшгача:

*ота-онасидан бирининг ёзма розилиги билан;

*тўлиқ бўлмаган иш куни шароитида (хафтасига 24 соатдан кўп бўлмаган);

*енгил меҳнатни бажариш учун (бир вақтнинг ўзида 4,1 кг дан кўп бўлмаган юкларни ташиш);

16 дан 18 ёшгача:

*тўлиқ бўлмаган иш куни шароитида (хафтасига 36 соатдан кўп бўлмаган);

*енгил меҳнатни бажариш учун (доимий бир вақтнинг ўзида 4,1 кг дан кўп

бўлмаган юкларни ташиш; кўтариладиган ва ташиладиган юк: йигитлар учун 13 кг, қизлар учун – 7 кг);

26. Вояга етмаганларнинг жавобгарлигининг ўзига хос хусусиятлари.

Вояга етмаганларнинг жавобгарлиги -18 ёшга тўлмасдан жиноят содир қилган шахсларнинг жавобгарлиги. Ўзбекистон Республикаси ЖКда вояга етмаганлар содир этадиган жиноятларнинг ўзига хос хусусиятлари ва бошқа ҳолатлари эътиборга олиниб, алоҳида жазолар белгиланган. Булар:

- а) жарима;
- б) ахлоқ тузатиш ишлари;
- в) қамоқ;
- г) озодликдан маҳрум қилиш жазоларидан иборат.

Вояга етмаганларга нисбатан жазонинг бошқа турлари ва кўшимча жазолар тайинланиши мумкин эмас. Вояга етмасдан жиноят содир қилган шахсларга нисбатан тайинланадиган жазо миқдори ва муддатлари анча қисқартирилган. Вояга етмаганларга нисбатан белгиланадиган жарима, энг нам ойлик иш ҳақининг икки бараваридан йигирма бараваригача миқдорда тайинланади. Ахлоқ тузатиш ишлари 1 ойдан 1 йилгача муддат доирасида белгиланади ва бу жазони ўташ учун маҳкумни ўзи яшаётган жойдан бошқа жойларга жўнатиш мумкин эмас. Қамоқ жазоси 1 ойдан 3 ойгача муддат доирасида тайинланади. Озодликдан маҳрум қилиш муддати вояга етмаганлар ёши ва жиноятининг ижтимоий хавфлилиқ даражасига қараб:

*16 ёшга тўлмаганларга - унча оғир бўлмаган жиноят учун - 3 йилгача;

*оғир жиноят учун – 6 йилгача;

*ўта оғир жиноят учун - 10 йилгача;

*16 ёшдан 18 ёшгача бўлганларга - унча оғир бўлмаган жиноят учун – 4 йилгача;

*оғир жиноят учун - 7 йилгача;

*ўта оғир жиноят учун - 10 йилгача муддат доирасида тайинланади.

Озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган вояга етмаганлар жазони вояга етмаганлар тарбия колониясида ўтайди. Вояга етмаганларни жавобгарликдан ёки жазодан озод қилишнинг алоҳида қоидалари татбиқ қилинади. Шунингдек, жинояти учун 3 йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилинган ёки ундан ҳам енгилроқ бошқа жазо олган вояга етмаганларни суд жавобгарликдан ёки жазодан озод қилиб, жиноий жазо ҳисобланмаган куйидаги мажбурлов чораларини қўллаши мумкин:

а) суд белгилайдиган шаклда жабрланувчидан Ўзбекистон Республикаси сўраш;

б) 16 ёшга тўлган шахс зиммасига етказилган зарарни ўз маблағи ҳисобидан ёки меҳнати билан тўлаш ёки зарарни бартараф қилиш мажбуриятини юклаш;

в) вояга етмаганни махсус ўқув-тарбия муассасасига жойлаштириш. Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юритиш тартиби умумий қоидалар, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ЖПК 548-564-моддалари

асосида белгиланади.

27. Вояга етмаганларнинг маъмурий ҳуқуқбузарлиги ҳақида маълумот беринг.

Вояга етмаганлар 16 ёшдан маъмурий жавобгарликка тортиладилар. 16 ёшдан 18 ёшгача маъмурий ҳуқуқбузар шахсларга нисбатан Вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчи комиссиялар тўғрисидаги Низомда назарда тутилган чоралар қўлланилади.

Милиция ходимининг қонуний талабларини бажармаслик туридаги вояга етмаганларнинг маъмурий ҳуқуқбузарлигини маъмурий ишлар бўйича судьялар кўриб чиқадиладар.

Вояга етмаганларнинг маъмурий ҳуқуқбузарлиги кам аҳамиятли бўлса, айбдор ўз қилмишидан чин кўнгилдан пушаймон бўлса, ўз қилмишининг олдини олишга ҳаракат қилса ва бошқа енгиллаштирувчи ҳолатлар асосида содир этилса ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод этиб, уни огоҳлантириш билан чегараланиш мумкин.

Маъмурий қамоқ чораси эса 18 ёшга тўлмаган шахсларга нисбатан қўлланиши мумкин эмас.

Маъмурий ҳуқуқбузар вояга етмаганларга маъмурий жазо қўллашдан олдин у шахс кимлигини, қандай шароитда тарбия олганлигини, нима сабабдан тартиб бузишга йўл қўйганлигини синчиклаб ўрганиб чиқиб, иложи борида тушунтириш, тарбиялашни қўллаш мақсадга мувофиқ.

Вояга етмаганлар қуйидаги ҳуқуқбузарликларни содир этганликлари учун жавобгарликка тортиладилар:

1. Оз миқдорда талон-тарож қилиш.
2. Транспорт воситаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш.
3. Кўзгусимон ва ранги ўзгартирилган (қорайтирилган) ностандарт ойналар ўрнатилган транспорт воситаларидан фойдаланиш.
4. Транспорт воситаларининг товуш чиқарувчи ва ёритувчи қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш.
5. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг ҳаракат тезлигини ошириб юбориш, йўл белгилари ва йўл ҳаракатининг бошқа қоидалари талабларига риоя қилмаслиги.
6. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг ҳаракат ҳавфсизлигига таҳдид солувчи гуруҳ бўлиб ҳаракат қилишда қатнашиш.
7. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг темирйўлнинг ўтиш жойларидан ўтиш қоидаларини бузиши.
8. Транспорт воситаларини маст ҳолда бошқариш.
9. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг йўл ҳаракати қоидаларини бузиши жабрланувчига енгил тан жароҳати ёки оз миқдорда моддий зарар етказилишига олиб келиши.
10. Ҳайдовчиларнинг йўл ҳаракати қоидаларини бузиши транспорт воситаларининг ёки бошқа мол-мулкнинг шикастланишига олиб келиши.
11. Бошқариш ҳуқуқини берувчи ҳужжатлари бўлмаган шахсларнинг

транспорт воситаларини бошқариши.

12. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг мастлиги ёки маст эмаслигини аниқлаш учун текширувдан ўтишдан бўйин товлаш.

13. Пиедалар ва йўл ҳаракати бошқа иштирокчиларининг ҳаракат қоидаларини бузиши.

14. Майда безорилик.

15. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш мақсадида сақлаш.

16. Ўқотар қуроллардан белгиланган тартибни бузган ҳолда отиш.

17. Милиция ходимининг қонуний талабларини бажармаслик.

18. Оммавий ахборот воситаларини маҳсулотларини қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш ва тарқатиш.

Юқорида кўрсатилган ҳуқуқбузарликларни содир этган тақдирда, вояга етмаганлар умумий асосларда маъмурий жавобгарликка тортиладилар. Содир этилган ҳуқуқбузарлик хусусиятини ва ҳуқуқбузарнинг шахсини ҳисобга олган ҳолда мазкур шахсларга нисбатан ишлар вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи шаҳар, туман, шаҳарлардаги туман комиссиялари ихтиёрига берилиши мумкин.

Оз миқдорда талон-тарож қилган шахсларнинг ишлари эса шу комиссияларга берилиши лозим.

28. Давлат аппарати ҳақида маълумот беринг.

Давлат аппарати — турлари ва даражаларига боғлиқ бўлмаган ҳолда давлатнинг барча органлари мажмуи. Давлат аппарати - бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлган, муайян тизимга бирлашган ва жамият олдида турган вазифаларни бажаришга сафарбар этилган давлат органлари мажмуидан иборат. Давлат аппарати яхлит давлат механизмининг таркибий қисми ҳисобланади. Давлат аппаратининг фаолияти мазмуни, унинг фаолиятини ташкил этишнинг принциплари, ходимлар таркиби, иш юритиш шакли ва услублари давлатнинг тегишли функцияларини маромида амалга ошириш эҳтиёжлари билан белгиланади. Давлат аппарати - конституциявий ҳуқуқ фанида давлат ҳокимияти ва давлат вазифаларини амалга оширадиган органлар тизими.

Давлат аппарати қуйидаги белгилар билан тавсифланади:

а) у бошқарув билан шуғулланувчи алоҳида одамлар гуруҳидир;

б) давлат ҳокимиятини ташкил этишга ваколатли бўлган ва ўзаро бўйсунуш (иерархия) асосида боғланган давлат органлари ва муассасалари тизимидир;

в) ўз иродаси ва ваколатларини амалга ошириш учун унда зарур воситалар (маблағ) ва мажбурлаш қурол (механизм)лари мавжуд.

Давлат аппарати давлат олдида турган вазифаларни (функцияларни) бажариш учун ташкил этилади. Ана шу вазифа ва функциялар давлат органларининг турлари ва табиатини белгилаб беради. Давлат аппарати малакали, оқилона, камхарж ва самарали ишловчи бўлиб, жамият манфаатларига хизмат қилиши керак.

Давлат аппарати (маъмурияти) - барча давлат органлари, яъни қонун

чиқарувчи (вакиллик), ижро этувчи ва суд ҳокимияти органлари мажмуи. Давлат аппаратини кенг изоҳлаш ҳам мумкин. Бунда ана шу тушунчага фақат давлат органларининг ўзи эмас, балки давлат муассасаларининг маъмурияти ҳам қамраб олинади.

29. Давлатнинг асосий белгилари деганда нимани тушунаси?

Давлат белгилари - давлатнинг табиати (моҳияти) ва у асос қилиб олган қадриятлар ҳақида тасаввур берадиган узвий хусусиятлар. Давлатнинг асосий белгилари қуйидагилардан иборат:

- 1) ўзига хос оммавий ҳокимият - давлат ҳокимиятининг мавжудлиги, яъни ҳокимият ва бошқарув аппаратининг, мажбурлов аппаратининг борлиги;
- 2) аҳолининг ҳудудлар бўйича уюшганлиги. Бу фуқароларнинг давлат чегаралари доирасида, муайян маъмурий-ҳудудий бирликларда яшашини билдиради;
- 3) суверенитет, яъни ички ва ташқи сиёсатни ўтказишда мустақил бўлиш;
- 4) ҳуқуқ ижодкорлиги, яъни давлат ҳудудида яшовчи барча кишилар риоя этадиган қонунларни чиқаришга қодирлик;
- 5) аҳолидан давлат аппаратини сақлаш ҳамда аҳолининг кам таъминланган қисмига ёрдам беришга сарфланадиган солиқларни тўплаш;
- 6) умумий функцияларни (вазифаларни) бажариш, яъни ҳудудни қўриқлаш, жиноятчиликка қарши кураш, умумий фаровонлик мақсадларини амалга ошириш.

30. Давлат ва ҳуқуқ назарияси нимани ўрганади?

Давлат ва ҳуқуқ назарияси - давлат ва ҳуқуқнинг юзага келиши, шаклланиши ва ривожланишининг умумий қонуниятларини, шунингдек давлат ва ҳуқуқнинг алоҳида ижтимоий-иқтисодий тузумлар ва цивилизациялар доирасида фаолият кўрсатувчи хилма-хил типлари юзага келиши, шаклланиши ва ривожланишининг ўзига хос қонуниятларини ўрганувчи ижтимоий-сиёсий юридик фан ва таълим соҳаси.

Давлат ва ҳуқуқ назариясининг предметини ташкил этувчи муайян масалалар доираси вазият тақозоси билан мунтазам ўзгариб келган. Чунончи, Ўзбекистонда давлат мустақиллиги қўлга киритилганлиги бугун жамиятимизда рўй бераётган ўзгариш, янгиланиш ва ислохотлар бизни кўпдан-кўп тушунча ва атамаларни қайта идрок этиш, ҳатто қадриятларимизни қайта баҳолашга мажбур этмоқда. Чунки, собиқ тоталитар тузум даврида давлат ва ҳуқуқ назарияси зиммасига маъмурий-буйруқбозлик тизимини ғоявий асослаб бериш ва уни оқлаш вазифаси юкланганди. Ҳозирги пайтда мамлакатимизда Давлат ва ҳуқуқ назариясининг тадрижий ривожланиш ходисаси рўй бермоқда, унинг марксча-ленинча мазмун ва шаклидан бутунлай воз кечиш жараёни бормоқда, эскича қарашлар ва ғоялар ўрнига “ҳуқуқий давлат”, “ижтимоий давлат” концепциялари, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг табиий-ҳуқуқий назариялари илгари сурилмоқда.

Давлат ва ҳуқуқ ходисаларига расмий қарашларни акс эттирувчи Ўзбекистон Республикаси Конституциясида, яъни унинг муқаддимасида Ўзбекистон демократик ҳуқуқий давлат қуриш йўлидан бориши, унинг сиёсати

фуқароларнинг муносиб ҳаёт кечиришлари ва эркин ривожланишларини таъминловчи шарт-шароитлар яратишга йўналтирилганлигига урғу берилиши бежиз эмас.

31. Давлат мулки деганда нимани тушунаси?

Давлат мулки – республика мулки ва маъмурий-худудий тузилмалар мулкидан (муниципал мулк) иборат мулк.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 214-моддасига мувофиқ, ер, ер ости бойликлари, сув, ҳаво бўшлиғи, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий бойликлар, давлат ҳокимияти ва бошқаруви республика органларининг мол-мулки, давлат аҳамиятига эга бўлган маданий ва тарихий бойликлар, республика бюджетининг маблағлари, олтин захираси, давлатнинг валюта фонди ва бошқа фондлари республика мулкидир, шунингдек, корхоналар ва бошқа мулкӣ комплекслар, ўқув, илмий тадқиқот муассасалари ва ташкилотлари, интеллектуал фаолият натижалари, башарти булар бюджет ёки давлатнинг ўзга маблағлари ҳисобидан яратилган ёки сотиб олинган бўлса, бошқа мол-мулк республика мулки бўлиши мумкин. Республика мулки бўлган мол-мулкни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ёки улар махсус вакил қилган органлар, агар қонунда бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, тасарруф қиладилар. Республика мулки бўлган мол-мулк давлат юридик шахсларига хўжалик юритиш ёки оператив бошқариш ҳуқуқи асосида бириктириб қўйилиши мумкин. Республика мулки республика бюджетига тушадиган солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлардан, шунингдек қонунларда назарда тутилган асосларга мувофиқ бошқа тушумлар ҳисобидан ташкил этилади. Республика мулки объектлари қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда ва шартлар асосида хусусий мулк қилиб берилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 215-моддасига асосан, давлат ҳокимияти маҳаллий органларининг мол-мулки, маҳаллий бюджет маблағлари, муниципал уй-жой фонди ва коммунал хўжалик, корхоналар ва бошқа мулкӣ комплекслар, халқ таълими, маданият, соғлиқни сақлаш муассасалари, шунингдек бошқа мол-мулк муниципал мулк бўлади. Муниципал мулк бўлган мол-мулкни, агар қонун ҳужжатларида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ёки улар вакил қилган органлар тасарруф этадилар. Муниципал мулк бўлган мол-мулк юридик шахсларга хўжалик юритиш ёки оператив бошқариш ҳуқуқи асосида бириктириб қўйилиши мумкин. Муниципал мулк маҳаллий бюджетга тушадиган солиқлар, йиғимлар ва бошқа тўловлардан, шунингдек қонун ҳужжатларида назарда тутилган асосларга мувофиқ бошқа тушумлар ҳисобидан ташкил этилади. Муниципал мулк объектлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ва шартлар асосида хусусий мулк қилиб берилиши мумкин.

32. Давлат нима?

1) Давлат жамият хоҳиш-иродасини ифодалайди ва жамиятга татбиқ этади, унинг расмий вакили сифатида иш юритади ва зарур ҳолларда мажбурлов воситалари ва чораларини қўллайди. Давлат жамият бошқарувини амалга оширувчи тизим сифатида, ўзининг тузилмасига эга ва ўз ваколатини амалга оширишда, фойдаланувчи махсус органларга — давлат механизми ва унинг аппаратига эга бўлади. Давлат фаолияти асосий йўналишлари ва асосий вазифалари бир-бири билан боғлиқ бўлган (жамиятдаги фаолияти) ва ташқи (давлатлараро муносабатларга) бўлинади. 2) Конституциявий ҳуқуқда давлат мамлакат доирасида мустақил фаолият кўрсатувчи расмий ҳокимият органлари (ҳукумат, парламент, судлар ва ҳоказо). 3) Халқаро ҳуқуқнинг суверен субъекти сифатида давлат халқаро муносабатларнинг асосий иштирокчисидир. Халқаро ҳуқуқнинг субъекти ҳисобланган давлат ўз ҳудудида сиёсий ҳокимиятни амалга оширади. Халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида давлат халқаро доирада сиёсий ҳокимиятнинг расмий вакили сифатида барча ҳуқуқларга ва бу ҳуқуқларни амалга ошириш юридик қобилиятига эга. Давлат суверенитети ўз ҳудудида мазкур давлат ҳокимияти барқарорлиги ва халқаро муносабатлар доирасидаги мустақиллиги билан боғланади. Чунки, давлат айнан ўзи, халқаро ҳуқуқ нормаларини ишлаб чиқади, уни бузганлик учун жавобгарликни белгилайди, халқаро ташкилотлар фаолиятини ва халқаро ҳуқуқий тартибни ўрнатади. Давлатнинг бу ҳуқуқлари ва имкониятлари давлатнинг ўзидан ташқари ҳеч ким томонидан чегараланмайди. Давлатларнинг асосий ҳуқуқлари ва мажбуриятлари халқаро ҳуқуқнинг асосий тамойиллари, хусусан, БМТ Уставига асосан белгиланади. Барча давлатлар иқтисодий, ижтимоий ва бошқа характердаги тафовутларга қарамай, бир хил асосий ҳуқуқлар ва мажбуриятларга эгадир. Шу билан бирга, давлатларнинг суверен тенглиги тамойили улар томонидан тузилган халқаро шартномаларга биноан эгалланган ёки зиммасига олган хусусий ҳуқуқлар ва мажбуриятлар ҳажми ва мазмунидан фарқли бўлиши мумкинлигини инкор этмайди.

33. Давлатнинг тузилиши шакллари ҳақида маълумот беринг.

Давлат тузилиши шаклининг икки асосий тури мавжуд: оддийси - унитар, мураккаби - федератив ва конфедератив давлатлардир. Унитар давлат - бу фақат маъмурий-ҳудудий қисмларга бўлинadиган ягона давлат тузилмаси. Унитар давлатда бутун мамлакат учун умумий бўлган давлат ҳокимияти ва бошқаруви олий органлари, ягона суд тизими фаолият кўрсатади, ягона Конституцияга амал қилади. Масалан, Франция, Италия, Венгрия, Чехия унитар давлатлардир.

Федерация давлат тузилишининг анча мураккаб шакли ҳисобланади. Федератив давлат бир қанча бошқа давлатлардан ёки федерация аъзоси (субъекти) бўлган давлат тузилмалари (штатлар, кантонлар, иттифокдош ёки автоном республикалар ва б.)дан таркиб топади. Уларнинг ҳар бири ўз маъмурий-ҳудудий бўлинишига эга. Бутун федерация учун умумий давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан бир қаторда, ҳар бир федерация субъектининг ҳудудида ўз давлат ҳокимияти ва бошқаруви олий ва маҳаллий органлари фаолият кўрсатади. Федерация аъзолари (субъектлари) ўз суд ва бошқарув органларига ҳам эга бўлади, ўз Конституцияси ва қонунларини қабул қилади. Конфедерация нисбатан кам учрайдиган давлат тузилиши шаклидир.

Конфедерация давлатлар бирлашмаси ёки иттифоқи бўлиб, уни ташкил этувчи давлатлар ўз мустақиллигини тўла сақлаб қолади, ўз ҳокимият, бошқарув ва адлия органларига эга бўлади. Ўз фаолиятини мувофиқлаштириш учун конфедерацияга аъзо давлатлар қўшма органлар тузади. Мазкур органлар қатъий белгиланган соҳаларда фаолият кўрсатади ва қатъий белгиланган (иқтисодий, сиёсий, ҳарбий ва б.) мақсадларни кўзлайди.

Конфедерацияга баъзан давлатларнинг федерацияга бирлашиш сари тутган йўлидаги оралиқ бўғин деб ҳам қаралади. Чунки конфедерация шартнома ёки битим асосида тузилади ва муваққат хусусиятга эга бўлади. Ҳозирги вақтда расмий-юридик жиҳатдан Швейцария конфедерация ҳисобланади. Лекин, амалда у федерациядир. Конфедерациянинг айрим аломатлари Европа иттифоқида ҳам сезилади.

34. Давлат тузилмалари ҳақида нима биласиз?

Давлат тузилмаси - бу давлатчилик хусусиятларига эга бўлган, бироқ том маънодаги давлат ҳисобланмайдиган сиёсий-ҳудудий бирлик тушунилади. Одатда давлат тузилмалари бўлиб федератив давлат тузилиш шаклига эга бўлган давлатлардаги федерация субъектлари, масалан, штатлар (АҚШ, Ҳиндистон), кантонлар (Швейцария), провинциялар (Аргентина), ерлар (Австрия, ГФР). Айни пайтда ҳудудий Давлат тузилмаси билан бир қаторда миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини амалга ошириш натижасида вужудга келган миллий-ҳудудий давлат тузилмалари ҳам мавжудким, уларга миллий-сиёсий автономиянинг турли шакллари киритиш мумкин, жумладан, Даниядаги Гренландия ва Финляндиядаги асосан шведлар истиқомат қиладиган Аланд ороллари миллий-сиёсий автономияга мисол бўлиши мумкин. Ўзбекистон таркибидаги Қорақалпоғистон суверен Республикаси ҳам миллий-сиёсий автономияга мисол бўла олади.

35. Давлатнинг функциялари нимадан иборат?

Давлат функциялари - давлатнинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишга қаратилган давлат фаолиятининг асосий (бош) йўналишлари.

Давлат функцияларини қуйидагича таснифлашимиз мумкин:

- 1) фаолият доирасига кўра: ички ва ташқи;
- 2) фаолият муддатига кўра: доимий ва вақтинчалик;
- 3) ижтимоий аҳамиятига кўра: асосий ва асосий бўлмаган;
- 4) амалга оширишнинг ҳуқуқий шаклларига кўра: ҳуқуқни ижод қилиш,

ҳуқуқни ижро қилиш ва суд.

Ҳозирги замон давлатларининг қуйидаги ички функциялари мавжуд:

а) иқтисодий, яъни давлат бюджетини шакллантириш ва унинг бажарилиши устидан назорат ўрнатиш; мамлакат иқтисодиёти ривожланишининг умумий дастурларини белгилаш; иқтисодиётнинг муҳим соҳаларини ривожланишини рағбатлантириш; тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ва бошқалар;

б) ижтимоий, яъни жамиятнинг ижтимоий муҳофазага муҳтож аъзоларига ёрдам бериш; соғлиқни сақлаш, таълим, уй-жой, йўл қурилиши, алоқа ва бошқа ижтимоий соҳаларни таъминлаш;

в) молиявий назорат, яъни ишлаб чиқарувчиларнинг даромадларини

аниқлаш ва ҳисобга олиш ҳамда уларнинг бир қисмини ижтимоий ва умумдавлат эҳтиёжларини қондириш учун давлат бюджетига юбориш; давлат бюджетининг ижросини назорат қилиш;

г) ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш, ижтимоий муносабатлар барча қатнашчиларининг қонунчилик кўрсатмаларини тўла ва аниқ бажаришларини таъминлаш;

д) экологик, табиий ҳаёт муҳити - ер, ер ости, сув, ҳайвонот олами, атмосфера ҳавоси ҳамда товар – моддий қимматликлар, ўрмонни кесишдан олинган ёғоч, ер остидан олинган фойдали қазилмалар ва бошқадан иборат табиатни муҳофаза қилиш; жамиятда экология соҳасида юзага келувчи ижтимоий муносабатларни мавжуд ҳуқуқ нормалари асосида бўлишини таъминлаш; экологик бошқарув, экологик таълим-тарбияни шакллантириш.

Ҳозирги замон давлатларининг асосий ташқи функцияларини эса қуйидагича таснифлашимиз мумкин:

а) бошқа давлатлар иқтисодий, сиёсий, маданий, илмий техник, экологик, ҳарбий ва бошқа соҳалар юзасидан ҳамкорлик;

б) муҳофаа ва бошқалар.

36. Дам олиш вақти қонунчилигимизда қандай белгиланган?

Дам олиш вақти - ходим меҳнат вазифаларини бажаришдан холи бўлган ва бундан у ўз ихтиёрига кўра фойдаланиши мумкин бўлган вақтдир (Ўзбекистон Республикаси МҚнинг 126-моддаси). Ишнинг тугаши билан кейинги куни (сменада) иш бошланиши ўртасидаги кундалик дам олиш вақтининг муддати ўн икки соатдан кам бўлиши мумкин эмас. Барча ходимларга дам олиш кунлари (ҳар ҳафталик узлуксиз дам олиш) берилади.

Беш кунлик иш ҳафтасида ходимларга ҳафтада икки дам олиш куни, олти кунлик иш ҳафтасида эса, бир дам олиш куни берилади. Ўзбекистон Республикаси МҚга мувофиқ якшанба - умумий дам олиш куни.

Дам олиш кунларида ишлатиш тақиқланади. Иш берувчининг фармойиши бўйича айрим ходимларни дам олиш кунлари ишга жалб этишга алоҳида ҳоллардагина, жамоа шартномасида, агар у тузилмаган бўлса, иш берувчи томонидан касаба уюшмаси қўмитаси ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органи билан келишиб белгиланган асослар бўйича ва тартибда йўл қўйилади.

Ногиронларни тунги вақтдаги ишларга, шунингдек иш вақтидан ташқари ишларга ва дам олиш кунларидаги ишларга жалб қилишга уларнинг розилиги билангина, башарти улар учун бундай ишлар тиббий тавсияларда тақиқланмаган бўлса, йўл қўйилади.

Меҳнат қонунчилигига асосан ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни тунги ишларга, иш вақтидан ташқари ишларга ва дам олиш кунларидаги ишларга жалб этиш тақиқланади.

Иш вақтидан ташқари ишлар, дам олиш кунлари ва байрам кунларидаги ишлар учун камида икки ҳисса миқдорида ҳақ тўланади. Тўланадиган ҳақнинг аниқ миқдори жамоа шартномасида, агар у тузилмаган бўлса, иш берувчи томонидан касаба уюшмаси қўмитаси ёки ходимларнинг бошқ вакиллик органи билан келишиб белгиланади.

Байрам ёки дам олиш кунидаги иш ходимнинг хоҳишига қараб бошқа дам олиш куни (отгул) бериш билан қопланиши мумкин. Ходимнинг илтимосига биноан иш вақтидан ташқари иш учун белгиланган иш вақтидан ташқари бажарилган иш соатларига тенг келадиган миқдорда отгул берилиши ҳам мумкин. Байрам ёки дам олиш кунидаги иш ё иш вақтидан ташқари бажарилган иш учун бошқа дам олиш куни берилган тақдирда, бундай ишлар учун камида ҳисса миқдорда меҳнат ҳақи тўланади.

37. Дам олиш ҳуқуқи ҳақида маълумот беринг.

Дам олиш ҳуқуқи - ходимнинг асосий меҳнат ҳуқуқларидан бири. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 38-моддасида фуқароларнинг дам олиш ҳуқуқи мустаҳкамланган. Унга кўра: “Ёлланиб ишлаётган барча фуқаролар дам олиш ҳуқуқига эгадирлар. Иш вақти ва ҳақ тўланадиган меҳнат таътилининг муддати қонун билан белгиланади”.

Дам олиш билан боғлиқ меҳнат-ҳуқуқий муносабатлар МК билан тартибга солинади. Ўзбекистон Республикаси МКга мувофиқ дам олиш вақти ходим меҳнат вазифаларини бажаришдан холи бўлган ва бундан у ўз ихтиёрига кўра фойдаланиши мумкин бўлган вақтдир. Ишнинг тугаши билан кейинги куни (сменада) бошланиши ўртасидаги кундалик дам олиш вақтининг муддати ўн икки соатдан кам бўлиши мумкин эмас. Барча ходимларга дам олиш кунлари (ҳар ҳафталик узлуксиз дам олиш) берилади. Беш кунлик иш ҳафтасида ходимларга ҳафтада икки дам олиш куни, олти кунлик иш ҳафтасида эса, бир дам олиш куни берилади. Умумий дам олиш куни якшанбадир. Дам олиш кунларида ишлатиш тақиқланади. Иш берувчининг фармойиши бўйича айрим ходимларни дам олиш кунлари ишга жалб этишга алоҳида ҳоллардагина, жамоа шартномасида, агар у тузилмаган бўлса, иш берувчи томонидан қасаба уюшмаси қўмитаси ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органи билан келишиб белгиланган асослар бўйича ва тартибда йўл қўйилади. Барча ходимларга, шу жумладан ўриндошлик асосида ишлаётган ходимларга, дам олиш ва иш қобилиятини тиклаш учун иш жойи (лавозими) ва ўртача иш ҳақи сақланган ҳолда йиллик меҳнат таътиллари берилади. Ходимларга ўн беш иш кунидан кам бўлмаган муддат билан йиллик асосий таътил берилади.

38. Дастлабки синов кимларга нисбатан қўлланилади?

Дастлабки синов - Ўзбекистон Республикаси МКнинг 84-моддасига асосан, ходимни ишга қабул қилиш чоғида унинг топширилаётган ишга лаёқатлилигини текшириб кўриш, ходим меҳнат шартномасида шартлашилган ишни давом эттиришининг мақсадга мувофиқлиги ҳақида бир қарорга келишига имкон беришдир.

Дастлабки синовни ўташ ҳақида меҳнат шартномасида шартлашилган бўлиши лозим. Бундай шартлашув бўлмаган тақдирда ходим дастлабки синов сиз ишга қабул қилинган деб ҳисобланади.

Ҳомиладор аёллар, уч ёшга тўлмаган боласи бор аёллар, корхона учун белгиланган минимал иш жойлари ҳисобидан ишга юборилган шахслар ишга қабул қилинганда, шунингдек олти ойгача муддатга ишга қабул қилиш ҳақида ходимлар билан меҳнат шартномаси тузилганда дастлабки синов белгиланмайди.

Ушбу Кодекснинг 85-моддасига мувофиқ, дастлабки синов муддати уч

ойдан ошиб кетиши мумкин эмас. Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик даври ва ходим узрли сабабларга кўра ишда бўлмаган бошқа даврлар дастлабки синов муддатига киритилмайди.

Мазкур Кодекснинг 86-моддасига биноан, дастлабки синов даврида ходимларга меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ва корхонада ўрнатилган меҳнат шартлари тўлиқ татбиқ этилади. Дастлабки синов даври меҳнат стажига киритилади.

Кодекснинг 87-моддасига кўра, дастлабки синов муддати тугагунга қадар ҳар бир тараф иккинчи тарафни уч кун олдин ёзма равишда огоҳлантириб, меҳнат шартномасини бекор қилишга ҳақлидир. Бундай ҳолда иш берувчи меҳнат шартномасини синов натижаси қониқарсиз бўлгандагина бекор қилиши мумкин. Агар дастлабки синов муддати тугагунга қадар тарафлардан бирортаси ҳам меҳнат шартномасини бекор қилишни талаб қилмаган бўлса, шартноманинг амал қилиши давом этади ва бундан кейин уни бекор қилишга умумий асосларда йўл қўйилади.

39. Жазо ва унинг турлари ҳақида маълумот беринг.

Жазо - Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 42-моддасига асосан, жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсга нисбатан давлат номидан суд ҳукми билан қўлланадиган ва маҳкумни қонунда назарда тутилган муайян ҳуқуқ ва эркинликлардан маҳрум қилиш ёки уларни чеклашдан иборат мажбурлов чораси. Жазо маҳкумни ахлоқан тузатиш, унинг жиноий фаолиятни давом эттиришига тўсқинлик қилиш ҳамда маҳкум, шунингдек бошқа шахслар янги жиноят содир этишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади.

Қуйидагилар асосий жазо турлари сифатида қўлланилади:

- а) жарима,
- б) муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш,
- в) ахлоқ тузатиш ишлари,
- г) хизмат бўйича чеклаш,
- д) қамоқ,
- е) интизомий қисмга жўнатиш,
- ж) озодликдан маҳрум қилиш,
- з) умрбод озодликдан маҳрум қилиш.

Хизмат бўйича чеклаш ёки интизомий қисмга жўнатиш тариқасидаги жазолар фақат харбий хизматчиларга қўлланилади. Харбий ёки махсус унвондан маҳрум қилиш фақат қўшимча жазо сифатида, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш эса, ҳам асосий жазо сифатида, ҳам қўшимча жазо сифатида қўлланилиши мумкин.

Жазо чораси фақат суд томонидан тайинланиши мумкин. Жазо тайинлаш учун жиноий қилмишнинг содир этилганлиги асос бўлади ва бошқа ҳар қандай қилмиш жиноий жавобгарлик учун асос бўла олмайди. Жазо фақат жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсга нисбатан тайинланади. Махсус ҳуқуқ ва эркинликдан маҳрум вилиш фақат жиноят қонунида кўрсатилган бўлса, қўлланилиши мумкин.

Жазо муайян сифат ва миқдор хусусиятига эга. Сифат тарзида жиноий жазо чораси орқали таъсир этишнинг мазмуний жиҳати ва тури тушунилади. Миқдор хусусияти айбдорга у ёки бу усулда таъсир этишнинг чегарасида ифодаланади. Масалан, жаримада унинг миқдори, озодликдан маҳрум этишда эса муддати. Ҳеч кимга жиноят қонунида белгиланган сифат ва миқдор хусусиятидан четга чиқиб жазо тайинланиши мумкин эмас. Фақат суд белгилаган жазо доирасида жиноят қонунига мувофиқ жазо муддати ва режимини белгилаш орқали қандай миқдорда ва сифатда жазо қўлланилишини белгилаши мумкин.

40. Жазо тизими ҳақида маълумот беринг.

Жазо тизими - енгилдан оғирига қараб жойлаштирилган жазо турлари йиғиндиси. ЖКда кўрсатилган жазо тизимининг қуйидаги элементларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

1) давлат номидан қўлланилиши орқали судланувчини тарбиялашга, жиноий фаолиятининг олдини олишга, шунингдек умумий, махсус превенцияга эришиш мумкин бўлган жазо тизимини ташкил қилувчи элементлар сифатида фақат алоҳида давлат мажбурият чоралари кўрсатилади;

2) жазо тизими элементлари ўзаро боғлиқ ва бири-бирини тўлдиради. Жазо тизимининг бу белгиси жазо самарадорлигига эришиш учун ҳар томонлама ёндашишни билдиради, яъни белгиланган мақсадга эришиш бирон-бир жазо чорасини қўллашга эмас, балки, судланувчига комплекс таъсир чораларининг қўлланилиши билан боғлиқдир. Бу белги Ўзбекистон Республикаси ЖК Махсус қисми тегишли моддаси нормаларида альтернатив жазо чораларининг белгиланиши ёки қўшимча жазо чорасининг қўлланилишида намоён бўлади;

3) жиноят қонунида белгиланган давлат мажбурият чоралари қатъий бўлиб, унинг кенгайтирилишига йўл қўйилмайди. Ўзбекистон Республикаси ЖКда кўрсатилмаган жазо чораларининг айбдорга қўлланилиши мумкин эмас. Ўзбекистон Республикаси ЖКдаги жазо тизимига киритилмаган жазо чораси Ўзбекистон Республикаси ЖК Махсус қисми санкциясига ҳам киритилиши мумкин эмас;

4) Жазо тизимига киритилган жазо турлари оғирлик даражасига қараб, яъни енгилдан оғирига қараб жойлаштирилган.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 43-моддасига мувофиқ жазо тизими асосий ва қўшимча жазо турларига бўлинади.

Асосий жазоларга қуйидагилар киради: жарима; муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш; ахлоқ тузатиш ишлари; хизмат бўйича чеклаш; қамок; интизомий қисмга жўнатиш; озодликдан маҳрум қилиш; умрбод озодликдан маҳрум қилиш.

Қўшимча жазога харбий ёки махсус унвондан маҳрум қилиш киради. Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш фақат асосий жазо сифатидагина эмас, балки қўшимча жазо тариқасида ҳам қўлланилиши мумкин.

41. Жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар ҳақида нималар биласиз?

Жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар - содир этилган жиноят ёки айбдор шахсни тавсифловчи ҳолатлар ва жиҳатларни эътиборга олган ҳолда шундай ҳолатлар бўлмагандигига нисбатан енгилроқ жазо тайинлаш. Суд жазо

тайинлашда содир этилган жиноятнинг хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасини, қилмишнинг сабабини, етказилган зарарнинг хусусияти ва миқдорини, айбдорнинг шахсини ҳамда жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатларни ҳисобга олади. Ўзбекистон Республикаси ЖК 55-моддасига кўра, қуйидаги ҳолатлар жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар деб топилади:

а) айбни бўйнига олиш тўғрисида арз қилиш, чин кўнгилдан пушаймон бўлиш ёки жиноятни очиш учун фаол ёрдам бериш;

б) етказилган зарарни ихтиёрий равишда бартараф қилиш;

в) оғир шахсий, оилавий шароитлар оқибатида ёки бошқа мушкул аҳволда жиноят содир этиш;

г) мажбурлаш ёки моддий томондан, хизмат жиҳатидан ёки бошқа жиҳатдан қарамлик сабабли жиноят содир этиш;

д) жабрланувчининг зўрлик, оғир ҳақорат ёки бошқача ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли вужудга келган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида жиноят содир этиш;

е) зарурий мудофаанинг, охирги заруратнинг асосли чегарасидан четга чиқиб жиноят содир этиш, ижтимоий хавфли қилмишни содир этган шахсни ушлашда, касб ёки хўжалик фаолиятига боғлиқ бўлган асосли таваккалчиликда зарар етказиш;

ж) вояга етмаганнынг жиноят содир этиши;

з) ҳомиладор аёлнинг жиноят содир этиши;

и) жабрланувчининг ғайриқонуний ёки ахлоққа зид хулқ-атвори таъсири остида жиноят содир этиш.

Суд жазо тайинлашда юқорида келтирилган ҳолатлардан бошқа ҳолатларни ҳам енгиллаштирувчи ҳолат деб топиши мумкин. Масалан, суд айбдорнинг маълум бир ишни олиб бориш учун унинг етарлича тажриба ва тайёргарлиги бўлмаганлигини, оилавий аҳволини, касаллиги ва ногиронлигини ҳам жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар деб топиши мумкин.

42. Жазони енгилроғи билан алмаштириш мумкинми?

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 74-моддасига мувофиқ, озодликдан маҳрум этилган ёки ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм қилинган шахсларга нисбатан суд жазонинг ўталмаган қисмини енгилроқ жазо билан алмаштириши мумкин.

Жазони енгилроғи билан алмаштириш ўрнатилган тартиб-қоида талабларини бажарган ва меҳнатга ҳалол муносабатда бўлган маҳкумга нисбатан қўлланилиши мумкин.

Жазони енгилроғи билан алмаштириш маҳкум:

а) ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жинояти учун суд тайинлаган жазо муддатининг камида тўртдан бир қисмини;

б) оғир жинояти учун, шунингдек қасддан содир этган жинояти учун, агар у илгари қасддан содир этган жинояти учун озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган бўлса, суд тайинлаган жазо муддатининг камида учдан бир қисмини;

в) ўта оғир жинояти учун, шунингдек жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш ёки жазони енгилроғи билан алмаштириш қўлланилган ва

жазонинг ўталмаган қисми мобайнида қасддан содир этган янги жинояти учун суд тайинлаган жазо муддатининг камида ярмини ҳақиқатда ўтаб бўлганидан кейин қўлланилиши мумкин.

Озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазонинг ўталмаган қисми ахлоқ тузатиш ишлари билан алмаштирилганда ахлоқ тузатиш ишлари озодликдан маҳрум қилиш жа-зосининг ўталмаган қисми муддатига тайинланади.

Жазонинг ўталмаган қисмини енгилроғи билан алмаштириш ЖК 73-моддаси тўртинчи қисмида кўрсатилган шахсларга нисбатан қўлланилмайди.

Жазоси енгилроқ жазо билан алмаштирилган шахслар енгилроқ жазонинг тегишли қисмини ўтаб бўлганларидан кейин ушбу Кодекснинг 73-моддасида назарда тутилган қоидаларга биноан жазодан муддатидан илгари шартли озод қилинишлари мумкин.

Жазоси енгилроқ жазо билан алмаштирилган шахс жазонинг ўталмаган қисми мобайнида қасддан янги жиноят содир этса, суд унга ЖК 60-моддасида назарда тутилган қоидаларга мувофиқ жазо тайинлайди.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 90-моддасига асосан, ўн саккиз ёшга тўлгунча содир этган жинояти учун озодликдан маҳрум қилиш ёки ахлоқ тузатиш ишига ҳукм қилинган шахсга нисбатан жазонинг ўталмаган қисми енгилроқ жазо билан алмаштирилиши мумкин.

Жазони енгилроғи билан алмаштириш тартиб-қоида талабларини бажарган ва меҳнат ёки ўқишга ҳалол муносабатда бўлиб келаётган маҳкумга нисбатан қўлланилиши мумкин.

Жазонинг ўталмаган қисмини енгилроғи билан алмаштириш:

а) ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноят учун тайинланган жазо муддатининг камида бешдан бир қисми;

б) оғир жиноят учун тайинланган жазо муддатининг камида тўртдан бир қисми;

в) ўта оғир жиноят учун, шунингдек қасддан содир этган жинояти учун, агар шахс илгари қасддан содир этилган жиноят учун озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган бўлса, тайинланган жазо муддатининг камида учдан бир қисмини ўтаб бўлганидан кейин қўлланилиши мумкин.

Озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазонинг ўталмаган қисми ахлоқ тузатиш ишлари билан алмаштирилганда ахлоқ тузатиш ишлари озодликдан маҳрум қилиш жазосининг ўталмаган қисми муддатига тайинланади.

Жазоси енгилроғи билан алмаштирилган шахсларга нисбатан енгилроқ жазонинг тегишли қисми ўтаб бўлганидан кейин Ўзбекистон Республикаси ЖК 89-моддасида назарда тутилган қоидаларга мувофиқ, жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш қўлланилиши мумкин.

Жазоси енгилроғи билан алмаштирилган шахс жазонинг ўталмаган қисми мобайнида қасддан янги жиноят содир этса, суд унга нисбатан Ўзбекистон Республикаси ЖК 60 ва 86-моддаларида назарда тутилган қоидаларга мувофиқ жазо тайинлайди.

43. Жазони оғирлаштирувчи ҳолатларни келтиринг.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 56-моддаси бўйича қуйидаги ҳолатларда жиноят содир этишда жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар деб топилади:

- а) ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан;
- б) ёш бола, қария ёки ожиз аҳволдаги шахсга нисбатан;
- в) хизмат вазифаси ёки фуқаролик бурчини бажарганлиги муносабати билан шахсга ёки унинг яқин қариндошларига нисбатан;
- г) айбдорга моддий томондан, хизмат жиҳатидан ёки бошқа жиҳатдан қарам шахсга нисбатан;
- д) ўта шафқатсизлик билан;
- е) кўпчилик учун хавфли бўлган усулда;
- ж) ёш бола ёки руҳий касаллиги айбдорга аён бўлган шахсдан фойдаланган ҳолда;
- з) жиноят натижасида оғир оқибатларнинг келиб чиққанлиги;
- и) умумий офат шароитидан фойдаланган ҳолда ёки ғавқулодда ҳолат вақтида ёхуд оммавий тартибсизликлар жараёнида;
- к) ғаразли ёки бошқача паст ниятларда;
- л) ирқий ёки миллий душманлик ёхуд адоват замирида;
- м) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктирган ҳолда ёки уюшган гуруҳ ёхуд жиноий уюшма томонидан;
- н) илгари ҳам қасддан жиноят содир этган шахснинг такроран ёки қасддан янги жиноят содир этиши;
- о) мастлик ҳолатида ёки гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёхуд кишининг ақл-идрокига таъсир қилувчи бошқа моддалар таъсири остида жиноят содир этиш.

44. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш мумкинми?

Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш - Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 73-моддасига кўра жиноят қонунининг муҳим инсонпарварлик принципи. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш маҳкумларни тезроқ ҳалол турмуш тарзига ўтиб олиши учун рағбатлантирувчи восита бўлиб, жазони ўташ вақтида жазони ўташ тартиби, қоида ва талабларини бажариш, иш ва ўқишга ҳалол муносабатда бўлиш кўникмаларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш, хизмат бўйича чеклаш ёки ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм қилинган шахсларга нисбатан жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш қўлланилиши мумкин. Шахс ижро этилмаган қўшимча жазодан ҳам озод қилиниши мумкин. Бошқа турдаги жазони ўтаётганларга нисбатан жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш қўлланилмайди. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш кўрсатилган жазо турлари учун ўрнатилган тартиб-қоида талабларини бажарган ва меҳнатга ҳалол муносабатда бўлган маҳкумга нисбатан қўлланилади. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилишда маҳкум:

- а) ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жинояти учун суд тайинлаган жазо муддатининг камида учдан бир қисмини;

б) оғир жинояти учун, шунингдек қасддан содир этган жинояти учун, агар шахс илгари қасддан содир этган жинояти учун озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган бўлса, суд тайинлаган жазо муддатининг камида ярмини;

в) ўта оғир жинояти учун, шунингдек жазодан муддатидан илгари шартли озод қилинган ёки жазоси енгилроғи билан алмаштирилган шахс жазонинг ўталмаган қисми мобайнида қасддан янги жиноят содир этганлиги учун ҳукм қилинган бўлса, суд тайинлаган жазо муддатининг камида учдан икки қисмини ҳақиқатда ўтаб бўлганидан кейин қўлланилиши мумкин.

Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш:

а) умрбод ёки узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган шахсга;

б) ўта хавфли рецидивистга;

в) уюшган гуруҳ ёки жиноий уюшманинг ташкилотчи ва қатнашувчиларига;

г) жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш, ўн тўрт ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган жабрланувчининг номусига тегиш ёки унга нисбатан зўрлик ишлатиб, жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш, Ўзбекистон Республикасига, тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноят содир этиш, ядровий, кимёвий, биологик ва бошқа хилдаги оммавий қирғин қуроллари, шундай қуроллари ишлаб чиқариш учун фойдаланиш мумкинлиги аён бўлган материал ва ускуналарни контрабанда қилиш учун ҳукм қилинган шахсларга нисбатан қўлланилмайди. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш, жазонинг ўталмаган қисми мобайнида қасддан янги жиноят содир этган шахсга нисбатан суд Ўзбекистон Республикаси ЖК 60-моддасида назарда тутилган қоидаларга мувофиқ жазо тайинлайди.

Маҳкум жазо муддатининг Ўзбекистон Республикаси ЖК 73, 74, 89 ва 90-моддаларида белгиланган қисмини ўтаб бўлганидан сўнг бир ойлик муддат ичида жазони ижро этувчи муассаса ёки орган маъмурияти уни Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш ёки жазонинг ўталмаган қисмини енгилроқ жазо билан алмаштиришга тақдим этиш масаласини агар маҳкум ёки унинг адвокати тегишли илтимоснома билан судга бевосита мурожаат этмаган бўлса, кўриб чиқиши ҳамда тақдим қилиш ёки рад этиш ҳақида қарор чиқариши шарт. Ушбу қарор ва барча зарур ҳужжатлар комиссия йиғилишидан сўнг бир ҳафталик муддат ичида судга юборилади. Агарда суд томонидан жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш рад этилган тақдирда, бу ҳақда ажрим чиққан кундан бошлаб камида олти ой ўтганидан кейин тақдимнома такроран киритилиши ёки илтимоснома такроран берилиши мумкин.

45. Жамоа келишуви нима?

Жамоа келишуви - муайян касб, тармоқ, ҳудуд ходимлари учун меҳнат шартлари, иш билан таъминлаш ва ижтимоий кафолатлар белгилаш борасидаги мажбуриятларни ўз ичига олувчи норматив ҳужжатдир. Тартибга

солинадиган муносабатлар соҳаси, ҳал қилиниши лозим бўлган масалаларнинг хусусиятларига қараб бош, тармоқ ва ҳудудий (минтақавий) жамоа келишувлари тузилиши мумкин. Жамоа келишувларида: меҳнатга ҳақ тўлаш, меҳнат шартлари ва уни муҳофаза қилиш, меҳнат ва дам олиш тартиби; нархларнинг ўзгариб боришига, инфляция даражасига, келишувларда белгилаб қўйилган кўрсаткичларнинг бажарилишига қараб меҳнатга ҳақ тўлашни тартибга солиш механизми; энг кам миқдори қонун ҳужжатларида назарда тутилдиган компенсация тарзидаги қўшимча тўлов; ходимларнинг ишга жойлашишига, уларни қайта ўқитишга кўмаклашиш; экология жихатидан хавфсизликни таъминлаш ҳамда ишлаб чиқаришда ходимларнинг соғлиғини муҳофаза қилиш; ходимлар ҳамда уларнинг оила аъзоларини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича махсус тадбирлар; давлат корхоналарини хусусийлаштириш чоғида ходимларнинг манфаатларига риоя қилиш; ногиронлар ва ёшлар (шу жумладан, ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар) меҳнатидан фойдаланиш мақсадида улар учун қўшимча иш жойлари ташкил этувчи корхоналарга бериладиган имтиёзлар; ижтимоий шериклик ҳамда уч тарафлама ҳамкорликни ривожлантириш, жамоа низоларининг олдини олиш, меҳнат интизомини мустаҳкамлаш тўғрисидаги қоидалар назарда тутилиши мумкин. Жамоа келишуви имзоланган пайтдан ёки келишувда белгиланган вақтдан бошлаб кучга киради. Жамоа келишуви ваколатли органлари шу келишувни тузган ходимларга ва иш берувчиларга нисбатан татбиқ этилади. Уч тарафлама келишув тузилган тақдирда унинг амал қилиши ижро этувчи ҳокимиятнинг тегишли органига ҳам татбиқ этилади.

46. Жамоа шартномаси нима?

Жамоа шартномаси - корхонада иш берувчи билан ходимлар ўртасидаги меҳнатга оид, ижтимоий-иқтисодий ва касбга оид муносабатларни тартибга солувчи норматив ҳужжат.

Ўзбекистон Республикаси МК 4-моддасига кўра, қонунлардагига нисбатан қўшимча меҳнат ҳуқуқлари ва кафолатлари бошқа норматив ҳужжатлар, шу жумладан, шартнома йўсинидаги ҳужжатлар (жамоа келишувлари, жамоа шартномалари, бошқа локал ҳужжатлар), шунингдек ходим ва иш берувчи ўртасида тузилган меҳнат шартномалари билан белгиланиши мумкин.

Корхоналарда ходимлар учун қонунлардагидан афзалроқ меҳнат ҳуқуқлари ва кафолатларининг белгиланишида жамоа шартномалари етакчи ўринда туради, чунки ундаги меҳнатга оид, ижтимоий-иқтисодий ва касбга оид шартлар ходим-ларга тааллуқли бўлган барча масалаларни ўз ичига қамраб олади.

Меҳнатга оид муносабатлар деганда меҳнат шартларини белгилаш, ўзгартириш ва уларни бекор қилиш чоғида юз берувчи ижтимоий меҳнат алоқалари назарда тутилади. Меҳнатга оид муносабатлар ишга қабул қилиш, иш ва дам олиш вақтини белгилаш, кафолат ва компенсацияларини бериш билан боғлиқ тарзда юз бериши мумкин.

Ижтимоий-иқтисодий муносабатлар бўлиб, ходимларга иш ҳақи тўлаш, моддий имтиёз ва кафолатлар бериш, уларни ва оила аъзоларини ижтимоий

муҳофаза қилиш билан боғлиқ ҳолдаги муносабатлар саналади.

Касбга оид муносабатлар жумласига ходимларни янги касбга ўқитиш, малакасини ошириш, ишлаб чиқаришнинг бевосита ўзида касб-ҳунар ўрганишни ташкил қилиш билан боғлиқ масалалар киритилиши мумкин.

Жамоа шартномаси иш берувчи билан ходимлар жамоаси ўртасида ижтимоий шерикчиликни амалга ошириш, ҳар икки томон учун ҳам фойдали бўлган ҳамкорликни йўлга қўйиш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Жамоа шартномасини тузиш принциплари ва унинг асосий мазмуни қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилгандир.

Жамоа шартномаси тузиш таклифи билан унинг тарафлари (иш берувчи ва ходимларнинг вакиллик органи) бир-бирларига мурожаат қилишлари мумкин, таклифни кўриб чиқиш муддати ва тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланган.

Жамоа шартномасига киритиладиган шартлар унинг тарафлари томонидан белгиланади, аммо унда меҳнатга оид, ижтимоий-иқтисодий ва касбга оид масалалар ўз аксини топиши лозим. Жамоа шартномаси меҳнат жамоаси мажлиси (конференцияси)да кўриб, маъқуллангач ва корхона раҳбари ҳамда ходимлар вакиллик органининг раҳбари имзолаганидан сўнг кучга киради. Унга амал қилиш иш берувчининг ҳам, корхонадаги ҳар бир ходимнинг ҳам мажбуриятига айланади.

Жамоа шартномаси унда назарда тутилган вазифалар ижросига қаратилган турли иловаларни ўз ичига олади.

Жамоа шартномасини бажармаганлик учун қонун ҳужжатларига кўра, иш берувчи ва унинг мансабдор шахслари ҳуқуқий жавобгарлиги белгилаб қўйилган.

Корхона тугатилганида ёки қайта ташкил этилганида, шунингдек мулкдор алмашганида жамоа шартномасининг амал қилиши, ўзгартирилиши масалалари қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

47. Жарима ва унинг турлари ҳақида маълумот беринг.

1) фуқаролик ҳуқуқида - мажбуриятни таъминлаш усулларида бири бўлмиш неустойка атамасининг қўлланилиши билан унинг синоними бўлмиш “жарима” ва “пеня” сўзлари ишлатилади. Жарима билан пеня - бу пул суммаси бўлиб, мажбуриятлар лозим даражада ёки умуман бажарилмаганда ундирилади. Улар ўртасидаги фарқ неустойкани ҳисоблаш ва тўлаш усуллари билан белгиланади. Жарима бир марта ундириладиган неустойка бўлиб, қарздор мажбуриятларни бажармаган ёки лозим даражада бажармаган ҳолларда тўлайдиган қатъий пул суммаси ҳисобланади. Пеня эса қарздор мажбуриятларнинг бажарилишини кечиктириб юборганида тўлайдиган ва ўтказиб юборилган муддатнинг ҳар бир куни учун мажбуриятнинг бажарилмаган қисмига нисбатан фоиз билан ҳисобланадиган неустойкадир. Жарима мулкий жавобгарликнинг энг тезкор шаклидир. Зарарлар одатда мажбуриятлар бузилганидан сўнг бир оз вақт ўтгач юзага келади (ёки аниқланади). Жарима (штраф, пеня) шаклидаги жавобгарлик эса мажбуриятлар

бузилганидан сўнг дарҳол вужудга келади. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 261-моддасига кўра, қарздор мажбуриятларни бажармаган ёки лозим даражада бажармаган ҳолларда тўлайдиган ва қоида тариқасида, қатъий пул суммасида ҳисобланадиган неустойка жарима ҳисобланади. Юзага келишининг юридик асосларига кўра жарима қонуний, яъни қонунда назарда тутилган ва шартномавий, яъни шартномада белгиланган турларга бўлинади. Жарима (пеня) мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаб берувчи усуллардан бири;

2) жиноят ҳуқуқида - жарима айбдордан давлат даромадига ушбу Кодекسدa белгиланган миқдорда пул ундиришдир. Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 44-моддасига кўра, жарима энг кам ойлик иш ҳақининг беш бараваридан олти юз бараваригача миқдорда белгиланади. Агар ҳукм қилинган шахс жазо тариқасида тайинланган жаримани мажбурий ижро этиш учун белгиланган муддатларда тўлашдан бўйин товласа, ёхуд қарздорда ундирув қаратилиши мумкин бўлган мол-мулк мавжуд эмаслиги туфайли мажбурий ижро этиш учун белгиланган муддат мобайнида жаримани ундиришнинг имкони бўлмаса, худди шунингдек кечиктириш муддати тугаганидан кейин жарима тўланмаган ёки жаримани бўлиб-бўлиб тўлаш шартлари бузилган тақдирда, суд жариманинг тўланмаган миқдорини ахлоқ тузатиш ишлари, хизмат бўйича чеклаш, қамоқ ёки озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо билан алмаштиради. Бундай ҳолда ахлоқ тузатиш ишлари ёки хизмат бўйича чеклаш ёхуд озодликдан маҳрум қилишнинг ҳар бир ойи энг кам ойлик иш ҳақининг ўн олти баравари миқдоридаги жаримага тенглаштирилиб, уч йилдан кўп бўлмаган муддатга, қамоқнинг ҳар бир ойи эса, энг кам ойлик иш ҳақининг юз баравари миқдоридаги жаримага тенглаштирилиб, олти ойдан кўп бўлмаган муддатга тайинланади;

3) маъмурий ҳуқуқда жарима маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишда айбдор шахсдан давлат ҳисобига пул ундиришдир. Ўзбекистон Республикаси МЖКнинг 25-моддасига кўра, жариманинг миқдори маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган вақтдаги, давом этаётган маъмурий ҳуқуқбузарлик учун эса, бу ҳуқуқбузарлик аниқланган вақтдаги белгилаб қўйилган энг кам ойлик иш ҳақидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Фуқароларга солинадиган жариманинг энг кам миқдори энг кам иш ҳақининг элликдан бир қисмидан, мансабдор шахсларга эса ўндан бир қисмидан кам бўлмаслиги керак. Фуқароларга солинадиган жариманинг энг кўп миқдори энг кам иш ҳақининг беш бараваридан, мансабдор шахсларга эса ўн бараваридан ош-маслиги керак. Қонунларда назарда тутилган айрим ҳолларда баъзи ҳуқуқбузарликлар учун фуқароларга энг кам иш ҳақининг юз бараваригача ва мансабдор шахсларга юз эллик бараваригача миқдорда жарима солиниши мумкин. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари билан белгиланадиган жариманинг энг кўп миқдори ушбу кодекснинг 6-моддасига биноан фуқароларга энг кам иш ҳақининг уч бараваридан, мансабдор шахсларга эса беш бараваридан ош-маслиги керак.

48. Жиноий жавобгарлик ҳақида маълумот беринг.

Жиноий жавобгарлик - жиноят содир этишда айбдор бўлган шахсга нисбатан суд томонидан ҳукм қилиш, жазо ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси

қўлланилишида ифодаланадиган жиноят содир этишнинг ҳуқуқий оқибати бўлиб, Ўзбекистон Республикаси ЖКда назарда тутилган жиноят таркибининг барча аломатлари мавжуд бўлган қилмишни содир этиш жавобгарликка тортиш учун асос бўлади.

Жиноятнинг содир этилиши юридик факт бўлиб, одил судлов йўли билан айбдор ва давлат орасида ўзига хос ҳуқуқий муносабатларни вужудга келтиради. Моҳиятига кўра бу ҳуқуқий муносабатлар давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларига жиноятни тергов қилиш ва муайян шахснинг айбдор эканлигига етарли далиллар бўлганида уни жиноий жавобгарликка тортиш ҳуқуқини беради. Жиноятни содир этган шахсда эса, бир томондан, жиноий жавобгар бўлиш, иккинчи томондан эса, ушбу қилмиши учун қонунда белгиланган даражада жавобгар бўлиш мажбурияти мавжуд бўлади. Қонунда жиноятга тайёргарлик кўрганлик, жиноятга суиқасд ва жиноятда иштирокчилик учун ҳам жиноий жавобгарлик белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Жиноят ҳуқуқи соҳасида бир хил оғирликдаги жиноятларни содир этишда айбдор бўлганлар бир хил жазога тортиладилар. Жиноий жавобгарлик (хусусий айблов мавжуд бўлган ишлардан ташқари) оммавий очик кўрилиш хусусиятига эга, яъни жиноий жавобгарликка тортишга ваколатли ягона субъект бўлган давлат органларидан бири суд ҳисобланади. Жиноий жавобгарлик шахсий хусусиятга эга, яъни аниқ бир жиноятни содир қилган (ёки унинг содир этилишида иштирок этган) шахсина жавобгарликка тортилади. Жиноий жавобгарлик жамият учун жиддий хавфли қилмиш - жиноят содир этилганидан вужудга келади ва жиноий жазони қўллаш билан амалга оширилади.

Бошқа ҳуқуқбузарликлар содир этган айбдорлар маъмурий ёки фуқаровий жавобгарликка тортилишлари мумкин. Корхона, ташкилот ва муассасаларнинг ходимлари учун белгилаб қўйилган қоидаларнинг бузилиши интизомий жавобгарликни вужудга келтиради. Қонунда кўрсатилган ҳолатларда жиноят содир этган шахс жиноий жавобгарликдан озод қилиниши ҳам мумкин. Масалан, ишни тергов қилиш ёки судда кўриш вақтида шароит ўзгарганлиги туфайли содир этилган қилмиш ўзининг ижтимоий хавфлилигини йўқотган деб топилса, жиноят содир этган шахс жиноий жавобгарликдан озод қилиниши мумкин (Ўзбекистон Республикаси ЖК 65-модда). Жиноий жавобгарлик маҳкум жазони ўтаб бўлиши билан тугайди; судланганлик бекор қилиниши ёки олиб ташланиши билан жиноий жавобгарликнинг барча жиноий ҳуқуқий оқибатлари тугаган ҳисобланади.

49. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш мумкинми?

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш - ваколатли давлат органининг судлов ёки айбловни бекор қилиш, шунингдек, жиноят содир этишда айбдор бўлган шахсга нисбатан давлат мажбурлов чорасини қўллашни бекор қилиш ҳақидаги акти. Жиноят содир этган шахсларни, уларга жиноий таъсир кўрсатмасдан тўғри йўлга киришлари мумкин бўлган ҳолларда жиноий жавобгарликдан озод этилишларида

инсонпарварлик принциплари ўз аксини топган. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш, шахсни оқлаш ёки қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатларни фарқлаш лозим. Шахснинг оқланиши жиноят таркиби йўқлиги ёки шахс содир этилган жиноятга алоқаси йўқлигидан далолат бериб, бу унга нисбатан оқловчи ҳукм чиқарилиши учун асос бўлади. Қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар шундан иборатки, уларда Ўзбекистон Республикаси ЖКда назарда тутилган аломатлар расмий жиҳатдан мавжуд бўлса-да, лекин улар ижтимоий хавфли, ғайриқонуний ёки айбли бўлмайди. Бу ҳолда муайян шарт-шароитга кўра, шахсни жиноий жазога жалб этишнинг ҳуқуқий асослари мавжуд эмас. Жиноий жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги, пушаймонлигини амалда исботлаш, айбдорнинг касаллиги, қилмиш ёки уни содир этган шахснинг жамоатчилик учун хавфлилик хусусиятини йўқотиши, шахснинг илк бор жиноятга қўл урганлиги уни жиноий жавобгарликдан озод қилиш - учун асос бўлади.

50. Жиноий жавобгарликка тортиш муддатлари қонунчилигимизда қандай белгиланган?

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 64-моддасига асосан, агар жиноят содир этилган кундан бошлаб қуйидаги муддатлар:

а) ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этилган кундан бошлаб — уч йил;

б) унча оғир бўлмаган жиноят содир этилган кундан бошлаб - беш йил;

в) оғир жиноят содир этилган кундан бошлаб — ўн йил

г) ўта оғир жиноят содир этилган кундан бошлаб (ушбу модданинг еттинчи қисмида назарда тутилган ҳол бундан мустасно) - ўн беш йил ўтиб кетган бўлса, шахс жавобгарликдан озод қилинади.

Жавобгарликка тортиш муддати жиноят содир этилган кундан бошлаб ҳукм қонуний кучга кирган кунгача ҳисобланади.

Агар жиноят содир этган ва жиноий жавобгарликка тортилган шахс тергов ёки суддан яширинса, муддатнинг ўтиши тўхтатилади. Айбдор ушланган ёки айбини бўйнига олиб арз қилган кундан бошлаб муддатнинг ўтиши қайтадан тикланади.

Агар оғир ёки ўта оғир жиноят содир этган шахс Ўзбекистон Республикаси ЖК 64-моддасида назарда тутилган муддатлар ўтмасдан қасддан янги жиноят содир этса, муддатнинг ўтиши узилади. Бундай ҳолда жавобгарликка тортиш муддатлари янги жиноят содир этилган кундан бошлаб ҳисобланади. Қолган ҳолларда, агар шахс жавобгарликка тортиш муддатлари ўтмасдан янги жиноят содир этса, бу муддатлар ҳар бир жиноят учун алоҳида ҳисобланади.

Агар жиноят содир этилган кундан бошлаб йигирма беш йил ўтган бўлса, шахс жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси ЖК Махсус қисмининг моддасида умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазосини тайинлаш назарда тутилган жиноятни содир этган шахсга нисбатан, жавобгарликка тортиш муддатларини қўллаш масаласи суд томонидан ҳал қилинади. Агар суд жавобгарликка тортиш муддатини

қўллашни лозим топмаса, умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўрнига озодликдан маҳрум қилиш тайинланади.

Ушбу моддада назарда тутилган муддатлар тинчлик ва инсониятнинг хавфсизлигига қарши жиноят содир этган шахсларга нисбатан қўлланилмайди.

51. Жиноят нима?

Жиноят - ижтимоий хавfli қилмиш. Ўзбекистон Республикаси ЖК 14-моддасига кўра, ЖК билан тақиқланган, айбли ижтимоий хавfli қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб топилади. Ўзбекистон Республикаси ЖК билан қўриқланадиган объектларга зарар етказадиган ёки шундай зарар етказиш реал хавфлини келтириб чиқарадиган қилмиш ижтимоий хавfli қилмиш деб топилади.

Жиноят деганда фақат шахснинг муайян объектив шаклда ифодаланган қилмиши, яъни хулқ-атвори тушунилади. Ижтимоий хавfli қилмишда ўз ифодасини топмаган фикрлар, ниятлар, хохиш-истаклар жиноят деб топилиши мумкин эмас. Қилмиш икки шаклда: ҳаракат (субъектнинг фаол хулқ-атвори) ёки ҳаракатсизлик (шахснинг содир этиши шарт бўлган ва содир этиши мумкин бўлган ҳаракатни содир этмаганлигидан иборат пассив хулқ-атвор)да намоён бўлиши мумкин. Жиноятлар ўз хусусияти ва ижтимоий хавfliлиги даражасига кўра: ижтимоий хавfli катта бўлмаган; унча оғир бўлмаган; оғир; ўта оғир жиноятларга бўлинади. Тажовуз объектига кўра, шахсга қарши жиноятлар, иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар, жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши жиноятлар, давлат ҳокимиятига қарши жиноятлар, ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар, тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар фарқланади. Айбнинг шаклига кўра жиноятлар қасддан ва эҳтиётсизликдан содир этилади.

52. Жиноятда иштирокчилик деб нимага айтилади?

Жиноятда иштирокчилик - икки ёки ундан ортиқ шахснинг қасддан жиноят содир этишда биргалашиб қатнашишидир (Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 27-моддаси).

Объектив томондан иштирокчилик: 1) икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг мавжудлиги; 2) биргаликдаги иштироки билан тасифланади.

Субъектив томондан иштирокчилик: 1) қасддан айб шаклининг мавжудлиги; 2) ўзаро ахборот алмашув (билганлик) билан изоҳланади (ЖКга шарҳлар, 47-бет).

Жиноят қонунчилигида тўрт турдаги иштирокчилар кўрсатилган. Булар — бажарувчи, ташкилотчи, далолатчи ва ёрдамчилар.

А. Жиноятнинг бажарувчиси деб: 1) жиноятни бевосита тўла ёки қисман содир этган шахслар; 2) жиноятни бевосита содир этмаган, бироқ содир этиш учун бошқа, жиноят қонунига кўра жавобгарликка тортилмайдиган шахслардан фойдаланганларга айтилади.

Субъектив томондан бажарувчининг қилмиши ҳамisha қасддан ҳисобланади.

В. Шарҳланаётган моддадаги “ташкилотчи” тушунчасига қуйидаги фаолият

шакллари мансубдир. Булар: 1) жиноятни содир этишга тайёргарлик учун раҳбарлик қилиш; 2) жиноятни содир этишга раҳбарлик қилиш кабилар

Д. Далолатчилик ўзга шахсни жиноятни содир этишга ундаш ёки жиноий фаолиятда қатнашишга қизиқтиришда ифодаланади.

Е. Ёрдамчи деб, жиноятни содир этишга кўмаклашган шахсга айтилади.

Субъектив жиҳатдан ташкилотчи ва далолатчиларнинг фаолияти тўғри ва эгри қасд билан содир этилади. Иштирокчиликка муайян шаклни бағишлайдиган белгилар объектив ва субъектив томонни таърифлагани боис иштирокчилик шакллари таснифлаш асосига объектив ва субъектив мезонлар қўйилган бўлади.

Объектив мезон биргаликда содир этилиш белгиси билан олдиндан аниқланади ва у иштирокчиларнинг ўзаро ҳаракат хусусиятини очиқ беради. Субъектив мезон иштирокчилар жиноий фаолиятининг мувофиқлашии даражасини белгилайди. Иккала мезон ҳам ажралмас бир бутунликни ташкил этиб, уларнинг йиғиндиси иштирокчиликни тўрт шаклга бўлиш имконини беради. Булар: 1) оддий шакл; 2) мураккаб шакл; 3) уюшган гуруҳ; 4) жиноий уюшмадир.

53. Жиноят қонунларида жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш турлари кўрсатилганми?

Жиноят қонунларида жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш турлари кўрсатилган. Содир этилган қилмиш учун жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг имконияти масаласи икки омилдан иборат бўлади:

а) Шахс жиноят белгиларини ифодалаган қилмишни содир этганда, шунингдек, уни жиноий жавобгарликка тортиш учун барча асослар мавжуд бўлмаганда;

б) Мазкур шахсни жиноий жавобгарликдан озод этиш учун барча қонуний асос ва шарт-шароитлар мавжуд бўлган ҳолатларда.

Жавобгарликдан озод қилиш жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан, қилмиш ёки шахс ижтимоий хавфлилигини йўқотганлиги муносабати билан, айбдор ўз қилмишига чин кўнгилдан пушаймон бўлганлиги муносабати билан, касаллиги туфайли, амнистия акти асосида амалга оширилади.

54. Жиноят ҳуқуқининг қандай тамойиллари мавжуд?

Жиноят ҳуқуқининг қуйидаги тамойиллари мавжуд: қонунийлик, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, демократизм, инсонпарварлик, одиллик, айб учун жавобгарлик, жавобгарликнинг муқаррарлиги.

1. Қонунийлик тамойили. Содир этилган қилмишнинг жиноийлиги, жазога сазоворлиги ва бошқа ҳуқуқий оқибатлар фақат Жиноят Кодекси билан белгиланади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг махсус қисмида Жиноят деб кўрсатилган жиноятлар учунгина жиноий жазо чоралари қўлланилади. Ҳеч ким суднинг ҳукми чиқмай туриб Жиноят содир қилишда айбли деб топилиши ва қонунга хилоф равишда жазога тортилиши мумкин эмас. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 25-моддасида:

«Ҳеч ким қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олиниши ёки қамоқда сақланиши мумкин эмас», деб ёзилган.

2. Фуқароларнинг қонун олдида тенглиги. Жиноят содир этган шахслар жинси, ирқи, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, бир хил ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиб, қонун олдида тенгдирлар.

3. Демократизм тамойили. Жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ёки жамоаларда Жиноят содир этган шахслар ахлоқни тузатиш ишига қонунда назарда тутилган ҳолларда жалб қилинишлари мумкин. Маълумки, Жиноят содир этган шахслар билан тарбиявий ишлар, тушунтириш ишлари олиб бориш зарур. Улар ўзларининг одамлар орасида ўрни борлигини, кимгадир кераклигини сезиб турсалар, улар тўғрисида ғамхўрлик қиладиганлар борлигини билсалар сафга киришлари осон кечади. Шунинг учун демократизм тамойилини амалга оширишда жамоанинг ўрни катта.

4. Инсонпарварлик тамойили. Жазо ва бошқа ҳуқуқий таъсир чоралари жисмоний азоб бериш ёки инсон кадр-қимматини камситиш мақсадини кўзламайди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддасида «Ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон кадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмас», дейилган.

5. Одиллик тамойили. Жиноят содир этишда айбдор шахсга нисбатан қўлланиладиган жазо ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси одилона бўлиши, яъни жиноятнинг оғир-енгиллигига, айбнинг ва шахснинг ижтимоий хавфлилики даражасига мувофиқ бўлиши керак. Ҳеч ким айнан битта жиноят учун икки марта жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

6. Айб учун жавобгарлик тамойили. Шахс қонунда белгиланган тартибда айби исботланган ижтимоий хавфли қилмишлари учунгина жавобгар бўлади.

7. Жавобгарликнинг муқаррарлиги тамойили. Қилмишда жиноят таркибининг мавжудлиги аниқланган ҳар бир шахс жавобгарликка тортилиши шарт.

55. Инсон Ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси ҳақида маълумот беринг.

Инсон Ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси - БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 10 декабрь 1948 йил эълон қилинган. Декларация БМТ Уставининг инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ қоидаларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилган ва барча халқлар, давлатлар бажаришга ҳаракат қилиши лозим бўлган вазифаларни белгиловчи ҳужжат сифатида эълон қилинган. Декларация халқлар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш, инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ва уларни тўла амалга ошириш, кишилар турмушини яхшилаш, ижтимоий тараққиётни ривожлантиришга кўмаклашиш каби шиорларга асосланган.

Инсон Ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси кириш қисми ва 30 моддадан иборат. Ушбу декларацияга кўра, ҳамма одамлар ўз кадр-қиммати ҳамда ҳуқуқларида эркин ва тенг бўлиб туғиладилар (1-модда). Ҳар бир инсон ирқи, тана ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодларидан, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мол-мулки, табақаси ёки бошқа ҳолатидан қатъи назар, ушбу

декларацияда эълон қилинган барча ҳуқуқ ва барча эркинликларга эга бўлиши зарур (2-модда). Ҳар бир инсон яшаш, эркин бўлиш ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқларига эгадир (3-модда). Барча одамлар қонун олдида тенгдир ва ҳеч бир тафовутсиз қонун билан тенг ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эгадир (7-модда). Ҳеч ким асоссиз қамалиши, ушланиши ёки қувғин қилиниши мумкин эмас (9-модда). Ҳар бир инсон меҳнат қилиш, ишни эркин танлаш, адолатли ва қулай иш шароитига эга бўлиш ва ишсизликдан ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эга (23-модда).

Ўзбекистон Республикаси Инсон Ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясига 1991 йил 30 сентябрда қўшилган.

56. Инсоннинг яшаш ҳуқуқи ҳақида маълумот беринг.

Инсоннинг яшаш ҳуқуқи - инсоннинг халқаро ҳуқуқ ва аксарият кўпчилик демократик мамлакатлар Конституциялари билан ҳимояланган асосий шахсий ҳуқуқларидан бири. Яшаш ҳуқуқининг мазмуни кўпқиррали ва турли давлатларда турлича талқин қилинади. Масалан, жазо тури сифатида ўлим жазоси бекор қилинган мамлакатлар (Австралия, Австрия, ГФР, Франция ва бошқа 40 дан ортиқ мамлакат)да бирорта инсон содир этган жинояти қандай бўлишидан қатъи назар, ҳатто давлат томонидан ҳам яшашдан маҳрум этилиши мумкин эмас. Қатор мамлакатлар Конституцияларида қонун йўли билан ўлим жазоси белгиланиши мумкин бўлган жиноятлар доираси, ўлим жазоси қўлланилиши мумкин бўлмаган шахслар доираси (масалан, аёллар ва вояга етмаганлар), ўлим жазосини қўллаш хавфи туғилганда қўшимча процессуал кафолатларни белгилаш йўли билан аниқлаштирилади.

Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг туғилиши билан вужудга келади ҳамда бу ҳуқуқ унинг бутун ҳаёти давомидаги ажралмас ҳуқуқи бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 24-моддасига кўра, яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактнинг 6-моддаси 1-бандида: “Ҳар бир инсоннинг яшаш ҳуқуқи унинг ажралмас ҳуқуқидир. Бу ҳуқуқ қонун билан муҳофаза қилинади. Ҳеч ким ўзбошимчалик билан инсонни яшашдан маҳрум қила олмайди”, деб белгиланган.

Халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принциплари ва нормаларига асосланган ҳолда ҳамда Конституциямизнинг инсоннинг яшашга бўлган ҳуқуқини белгиловчи қоидалари талабидан келиб чиқиб, мамлакатимиз Президентининг 2005 йил 1 августда қабул қилинган Фармонида кўра, 2008 йил 1 январдан эътиборан Ўзбекистон Республикасида ўлим жазоси бекор қилинди.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотларининг навбатдаги босқичидаги вазифалардан бири - инсоннинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари, аввало, асоссиз жиноий таъқиб ва шахсий ҳаётга аралашишдан ҳимояланиш, шахсий дахлсизлик ҳамда адолатли суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқлари ҳимоя этилишини таъминлашга қаратилган механизмларни янада

такомиллаштиришдан иборат бўлди.

57. Интизомий жазони турлари ҳақида маълумот беринг.

Интизомий жазо - ходимга меҳнат интизомини бузганлиги учун иш берувчи қуйидаги интизомий жазо чораларини қўллашга ҳақли:

1) хайфсан;

2) ўртача ойлик иш ҳақининг ўттиз фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда жарима. Ички меҳнат тартиби қоидаларида ходимга ўртача ойлик иш ҳақининг эллик фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда жарима солиш ҳоллари ҳам назарда тутилиши мумкин. Ходимнинг иш ҳақидан жарима ушлаб қолиш Ўзбекистон Республикаси МҚнинг 164-моддаси талабларига риоя қилинган ҳолда иш берувчи томонидан амалга оширилади;

3) меҳнат шартномасини бекор қилиш (100-модда иккинчи қисмининг 3 ва 4-бандлари). Ўзбекистон Республикаси МҚнинг 181-моддасида назарда тутилмаган интизомий жазо чораларининг қўлланилиши тақиқланади.

Интизомий жазолар ишга қабул қилиш ҳуқуқи берилган шахслар (органлар) томонидан қўлланилади (82-модда).

Интизомий жазо қўлланилишидан аввал ходимдаи ёзма равишда тушунтириш хати талаб қилиниши лозим. Ходимнинг тушунтириш хати беришдан бош тортиши унинг илгари содир қилган ножуя хатти-ҳаракати учун жазо қўллашга тўсиқ бўла олмайди.

Интизомий жазони қўллашда содир этилган ножуя хатти-ҳаракатнинг қай даражада оғир эканлиги, шу хатти-ҳаракат содир этилган вазият, ходимнинг олдинги иши ва хулқ-атвори ҳисобга олинади.

Ҳар бир ножуя хатти-ҳаракат учун фақат битта интизомий жазо қўлланиши мумкин.

Интизомий жазо бевосита ножуя хатти-ҳаракат аниқлангандан кейин, аммо бу хатти-ҳаракат аниқлангандан бошлаб, ходимнинг касал ёки таътилда бўлган вақтини ҳисобга олмасдан, узоғи билан бир ой ичида қўлланилади.

Ножуя хатти-ҳаракат содир этилган кундан бошлаб олти ой ўтганидан, молия-хўжалик фаолиятини тафтиш этиш ёки текшириш натижасида аниқланганда эса, содир этилган кундан бошлаб икки йил ўтганидан кейин жазони қўллаб бўлмайди. Жиноий иш бўйича иш юритилган давр бу муддатга кирмайди.

Интизомий жазо берилгани тўғрисидаги буйруқ (фармойиш) ёки қарор ходимга маълум қилиниб, тилхат олинади.

58. Истеъмолчиларнинг қандай ҳуқуқлари мавжуд?

“Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 4-моддасига мувофиқ, истеъмолчилар қуйидаги асосий ҳуқуқларга эга:

*товар (иш, хизмат) ҳақида, шунингдек ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) ҳақида тўғри ва тўлиқ маълумот олиш;

*товар (иш, хизмат)ни эркин танлаш ва унинг тегишли даражада сифатли бўлиши;

*товар (иш, хизмат)нинг хавфсиз бўлиши;

*ҳаёти, соғлиғи ва мол-мулки учун хавфли нуқсони бўлган товар (иш, хизмат), шунингдек ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи)нинг ғайриқонуний ҳаракати (ҳаракатсизлиги) туфайли етказилган моддий зиён, маънавий зарарнинг тўлиқ ҳажмда қопланиши;

*бузилган ҳуқуқлари ёки қонун билан муҳофаза этиладиган манфаатлари ҳимоя қилинишини сўраб судга, бошқа ваколатли давлат органларига мурожаат этиш;

*Истеъмолчиларнинг жамоат бирлашмаларини тузиш.

Истеъмолчиларнинг ижтимоий ҳимояга муҳтожлар тоифасига киритилган айрим гуруҳлари учун қонун ҳужжатлари билан савдо, маиший хизмат ва хизмат кўрсатишнинг бошқа турлари бўйича имтиёзлар ва афзалликлар белгиланиши мумкин.

59. Иш вақти қонунчилигимизда қандай белгиланган?

Иш вақти - Ўзбекистон Республикаси МКнинг 114-моддасига асосан, ходим иш тартиби ёки графигига ёхуд меҳнат шартномаси шартларига мувофиқ ўз меҳнат вазифаларини бажариши лозим бўлган вақтдир.

Ходим учун иш вақтининг нормал муддати ҳафтасига қирқ соатдан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Олти кунлик иш ҳафтасида ҳар кунги ишнинг муддати етти соатдан, беш кунлик иш ҳафтасида эса саккиз соатдан ортиб кетмаслиги лозим.

Айрим тоифадаги ходимлар учун уларнинг ёши, соғлиғини ҳолати, меҳнатнинг шартлари, меҳнат вазифаларининг ўзига хос хусусиятлари ва ўзга ҳолатларни инобатга олиб, меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар, шунингдек меҳнат шартномаси шартларига биноан меҳнатга тўланадиган ҳақни камайтирмасдан, иш вақтининг қисқартирилган муддати белгиланади (Ўзбекистон Республикаси МКнинг 116-моддаси). Тўлиқсиз иш куни ёки тўлиқсиз иш ҳафтаси ходим билан иш берувчи ўртасидаги келишувга биноан ишга қабул қилиш чоғида ҳам, кейинчалик ҳам тўлиқсиз белгилаб қўйилиши мумкин (Ўзбекистон Республикаси МКнинг 119-моддаси).

Байрам (ишланмайдиган кунлар) арафасида кундалик иш (смена) муддати барча ходимлар учун камида бир соатга қисқартирилиши ҳам назарда тутилган (Ўзбекистон Республикаси МКнинг 121-моддаси).

60. Иш вақтининг қисқартирилган муддати кимларга нисбатан қўлланилади?

Иш вақтининг қисқартирилган муддати — ходимларнинг меҳнатини муҳофаза қилиш, ишни ўқиш билан бирга қўшиб олиб бориш учун қулай шароитлар яратиб бериш, ёшлар ва меҳнат қобилияти пасайган шахсларни улар соғлиғига зарар етказмаган ҳолда меҳнатга жалб этиш мақсадида қонунчиликда белгиланган нормал иш вақти (ҳафтасига 40 соат)га нисбатан иш вақтининг қисқартирилган муддатидаги давомийлиги. Қисқартирилган иш вақтининг асосий хусусияти иш вақти муддати давомийлиги камайган ҳолда унга нормал иш вақти муддати бўйича иш ҳақи тўланишидир.

Ўзбекистон Республикаси МКнинг 116-моддасига мувофиқ, айрим тоифадаги ходимлар учун уларнинг ёши, соғлиғи ҳолати, меҳнат шароитлари, меҳнат вазифаларининг ўзига хос хусусиятлари ва ўзга ҳолатларни инобатга олиб, меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжат, шунингдек меҳнат шартномаси шартларига биноан меҳнатга тўланадиган ҳақни камайтирмасдан, Иш вақтининг қисқартирилган муддати белгиланади.

Иш вақтининг қисқартирилган муддати қуйидагилар учун белгиланади: ўн саккиз ёшга тўлмаган ходимлар (242-модда), I ва II гуруҳ ногирони бўлган ходимлар (220-модданинг учинчи қисми), ноқулай меҳнат шароитларидаги ишларда банд бўлган ходимлар (117-модда), алоҳида тусга эга бўлган ишлардаги ходимлар (118-модда), уч ёшга тўлмаган болалари бор, бюджет ҳисобидан молиявий жиҳатдан таъминланадиган муассасалар ва ташкилотларда ишлаётган аёллар (228-модда) учун белгиланган.

Иш вақтининг қисқартирилган муддати ҳафтасига 36 соат (16 дан 18 ёшгача бўлган ходимлар, I ва II гуруҳ ногирони бўлган ходимлар, ноқулай меҳнат шароитларидаги ходимлар, алоҳида тусга эга бўлган ишлардаги ходимлар учун), 35 соат (уч ёшга тўлмаган болалари бор, бюджет ҳисобидан молиявий жиҳатдан таъминланадиган муассасалар ва ташкилотларда ишлаётган аёллар учун), 24 соат (15 ёшдан 16 ёшгача бўлган ходимларга), 18 соат (ўқишдан бўш вақтларида ишлаётган 16 дан 18 ёшгача бўлган ўқувчилар учун), 12 соат (ўқишдан бўш вақтларида ишлаётган 14 дан 16 ёшгача бўлган ўқувчилар учун)ни ташкил қилиши қонун ҳужжатларида белгиланган.

Жамоа келишуви ва жамоа шартномасида, шунингдек меҳнат шартномаси шартларида меҳнатга тўланадиган ҳақни камайтирмасдан қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларга қўшимча равишда корхонанинг бошқа ходимларига ҳам Иш вақтининг қисқартирилган муддати белгиланиши мумкин.

61. Ишончнома қанча муддатга берилади ва қай тариқа расмийлаштирилади?

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 134-моддасига мувофиқ бир шахс (ишонч билдирувчи) томонидан иккинчи шахсга (ишончли вакилга) учинчи шахслар олдида вакиллик қилиш учун берилган ёзма ваколат. Ишончли вакил ўзига ишончнома билан берилган ваколатлар доирасида иш олиб боради. Юридик шахс номидан, шунингдек юридик шахсга ҳам ишончнома фақат юридик шахснинг уставида (низомида) кўрсатилган фаолият мақсадларига зид бўлмаган битимларни тузиш учунгина берилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 135-моддасига асосан, ишончнома оддий ёзма шаклда ёки нотариал шаклда расмийлаштирилади. Нотариал шаклни талаб қилувчи битимларни тузиш ёхуд юридик шахсларга нисбатан ҳаракатларни амалга ошириш учун берилган ишончнома нотариал тасдиқланган бўлиши керак, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 136, 137, 138-моддаларида назарда тутилган ҳоллар ва қонун ҳужжатлари билан ишончноманинг ўзгача шакли белгилаб қўйилган бошқа ҳоллар бундан

мустасно.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 139-моддасига кўра, ишончнома кўпи билан уч йил муддатга берилиши мумкин. Агар ишончномада муддат кўрсатилган бўлмаса, у берилган кундан бошлаб бир йил мобайнида ўз кучини сақлайди. Берилган куни кўрсатилмаган ишончнома ҳақиқий эмас. Нотариус томонидан тасдиқланиб, Ўзбекистон Республикасидан ташқарида ҳаракатларни амалга оширишга мўлжалланган, амал қилиш муддати кўрсатилмаган ишончнома уни берган шахс томонидан бекор қилингунича ўз кучини сақлайди.

62. Ишсизлик нафақаси кимларга тайинланади?

Ишсизлик нафақаси “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 3-моддасига мувофиқ ишсиз деб эътироф этилган шахсларга тайинланади. Қарамоғида унга киши бўлган, ўттиз беш ёшга тўлмаган ишсиз эркакларга ишсизлик нафақаси улар ҳақ тўланадиган жамоат ишларида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган тартибда иштирок этган тақдирда тайинланади.

Ишсизлик нафақаси уларга маҳаллий меҳнат органида рўйхатга олинган биринчи кундан эътиборан ёзилади ва тўланади.

Ишсизлик нафақаси кўпи билан:

ишдан ва иш ҳақидан (меҳнат даромадидан) маҳрум бўлган ёки узоқ (бир йилдан ортиқ) танаффусдан кейин меҳнат фаолиятини қайта бошлашга ҳаракат қилаётган шахсларга ўн икки ойлик давр мобайнида йигирма олти календарь ҳафта;

илгари ишламаган ва биринчи бор иш қидираётган шахсларга эса ўн икки ойлик давр мобайнида ўн уч календарь ҳафта тўланади.

Ишсиз шахс нафақа олиш даврида иш қидириши ва ҳар икки ҳафтада камида бир марта маҳаллий меҳнат органида йўқламадан ўтиши керак.

ишдан ва иш ҳақидан (меҳнат даромадидан) маҳрум бўлган шахслар учун ишсизлик нафақаси олдинги иш жойидаги охириги бир йилги ўртача иш ҳақиға фоиз нисбатида белгиланади. Бошқа ҳолларда ишсизлик нафақаси қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам иш ҳақи миқдорига фоиз нисбатида белгиланади.

Қарамоғида ўн олти ёшга тўлмаган болалари ва бошқа кишилар бўлган ишсиз шахсларга нафақа миқдори ўн фоизга оширилади.

Иш ҳақиға қўэффициентлар белгиланган жойларда яшовчи шахсларга тайинланадиган ишсизлик нафақаси миқдорлари уларнинг шу жойларда яшаган даври учун мазкур жойда ноишлаб чиқариш тармоқларининг ходимларига белгиланган қўэффициентни қўллаган ҳолда аниқланади. Ишсизлик нафақаси миқдорини ҳисоблаб чиқишда район қўэффициентларини қўллаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоии муҳофаза қилиш вазирлиги томонидан белгиланади.

63. Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар ҳақида маълумот беринг.

Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар - Конституция ва бошқа қонун

хужжатларида белгилаб қўйилган инсоннинг иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларининг мажмуи. Ушбу ҳуқуқлар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг IX бобида ҳамда бир қатор қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган: ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақли. Банкка қўйилган омонатлар сир тутилиши ва мерос ҳуқуқи қонун билан кафолатланади (36-модда); ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир. Суд ҳукми билан тайинланган жазони ўташ тартибидан ёки қонунда кўрсатилган бошқа ҳоллардан ташқари мажбурий меҳнат тақиқланади (37-модда); ёлланиб ишлаётган барча фуқаролар дам олиш ҳуқуқига эгадирлар. Иш вақти ва ҳақ тўланадиган меҳнат таътилининг муддати қонун билан белгиланади (38-модда); ҳар ким қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга. Пенсиялар, нафақалар, ижтимоий ёрдам бошқа турларининг миқдори расман белгилаб қўйилган тирикчилик учун зарур энг кам миқдордан оз бўлиши мумкин эмас (39-модда); ҳар бир инсон малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқига эга (40-модда); ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир (41-модда); ҳар кимга илмий ва техникавий ижод эркинлиги, маданият ютуқларидан фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланади. Давлат жамиятнинг маданий, илмий ва техникавий ривожланишига ғамхўрлик қилади (42-модда).

64. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ҳақида қандай маълумотга эгасиз?

Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт имзолаш, ратификация қилиш ва қўшилиш учун БМТ Бош Ассамблеясининг 1966 йил 16 декабрдаги 2200 А (XXI) резолюцияси билан қабул қилинган ва 1976 йилнинг 3 январидан кучга кирган. Мазкур халқаро ҳужжат 5 та бўлим, 31 та моддадан иборат. XXI асрнинг бошларига келиб ушбу ҳужжатга 140 га яқин мамлакат қўшилган. Ўзбекистон Республикаси ушбу ҳужжатга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 31 августдаги 126-1-сон “1966 йил 16 декабрдаги Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактга қўшилиш ҳақида”ги қарорига мувофиқ қўшилган ва у 1995 йил 28 декабрдан кучга кирган. Аъзо давлатлар Пакт шартларини қай даражада бажараётганликлари тўғрисида вақти-вақти билан ҳисобот бериб турадилар. Пактга биноан рағбатлантирилган ва қўллаб-қувватланган инсон ҳуқуқлари уч турга бўлинади:

*адолатли ва қулай меҳнат шарт-шароитларига эга бўлиш ҳуқуқи;

*ижтимоий муҳофаза, яхши турмуш шароити ва энг юксак савиядаги жисмоний ва ақлий тараққиётга эришиш ҳуқуқи;

*таълим олиш ҳамда маданият ва фан тараққиёти ютуқларидан етарли даражада фойдаланиш ҳуқуқи.

Мазкур масалалар юзасидан маърузаларни ўрганиш ва уларни

манфаатдор ҳукуматларнинг вакиллари ўртасида муҳокама этиш билан 18 экспертдан иборат орган — Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар бўйича кўмита шуғулланади. Уларга тақдим этиладиган Пактга шарҳ - Пактга қўшилган мамлакатларга унинг қоидаларини бажариш учун маърузанинг заиф томонларига ҳамда амалга оширилаётган тадбирларнинг камчиликларига эътиборни тортишга кўмаклашиш мақсадини назарда тутди. Шунингдек, Кўмита маъруза материалларига асосланган тавсиялар ишлаб чиқиши ва уларни БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий кенгашига йўллаши мумкин.

65. Йиллик меҳнат таътили муддатлари қонунчиликда қандай белгиланган?

Йиллик меҳнат таътили - барча ходимларга, шу жумладан ўриндошлик асосида ишлаётган ходимларга, дам олиш ва иш қобилиятини тиклаш учун иш жойи (лавозими) ва ўртача иш ҳақи сақланган ҳолда бериладиган таътил. Бу даврда ходимнинг иш жойи (лавозими, вазифаси) ҳамда ўртача иш ҳақи сақлаб қолинади.

Йиллик меҳнат таътилининг энг кам муддати ўн беш иш кунидан кам бўлмаслиги, энг кўп муддати қирқ саккиз иш кунидан кўп бўлмаслиги лозим.

Ўзбекистон Республикаси МҚда йиллик асосий таътил (134-модда), йиллик узайтирилган асосий таътиллари (135-модда), йиллик қўшимча таътиллари (136-модда), меҳнат шароити ноқулай ва ўзига хос бўлган ишлар учун бериладиган йиллик қўшимча таътил (137-модда), оғир ва ноқулай табиий-иқлим шароитларидаги иш учун йиллик қўшимча таътил (138-модда)лар кўрсатилган.

Йиллик меҳнат таътилида бўлган ходимларни унинг розилигисиз ишдан бўшатиш, бошқа ишга ўтказиш, интизомий жазога тортиш мумкин эмас.

Йиллик меҳнат таътили биринчи иш йилида ходим камида 6 ой ишлагач, кейинги иш йилларида эса, меҳнат таътиллари муддатига мувофиқ равишда берилади.

Меҳнат таътилидан ходимнинг розилиги билан чақириб олишга йўл қўйилади ва бунда таътилнинг қолган қисми томонлар келишуви билан йил давомида бошқа даврда берилиши мумкин. Ходим ҳар йили камида 15 иш кунидан иборат меҳнат таътилидан амалда фойдаланиши шарт. Муддатнинг қолган қисми ходим розилиги билан пуллик компенсацияга алмаштирилиши мумкин. Йиллик меҳнат таътилидан қисмларга бўлиб фойдаланишга йўл қўйилади. Бироқ унинг бир бўлаги 12 иш кунидан кам бўлмаслиги лозим.

Йиллик меҳнат таътилини тўлиқ ҳолда кейинги йилга кўчириш қонунда назарда тутилмаган.

Йиллик меҳнат таътили муддатлари, берилиш тартиби ва қўшимча имтиёзлар беришнинг ўзига хос хусусиятлари корхона локал норматив ҳужжатларида, ходим билан тузилган меҳнат шартномасида ходим аҳволини қонундагидан ёмонлаштирмайдиган тарзда назарда тутилиши мумкин.

66. Конституция ҳақида маълумот беринг.

Конституция (лот. *constitutio* - ўрнатиш, тузилиш) - моддий маънода аввало инсон ва фуқаро ҳуқуқлари, эркинликларини мустаҳкамловчи ва кафолатловчи,

шунингдек ижтимоий тузум асосларини, бошқарув шакли ва давлат тузилиши асосларини, ҳокимият марказий ва маҳаллий органларини ташкил этиш асосларини, уларнинг ваколатлари ва ўзаро муносабатларини белгилайдиган қонун ҳужжати, ҳужжатлар ёки конституциявий одатлар мажмуи. Расмий маънода барча қонунларга нисбатан олий юридик кучга эга бўлган асосий қонун. Конституция ўз шаклига кўра ҳозирги мамлакатларнинг аксариятида Парламент, махсус конституциявий ассамблея томонидан, умумхалқ референдумида қабул қилинадиган ягона норматив-ҳуқуқий ҳужжат, мамлакатнинг асосий қонуни ҳисобланади. Конституция мамлакат қонунчилигида биринчи ўринда туради ва миллий ҳуқуқ тизимининг асосларини белгилаб беради.

Конституция— энг олий ҳуқуқий шакл бўлиб, унда конституциявий тузум қадриятлари, институтлари ва нормалари, давлат ҳокимиятининг ижтимоий алоқалари ва муносабатларини давлат-ҳуқуқий тартибга солиш асослари мустаҳкамлаб қўйилади. Конституция ҳозирги замон давлатчилигининг муҳим белгиси ҳисобланади. Ҳозирги даврда Форс кўрфазидаги айрим мутлак монархиялар (Саудия Арабистони, Уммон)гина Конституцияга эга эмас.

Конституциявий ҳуқуқ фанида юридик ва ҳақиқий (фактик) Конституциялар фарқланади. Юридик Конституция, моддий маънода ҳам, расмий маънода ҳам, юқорида кўрсатилган ижтимоий муносабатлар доирасини тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар тизимидир. Ҳақиқий Конституция эса шундай муносабатларнинг ўзи, яъни реал мавжуд муносабатлардир.

Баъзан Конституция бир неча қонун ҳужжатларидан ташкил топади (одатда, улардан бирида Конституциянинг асосий матни ифодаланади), яъни қисман кодификация қилинган ҳисобланади (масалан, Австрия, Канада, Швеция, Чехия, Финляндияда). Швеция Конституцияси уч қонун (1974 йил Бошқарув шакли, 1810 йил Тахтни мерос қолдириш тўғрисидаги ҳужжат, 1974 йил Матбуот эркинлиги тўғрисидаги ҳужжат)дан ташкил топган. Францияда 1958 йил Конституциянинг асосий матни билан бир қаторда 1789 йил Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларацияси Конституция муқаддимаси деб эътироф этилган. Хориж амалиётида кодификация қилинмаган Конституциялар ҳам учрайди (масалан, Буюк Британия, Янги Зеландия, Исроилда). Бундай Конституция нафақат бир неча қонун ҳужжатларидан, балки конституциявий одатлар, суд прецедентларидан ҳам ташкил топади. Сўнгги зикр этилган ҳолатда Буюк Британия, Янги Зеландия, Исроилда фақат моддий маънодаги Конституциянинг мавжудлиги тўғрисида сўз юритиш мумкин, чунки бу мамлакатлар расман Конституцияга эга эмас.

Кодификация қилинган Конституциялар амалий жиҳатдан кодификация қилинмаган Конституциялардан шубҳасиз устун туради, чунки кодификация қилинмаган Конституцияларни кундалик ҳаётда қўллаш, оддий фуқароларни улар билан таништириш жуда қийин. Амал қилиш вақтига қараб доимий ва муваққат Конституциялар фарқланади. Муваққат Конституциялар одатда ўтиш даврида қабул қилинади. Шу давр ичида мамлакатнинг конституциявий тузилиши узил-кесил ишлаб чиқилади (масалан, 1994 йил ЖАР муваққат

Конституцияси 1996 йил доимий Конституция билан алмаштирилди). Муваққат Конституцияда кўпинча ҳокимиятни ташкил этишнинг асосий қоидаларигина ўз аксини топади (масалан, 1992 йил Польша “Кичик Конституцияси”, 1991 йил Албания Асосий конституциявий қоидалари). Баъзан муваққат Конституция узок йиллар амал қилади. Доимий Конституциялар эса, аксинча, қисқа вақт амал қилиши мумкин: масалан, бир ярим аср ичида йигирма бештадан ортиқ Конституция қабул қилган Венесуэлада уларнинг айримлари икки йилга ҳам бормасдан бекор қилинган. Ҳозирги даврда жаҳон амалиётида янги Конституциялар қабул қилишнинг ҳар хил усуллари мавжуд. Конституция Парламент, таъсис мажлиси томонидан, референдумда ёки аралаш йўл билан қабул қилиниши мумкин. Масалан, Украина, Молдова, Грузия ва Ўзбекистоннинг амалдаги Конституциялари соф парламент усулида ишлаб чиқилган ва қабул қилинган.

Сўнгги йилларда Болгария, Руминия, Камбожа, Бразилия ва Колумбияда таъсис мажлиси томонидан ишлаб чиқилган Конституциялар қабул қилинди. Россия, Қозоғистон Конституциялари, шунингдек Белорусь Асосий қонунининг ҳозирги таҳрири давлат бошлиғи раҳбарлигида ишлаб чиқилди ва референдумда қабул қилинди. Арманистон, Озарбойжон, Литва ва Тожикистон Конституциялари Парламент томонидан қабул қилингач, референдумда тасдиқланди. 1992 йил Эстония Конституцияси таъсис мажлиси маъқуллаганидан сўнг референдумда тасдиқланди. Давлат бошлиғи ўз ҳокимияти билан тасдиқлаган Конституция ҳам учрайди. Кодификация қилинган Конституциянинг муҳим юридик жиҳати шундан иборатки, у бошқа барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга, шу жумладан қонунлар ва конституциявий қонунларга нисбатан олий юридик кучга эга бўлади. Уларнинг барчаси Конституцияга мувофиқ бўлиши лозим. Ниҳоят, Конституциянинг яна бир юридик жиҳати - у қабул қилиш ва ўзгартиришнинг алоҳида тартибига эга бўлади. Жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида ушбу тартиб оддий қонунлақни қабул қилиш ва ўзгартириш тартибидан анча мураккабдир. Бундай ҳолларда қатъий Конституция тўғрисида сўз юритилади.

Баъзи Конституцияларда уларнинг айрим қоидалари (масалан, давлатнинг мустақиллиги, унинг дунёвий давлат эканлиги, республика бошқарув шакли тўғрисидаги қоидалар) умуман, ҳатто референдум йўли билан ҳам қайта кўрилмаслиги белгилаб қўйилади. Аксарият Конституцияларда янги асосий қонунни қабул қилиш учун таъсис мажлиси чақирилиши ёки референдум ўтказилиши лозимлиги назарда тутилади. Кўпинча Конституцияга қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш учун ҳам референдум ўтказиш талаб қилинади. Конституцияга қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисидаги қарор Парламент томонидан қабул қилиниши ҳам мумкин. Бу ҳолда қарор оддий кўпчилик овоз билан қабул қилинади.

Федератив давлатларда федерал Конституцияга киритилган тузатишлар юқорида кўрсатилган шартларга қўшимча тарзда федерация субъектларининг кўпчилиги томонидан ратификация қилиниши зарур. Ҳозирги Конституциялар

конституциявий тартибга солиш предметининг ранг-баранглиги ва ўзига хос иерархиясини акс эттирувчи муайян тузилиш (бўлимлар, боблар ва ҳ.к.)га эга. Ҳозирги замон давлатлари аксариятининг конституциявий тартибга солиш предметлари ўхшаш эканлигига қарамай, асосий қонунлар тузилишининг бирон-бир ягона тузилиши мавжуд эмас. Конституцияларнинг тузилиши турли мамлакатларда уларнинг муайян конституциявий моделга мансублиги, тарихий анъаналари ва ҳ.к.га қараб ҳар хилдир. МДҲга аъзо мамлакатларнинг аксарияти қабул қилган Конституциялар қуйидаги тузилишга эга: а) муқаддима; б) умумий қоидалар (конституциявий тузум асослари); в) инсон ва фуқаро ҳуқуқлари ва эркинликлари; г) қонун чиқарувчи ҳокимият; д) ижро этувчи ҳокимият; е) суд ҳокимияти; ж) маҳаллий давлат ҳокимияти ва ўзини ўзи бошқариш; з) Конституцияга ўзгартириш киритиш тартиби; и) яқунловчи қоидалар.

67. Маъмурий жазо кимларга нисбатан қўлланилади?

Ўзбекистон Республикаси МЖК 22-моддасига мувофиқ, Маъмурий жазо жавобгарликка тортиш чораси бўлиб, у маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни қонунларга риоя этиш ва уларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш, шунингдек ана шу ҳуқуқбузарнинг ўзи томонидан ҳам, бошқа шахслар томонидан ҳам янги ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади.

Маъмурий жазо:

*жарима;

*маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш;

*маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни мусодара қилиш;

*муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан (транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан, ов қилиш ҳуқуқидан) маҳрум этиш;

*маъмурий қамоққа олиш.

Қонун ҳужжатларида маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун чет эл фуқароларни ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан маъмурий тарзда чиқариб юбориш назарда тутилиши мумкин. Маъмурий жазони қўллашда орган (мансабдор шахс) қонунийлик ва жазонинг яқка тартибда бўлиши каби асосий принципларга амал қилиши лозим.

68. Маъмурий йўл билан ушлаб туришнинг муддати қандай белгиланади?

Маъмурий йўл билан ушлаб туриш - маъмурий ҳуқуқбузарлик ишларини юритишни таъминлашга қаратилган бўлиб, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган мажбурлов чораси. Ўзбекистон Республикаси МЖКнинг 286-моддасига мувофиқ, маъмурий йўл билан ушлаб туриш тўғрисида баённома тузилиб, унда: баённома тузилган сана ва жой, баённома тузган шахснинг лавозими, фамилияси, исми, отасининг исми; ушлаб турилган шахс ҳақидаги маълумотлар; уни ушлаб туриш вақти, жойи ва унинг асослари кўрсатилади. Баённома уни тузган мансабдор шахсва ушлаб турилган шахс томонидан

имзоланади. Ушлаб турилган шахс баённомани имзолашдан бош тортган тақдирда, баённомага шу ҳақда ёзиб қўйилади. Ушлаб турилган шахснинг илтимосига кўра, у ушлаб турилган жой ҳақида унинг қариндош-уруғлари, адвокат, иш ёки ўқиш жойидаги маъмурият хабардор қилиб қўйилади. Вояга етмаган шахс ушлаб турилгани ҳақида унинг ота-онаси ёки улар ўрнини босувчи шахслар албатта хабардор қилинади. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш уч соатдан ортиқ давом этиши мумкин эмас. Айрим ҳолларда алоҳида зарурат муносабати билан Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида маъмурий йўл билан ушлаб туришнинг бошқача муддатлари белгиланиши мумкин. Чегара тартибини ёки Ўзбекистон Республикаси давлат чегараси орқали ўтиш пунктларидаги тартибни бузган шахслар баённома тузиш учун уч соатгача муддатга ушлаб турилиши мумкин, ҳуқуқбузарнинг шахсини ва ҳуқуқбузарлик ҳолатларини аниқлаш учун зарур бўлган ҳолларда эса - ушлаш пайтидан бошлаб йигирма тўрт соат ичида прокурорга ёзма тарзда маълум қилиб, уч суткагача ёки ҳуқуқбузарда ўзининг шахсини тасдиқловчи ҳужжат бўлмаса, прокурорнинг санкцияси билан ўн суткагача муддатга ушлаб турилиши мумкин. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш муддати ҳуқуқбузарни баённома тузиш учун олиб келиш пайтидан бошланади, маст ҳолдаги шахслар учун эса улар хушёр тортган вақтдан бошланади.

69. Маъмурий қамоқ жазоси кимларга нисбатан қўлланилади?

Маъмурий қамоқ жазоси - маъмурий жазолардан бири бўлиб, қаттиқ маъмурий жазо чораси ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси МЖКнинг 29-моддасига мувофиқ маъмурий қамоқ маълум бир маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга нисбатан 3 суткадан 15 суткагача, фавқулодда ҳолат тартиби шароитида эса, жамоат тартибига тажовуз қил-ганлиги учун - 30 суткагача муддатга қўлланилади. Маъмурий қамоққа олиш туман (шаҳар) судининг маъмурий ишлар бўйича судьяси томонидан, фавқулодда ҳолат тартиби шароитида эса, шунингдек ҳарбий комендант ёки ички ишлар органи бошлиғи томонидан белгиланади. Маъмурий қамоққа олиш чораси ҳомиладор аёлларга, 14 ёшгача бўлган боласини яққа ўзи тарбиялаётган шахсларга, 18 ёшга тўлмаган шахсларга, 1 ва 2-гурӯх ногиронларига нисбатан қўлланилиши мумкин эмас.

70. Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун қандай маъмурий жазо чоралари қўлланилиши мумкин?

Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий жавобгарлик тўғрисида”ги кодексининг 23-моддасига биноан маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун қуйидаги маъмурий жазо чоралари қўлланилиши мумкин:

1. *жарима;*
2. *маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш;*
3. *маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни мусодара қилиш;*
4. *муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан (транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан, ов қилиш ҳуқуқидан) маҳрум этиш;*
5. *маъмурий ҳибсга олиш.*

1. Жарима маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этишда айбдор шахсдан давлат ҳисобига пул ундиришдир.

Жариманинг миқдори маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган вақтдаги, давом этаётган ҳуқуқбузарлик учун эса бу ҳуқуқбузарлик аниқланган вақтдаги белгилаб қўйилган энг кам иш ҳақидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

2. Маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни унинг ҳақини тўлаш шартини билан олиб қўйиш шу ашёни мажбурий тарзда тортиб олиб, уни кейинчалик сотиб юбориш ҳамда сотишдан тушган пулни, ашёнинг собиқ эгасига тортиб олинган ашёни сотиш ҳаражатларини чегириб ташлаган ҳолда топширишдан иборатдир.

3. Маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни мусодара қилиш шу ашёнинг ҳақини тўламасдан мажбурий тарзда давлат мулкига ўтказишдан иборат.

4. Муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқлардан (транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқидан, ов қилиш ҳуқуқидан) маҳрум қилиш чораси туман (шаҳар) судининг маъмурий ишлар бўйича судьяси томонидан 3 йилгача муддатга қўлланилади. Бундай ҳуқуқдан маҳрум қилиш муддати 15 кундан кам бўлмаслиги керак.

5. Маъмурий қамоққа олиш 3 суткадан 15 суткагача муддатга, фавқулодда ҳолат тартиби шароитида эса жамоат тартибига тажовуз қилганлиги учун – 30 суткагача муддатга қўлланилади. Маъмурий қамоққа олиш туман (шаҳар) судининг маъмурий ишлар бўйича судьяси томонидан, фавқулодда ҳолат тартиби шароитида эса ҳарбий комендант ёки ички ишлар органи бошлиғи томонидан белгиланади.

Маъмурий қамоққа олиш чораси ҳомиладор аёлларга, 3 ёшгача боласи бўлган аёлларга, 14 ёшгача бўлган боласини яққа ўзи тарбиялаётган шахсларга, 18 ёшга тўлмаган шахсларга, I ва II гуруҳ ногиронларига нисбатан қўлланилиши мумкин эмас. Жазони қўллаш чоғида содир этилган ҳуқуқбузарлик хусусияти, ҳуқуқбузарнинг шахси, унинг айбдорлик даражаси, мулкӣ аҳволи, жавобгарликни енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳисобга олинади.

71. Маъмурий ҳуқуқбузарлик субъектларини келтиринг.

Маъмурий-ҳуқуқӣ муносабатларда қатнашиш учун фуқаро маъмурий-ҳуқуқӣ лаёқатга ва муомала лаёқатига эга бўлиши керак.

Маъмурий-ҳуқуқӣ лаёқат – бу маъмурий-ҳуқуқӣ тусдаги ҳуқуқ ва мажбуриятга эга бўлиш қобилиятидир. У одам дунёга келган пайтда пайдо бўлиб, умрининг охиригача давом этади.

Маъмурий муомала лаёқатига эга бўлиш – бу ўз хатти-ҳаракатлари билан маълум ҳуқуқни эгаллаш ва давлат бошқаруви соҳасидаги ўзига юкланган мажбуриятларни бажариш қобилиятидир. Муомала лаёқати, одатда фуқаро 18 ёшга тўлганда пайдо бўлади. Лекин айрим ҳолларда у эрта ҳам пайдо бўлиши мумкин. Масалан, 16 ёшга етган шахслар маъмурий ҳуқуқбузарлик субъектлари бўлишлари мумкин.

Шахсни маъмурий ҳуқуқбузарлик содир қилганидан сўнг уни

айбдорлигини аниқлаш зарур. Унинг айби атайин қилинган хатти-ҳаракатда ёки ҳаракатсизликда ва белгиланган тартибни бузишда ифодаланади.

Агар уни содир этган шахс ўз хатти-ҳаракатининг ёки ҳаракатсизлигининг ғайриқонуний эканлигини тушунган, унинг оқибатлари зарарли эканлигини олдиндан кўрган ва унинг содир бўлишини хоҳлаган ёки билиб туриб бунга йўл қўйган ҳоллар қасддан қилинган маъмурий ҳуқуқбузарлик деб тан олинади.

Агар уни содир этган шахс эҳтиётсизлик оқибатида содир этган бўлса, ўз хатти-ҳаракатининг зарарли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигини билган бўлса, лекин унинг олдини олишга енгилтаклик билан қараган бўлса ёхуд бундай оқибатларнинг келиб чиқиши мумкинлигини олдиндан кўриши лозим ва мумкин бўлгани ҳолда олдиндан кўра билмаган бўлса, бундай маъмурий ҳуқуқ бузилишлари эҳтиётсизлик орқасида содир этилган деб тан олинади.

Республикаимизнинг 16 ёшга тўлган фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган, чет эл фуқаролари маъмурий ҳуқуқ бузилишларининг субъектлари бўлишлари мумкин. Шундай ҳуқуқ бузишлар бўладик, субъект фақат 18 ёшга тўлгандагина жавобгар бўлиши мумкин.

Маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этган 16 ёшдан 18 ёшгача бўлган шахсларга вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар тўғрисидаги низомда назарда тутилган чоралар қўлланилади.

Зарурий мудофаа, охирги зарурат, ақли норасолар содир этган маъмурий ҳуқуқбузарликлик кам аҳамиятли бўлганда қонун маъмурий жавобгарликдан озод қилиш асосини назарда тутати.

72. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқувчи асосий органлар қайсилар?

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқувчи асосий органлар қуйидагилар ҳисобланади:

- А) хўжалик судлари;
- В) туман (шаҳар) судининг маъмурий ишлар бўйича судьяси;
- С) шаҳарча, қишлоқ ва овул фуқароларининг ўзини-ўзи бошқариш органлари қошидаги маъмурий комиссиялар;
- Д) вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчи туман (шаҳар) комиссиялари;
- Е) ички ишлар (милиция) органлари (мансабдор шахслар), давлат инспекциялари органлари ҳамда ваколат берилган бошқа органлар (мансабдор шахслар).

Маъмурий жавобгарликка жиноят учун эмас, балки ножўя ҳаракат учун тортилади. Жиноят ҳам, ножўя ҳаракат ҳам айбли ғайриқонуний ҳаракат ёки ҳаракатсизликдан иборатдир. Фарқ шундан иборатки, жиноятлар ножўя ҳаракатларга қараганда жамоатга хавфнинг юқорироқ даражаси билан фарқланади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик хавфи шундан иборатки, агар вақтида унинг олди олинмаса, у жиноят қилишга олиб келиши мумкин.

Маъмурий жавобгарлик чоралари жамоат тартибига риоя этилиши зарурлиги тўғрисида огоҳлантиради.

73. Маъмурий ҳуқуқни ҳуқуқ соҳалари тизимида тутган ўрни ҳақида маълумот беринг.

Маъмурий ҳуқуқ - давлатни бошқаришга оид ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқ соҳаси бўлиб, маъмурий ҳуқуқ нормалари бошқарув аппаратини ташкил қилиш тартиби ва унинг фаолиятини, мансабдор шахслар ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб беради. Ўзбекистон Республикасида маъмурий ҳуқуқ давлат органларининг халқ хўжалик тармоқларини бошқаришга, ижтимоий тартибни, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш ва бошқа муносабатларга доир фаолиятни тартибга солади. Давлат бошқаруви соҳасидаги ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш - муносабатларнинг барча иштирокчилари учун мажбурий бўлган ҳуқ-атвор қоидаларини маъмурий ҳуқуқ нор-маларида мустаҳкамлаш йўли билан амалга оширилади. Маъмурий ҳуқуқ нормалари давлат ҳуқуқи нормаларидан келиб чиққан ҳолда, аввало давлат бошқарувига хос бўлган хусусиятларни ва унинг бошқа давлат фаолияти турлари билан ўзаро муносабатини, шунингдек давлат бошқаруви принципларини мустаҳкамлайди. Маъмурий ҳуқуқ давлат органларини ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш тартибини, унинг вазифа ва мақсадларини, ваколатларини ҳамда ҳуқуқий мақомининг бошқа томонларини, тузилиши ва фаолият жараёнини белгилаб беради. Маъмурий ҳуқуқ бошқарилувчи объектларнинг алоқаларини тартибга солиб туради. Ушбу нормалар режалаштириш тартибини, моддий ресурсларни тақсимлашни, иш ҳақини белгилашни ҳам мустаҳкамлайди.

74. Маъмурий ҳуқуқбузарлик сўзига таъриф беринг.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик - қонун ҳужжатларига биноан маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган шахсга, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, мулкчиликка, давлат ва жамоат тартибига, табиий муҳитга тажовуз қилувчи ғайриҳуқуқий, айбли (қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида) содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик (Ўзбекистон Республикаси МЖКнинг 10-моддаси).

75. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома қандай расмийлаштирилади?

Ўзбекистон Республикаси МЖКнинг 279-моддасига биноан, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги тўғрисидаги баённома ваколатли мансабдор шахс томонидан тузилади. Маъмурий жавобгарликни келтириб чиқарадиган қоидаларга риоя этилишини текшириш ва назорат қилиш қонун ҳужжати билан зиммасига юклатилган тегишли органнинг ваколатли мансабдор шахси маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомани тузади. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомада: шу баённома тузилган сана ва жой, баённомани тузган шахснинг лавозими, фамилияси, исми, отасининг исми; ҳуқуқбузарнинг шахсига оид маълумотлар; маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган жой, вақт ва бу ҳуқуқбузарликнинг моҳияти, ана шундай ҳуқуқбузарлик

учун жавобгарликни назарда тутувчи норматив ҳужжат; агар гувоҳлар ва жабрланувчилар бўлса, уларнинг фамилиялари ва яшаш манзиллари; ҳуқуқбузарнинг тушунтириши; ишни ҳал қилиш учун зарур бўлган бошқа маълумотлар кўрсатилади. Башарти ҳуқуқбузарлик туфайли моддий зарар етказилган бўлса, бу ҳам баённомада кўрсатилади. Баённома уни тузган шахс ва маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахс томонидан имзоланади; гувоҳлар ва жабрланувчилар бўлган тақдирда эса баённома мазкур шахслар томонидан ҳам имзоланади. Ҳуқуқбузарлик содир этган шахс баённомани имзолашдан бош тортган тақдирда, баённомага бу ҳақда ёзиб қўйилади. Ҳуқуқбузарлик содир этган шахс баённоманинг мазмуни юзасидан баённомага илова қилинадиган тушунтириш ва мулоҳазаларини беришга, шунингдек мазкур баённомага имзо чекишдан бош тортиш сабабларини баён этишга ҳақлидир.

76. Маънавий зарар қандай қопланади?

Маънавий зарар — фуқаролик ҳуқуқи бўйича шахсга етказилган номоддий зарарни қоплаш усулларида иборат. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 99, 1000-моддаларига мувофиқ, фуқаронинг номулкий ҳуқуқлари, шаъни, кадр-қиммати, ишчанлик обрўси ва бошқа номоддий ҳуқуқлари, неъматлари қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда бошқа шахслар, шу жумладан, ҳуқуқ эгаси ворислари томонидан амалга оширилиши ва ҳимоя қилиниши мумкин. Фуқаролик кодексининг 1022-моддасига биноан маънавий зарар пул билан қопланади, уни қоплаш миқдори жабрланувчига етказилган жисмоний ва маънавий азобларнинг, руҳий истиробнинг хусусиятига, шунингдек, айб товон тўлашга асос бўлган ҳолларда зарар етказувчининг айби даражасига қараб суд томонидан аниқланади. Зарарни қоплаш миқдорини аниқлашда оқилоналик ва адолатлилик талаблари эътиборга олинади. Маънавий тўланиши лозим бўлган мулкӣ зарардан қатъи назар қопланади. Маънавий зарарни қоплаш ҳақида даъво кўзғатиш учун умумий қоидага кўра зарар етказган шахснинг айби жабрланган шахс томонидан исботланган бўлиши керак. Лекин қуйидаги ҳолларда маънавий зарар уни етказувчининг айбидан қатъи назар қопланиши талаб қилинади: зарар фуқаронинг ҳаёти ва соғлиғига ошиқча хавф манбаи томонидан етказилган бўлса; зарар фуқарога уни қонунга хилоф тарзда жиноий жавобгарликка тортиш, эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олишни ёки муносиб ҳуқ-авторда бўлиш ҳақида тилхат олишни қонунга хилоф тарзда қўллаш, қонунга хилоф равишда маъмурий жазо қўлланиши ва қонунга хилоф тарзда ушлаб туриш натижасида етказилган бўлса, зарар ор-номус, кадр-қиммат ва ишончли обрў-эътиборини ҳақоратловчи маълумотларни тарқатиш туфайли етказилган бўлса; қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда.

77. Меҳнат шартномаси нима?

Меҳнат шартномаси — ходим билан иш берувчи ўртасида муайян мутахассислик, малака, лавозим бўйича ишни ички меҳнат тартибига бўйсунган ҳолда тарафлар келишуви, шунингдек, меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган шартлар асосида

ҳақ эвазига бажариш ҳақидаги келишувдир. Ходим ва иш берувчи меҳнат шартномасининг тарафлари ҳисобланадилар. Тарафлар ўртасида меҳнат шартномасини тузиш ҳақидаги келишувдан олдин кўшимча ҳолатлар (танловдан ўтиш, лавозимга сайланиш ва бошқалар) бўлиши мумкин. Меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари билан тақиқланмаган бўлса, ходим ўриндошлик асосида ишлаш тўғрисида меҳнат шартномаси тузиши мумкин. Меҳнат шартномаси тарафларининг келишуви билан қуйидагилар белгиланади: иш жойи (корхона ва унинг бўлинмаси) ходимнинг меҳнат вазифаси — мутахассислиги, малакаси, у ишлайдиган лавозим; иш бошланган куни; меҳнат ҳақи миқдори ва меҳнатнинг бошқа шартлари. Меҳнат шартномалари: номуайян муддатга; беш йилдан ортиқ бўлмаган муайян муддатга; муайян ишни бажариш вақтига қараб тузилиши мумкин. Меҳнат шартномасида унинг амал қилиш муддати кўрсатилмаган бўлса, меҳнат шартномаси номуайян муддатга тузилган деб ҳисобланади. Номуайян муддатга тузилган меҳнат шартномаси ходимнинг розилигисиз муайян муддатга, шунингдек, муайян ишни бажариш вақтига мўлжаллаб қайта тузилиши мумкин эмас. Меҳнат шартномаси қуйидаги сабабларга кўра бекор қилиниши мумкин: тарафларнинг келишувига кўра; тарафлардан бирининг ташаббуси билан; муддатнинг тугаши билан; тарафларнинг ихтиёрига боғлиқ бўлмаган ҳолларга кўра; меҳнат шартномасида назарда тутилган асосларга кўра. Номуайян муддатга тузилган меҳнат шартномасини ҳам, муддати тугагунга қадар муддатли меҳнат шартномасини ҳам иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилиш асосли бўлиши шарт. Қуйидаги сабаблардан бирининг мавжудлиги меҳнат шартномасини бекор қилишнинг асосли эканлигини билдиради; 1) технологиядаги, ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишдаги ўзгаришлар, ходимлар сони (штати) ёки иш қобилятининг ўзгаришига олиб келган ишлар ҳажмининг қисқарганлиги ёхуд корхонанинг тугатилганлиги; 2) ходимнинг малакаси етарли бўлмаганлиги ёки соғлиғи бажараётган ишига нолойиқ бўлиб қолиши; 3) ходимнинг ўз вазифаларини мунтазам равишда бузганлиги; 4) ходимнинг ўз меҳнат вазифаларини бир марта қўпол равишда бузганлиги; 5) ўриндошлик асосида ишламайдиган бошқа ходимнинг ишга қабул қилиниши муносабати билан, шунингдек, меҳнат шартларига кўра ўриндошлик иши чекланиши сабабли ўриндошлар билан меҳнат шартномаларининг бекор қилинганлиги; 6) мулкдорнинг алмашиши сабабли корхона раҳбари билан тузилган меҳнат шартномасининг бекор қилинганлиги.

78. Меҳнат шартномаси қандай ҳолларда бекор қилинади?

Ўзбекистон Республикаси меҳнат Кодексининг 97-моддасига биноан меҳнат шартномаси қуйидаги асосларда бекор қилинади: 1) тарафнинг келишувига кўра; 2) тарафлардан бирининг ташаббуси билан; 3) муддатнинг тугаши билан; 4) тарафлар ихтиёрига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра; 5) меҳнат шартномасида назарда тутилган асосларга кўра; 6) янги муддатга сайланмаганлиги ёхуд сайланишда қатнашишни рад этганлиги муносабати

билан.

Агар меҳнат шартномаси ходимнинг ташаббуси билан бекор қилинса, ходим иш берувчини икки ҳафта олдин ёзма равишда огоҳлантириши лозим. Шу муддат ўтгач, ходим иш берувчидан у билан ҳисоб-китоб қилиб, меҳнат дафтарчасини беришни талаб қилишга ҳақли.

Иш берувчининг ташаббуси билан меҳнат шартномаси қуйидаги: 1) технологиядаги, ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишдаги ўзгаришлар, ходимлар сони (штати) ёки иш хусусиятининг ўзгаришига олиб келган ишлар ҳажмининг қисқарганлиги ёхуд корхонанинг тугатилганлиги; 2) ходимнинг малакаси етарли бўлмаганлиги ёки соғлиғи ҳолатига кўра бажараётган ишига нолойиқ бўлиб қолиши; 3) ходимнинг ўз меҳнат вазифаларини мунтазам равишда бузганлиги; 4) ходимнинг ўз меҳнат вазифаларини бир марта қўпол равишда бузганлиги; 5)

5) o'rindoshlik asosida ishlaydigan boshqa xodimning ishga qabul qilinishi munosabati; 6) mulkdorning almashishi sababli korxona rahbari bilan tuzilgan mehnat shartnomasining bekor qilinganligi kabi asoslarda bekor qilinadi (MK, 100-moddasi).

O'zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksining 100-moddasi birinchi va oltinchi bandi bilan mehnat shartnomasi bekor qilinganda xodim **ikki oy oldin yozma ravishda** ish beruvchi tomonidan ogohlantiriladi.

Xodimning malakasi yetarli bo'lmaganligini yoki sog'lig'i holatiga ko'ra (100-moddaning 2-qismi, 2-bandi) kamida **ikki hafta oldin** ogohlantiriladi.

Агар ходим sog'lig'i holatiga ko'ra bajarayotgan ishga nолоyiq bo'lib qolganligi aniqlansa, ogohlantirilmas-dan **ikki haftalik ish haqi miqdorida kompensatsiya to'lanadi**.

Мехнат шартномаси ходим айбли хатти-ҳаракатлар содир этганлиги munosabati билан бекор қilingan hollarda иш берувчи ходимни **uch kun oldin** xabardor qiladi yoki unga shunga mutanosib kompensatsiya to'lanadi.

Мехнат шартномасини мuddat tugashi munosabati билан taraflarning ixtiyoriga bog'liq bo'lmagan holatlar bo'yicha ham бекор qilish mumkin.

Мехнат шартномасини бекор qilish ishga qabul qilish huquqiga ega bo'lgan shaxslar tomonidan amalga oshiriladi va buyruq bilan rasmiylashtiriladi.

Мехнат шартномаси бекор qilingan kuni иш берувчи tomonidan xodimga uning mehnat daftarchasiga yozilgan shartnoma bekor qilinishi haqidagi buyruqning nusxasi berilishi shart.

79. Меҳнат шароитига қараб айрим тоифадаги ходимларга бериладиган кафолатлар нималардан иборат?

Айрим тоифадаги ходимларга – аёллар ва бошқа оилавий вазифаларни бажариш билан боғлиқ шахсларга қўшимча кафолат ва имтиёзлар берилади.

Ҳомиладор ёки боласи борлиги сабабли аёлларни ишга қабул қилишни рад этиш ва уларнинг иш ҳақини камайтириш тақиқланади.

Меҳнат шароити ноқулай ишларда, шунингдек, ерости ишларида аёллар меҳнاتини қўллаш тақиқланади

Tibbiy xulosaga muvofiq homilador ayollarning ishlab chiqarish normalari, xizmat ko'rsatish normalari kamaytiriladi yoki ular awalgi ishlaridagi o'rtacha oylik ish haqi

saqlangan holda yengilroq yoxud noqulay ishlab chiqarish omillarining ta'siridan xoli bo'lgan ishga o'tkaziladi.

Ikki yoshga to'lmagan bolasi bor ayollar awalgi ishini bajarishi mumkin bo'lmagan taqdirda, bolasi ikki yoshga to'lgunga qadar awalgi ishidagi o'rtacha oylik ish haqi saqlangan holda yengilroq yoki noqulay ishlab chiqarish omillarining ta'siridan xoli bo'lgan ishga o'tkaziladi.

Homilador ayollarni va o'n to'rt yoshga to'lmagan bolasi (o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolasi) bor ayollarni ularning roziligisiz **tungi ishlarga, ish vaqtidan tashqari ishlarga, dam olish kunlaridagi ishiarga jalb qilishga va xizmat safariga yuborishga yo'l qo'yilmaydi.**

Homilador ayolning, o'n to'rt yoshga to'lmagan bolasi (o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolasi) bor ayolning, shu jumladan, homiyligida shunday bolasi bor ayolning yoki oilaning betob a'zosini parvarish qilish bilan band bo'lgan shaxsning iltimosiga ko'ra ish beruvchi tibbiy xulosaga muvofiq ularga **to'liqsiz ish kuni** yoki **to'liqsiz ish haftasi** o'rnatadi.

Nogiron bolasini tarbiyalayotgan ota-onaning biriga (vasiyga, homiyga) bola o'n olti yoshga to'lgunga qadar davlat ijtimoiy mablag'lari hisobidan bir kunlik ish haqi miqdorida haq to'lagan holda oyiga **qo'shimcha bir dam olish kuni** beriladi.

Homilador ayollarga va bola tuqqan ayollarga yillik ta'tillar ularning xohishiga ko'ra tegishli homiladorlik va tug'ish ta'tilidan oldin yoki undan keyin yoxud bolani parvarishlash ta'tilidan keyin beriladi.

O'n to'rt yoshga to'lmagan bitta va undan ortiq bolani (o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolani) tarbiyalayotgan yolg'iz ota, yolg'iz onaga (beva erkaklar, beva ayollar, nikohdan ajrashganlar, yolg'iz onalar) va muddatli harbiy xizmatni o'tayotgan harbiy xizmatchi-larning xotinlariga yillik ta'tillar ularning xohishiga ko'ra yoz vaqtida yoki ular uchun qulay bo'lgan boshqa vaqtda beriladi.

O'n ikki yoshga to'lmagan ikki va undan ortiq bolasi yoki o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolasi bor ayollarga har yili uch ish kunidan kam bo'lmagan muddat bilan haq to'lanadigan qo'shimcha ta'til beriladi.

O'n ikki yoshga to'lmagan ikki va undan ortiq bolasi yoki o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolasi bor ayollarga ularning xohishiga ko'ra, har yili o'n to'rt kalendar kundan kam bo'lmagan muddat bilan ish haqi saqlanmagan holda ta'til beriladi.

Ayollarga tuqqunga qadar **yetmish kalendar kun** va tuqqanidan keyin **ellik olti kalendar kun** (tug'ish qiyin kechgan yoki ikki va undan ortiq bola tug'ilgan hollarda — yetmish kalendar kun) muddati bilan homiladorlik va tug'ish ta'tillari berilib, davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqa to'lanadi.

Homiladorlik va tug'ish ta'tili tugaganidan keyin ayolning xohishiga ko'ra unga bolasi ikki yoshga to'lgunga qadar bolani parvarishlash uchun ta'til berilib, bu davrda qonun hujjatlarida belgilangan tartib-da nafaqa to'lanadi.

Ayolga, uning xohishiga ko'ra, bolasi uch yoshga to'lgunga qadar bolani parvarishlash uchun ish haqi saqlanmaydigan qo'shimcha ta'til ham beriladi.

Yangi tug'ilgan bolalarni bevosita tug'ruqxonadan farzandlikka olgan yoki bolalarga vasiy qilib belgilangan shaxslarga bola farzandlikka olingan (vasiylik belgilangan) kundan boshlab, bola tug'ilgan kundan e'tiboran ellik olti kalendar kun (ikki yoki undan ortiq bola

asrab olingan (vasiylik belgilangan) taqdirda esa yetmish kalendar kun) o'tgunga qadar bo'lgan davrda davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqa to'lagan holda ta'til beriladi va ularning xohishiga ko'ra, bola uch yoshga to'lgunga qadar bolani parvarishlash uchun qo'shimcha ta'tillar beriladi.

Ikki yoshga to'lmagan bolasi bor ayollarga, dam olish va ovqatlanish uchun beriladigan tanaffusdan tashqari, bolani ovqatlantirish uchun **qo'shimcha tanaffuslar** ham beriladi. Bu tanaffuslar kamida **bar uch soatda bir marta bar biri o'ttiz** minuUlan **kam bo'lmagan muddat** bilan beriladi. Ikki yoshga to'lmagan ikki va undan ortiq bolasi bo'lgan taqdirda, tanaffusning muddati kamida bir soat qilib belgilanadi.

Homilador ayollar va uch yoshga to'lmagan bolasi bor ayollar bilan tuzilgan mehnat shartnomasini ish beruvchining tashabbusi bilan bekor qilishga yo'l qo'yilmaydi.

Mehnat qonunlarida o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarni ishga qabul qilishda mehnatga oid huquqiy munosabatlarda qo'shimcha kafolatlar belgilangan.

Ish vaqtining muddati o'n oltidan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan xodimlarga haftasiga **o'ttiz olti** soatdan, o'n beshdan o'n olti yoshgacha bo'lgan shaxslar (ta'til davrida ishlayotgan o'n to'rtidan o'n olti yoshgacha bo'lgan o'quvchilar) uchun esa haftasiga **yig'inna to'rt soatdan** oshmaydigan qilib belgilanadi.

O'n sakkiz yoshga to'lmagan xodimlarning kundalik ish vaqti qisqartirilgan hollardagi mehnatiga haq kundalik ish vaqti to'liq bo'lgan chog'da tegishli toifadagi xodimlarga beriladigan miqdorda to'lanadi.

O'n sakkiz yoshga to'lmagan xodimlarga kamida **o'ttiz kalendar** kundan iborat **yillik ta'til beriladi** va ular bu ta'tildan yoz vaqtida yoki yilning o'zlari uchun qulay bo'lgan boshqa vaqtida foydalanishlari mumkin.

O'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarni tungi ish-larga, ish vaqtidan tashqari ishlarga va dam olish kunlaridagi ishlarga jalb etish taqiqlanadi.

O'n sakkiz yoshga to'lmagan xodimlar bilan tuzilgan mehnat shartnomasini bekor qilishda ish beruvchi mahalliy mehnat organining roziligini olishi kerak. Mehnat sharoiti o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxsning sog'lig'iga zarar yetkazadigan bo'lsa, uni bo'shatib olish, mehnat shartnomasini bekor qilish ota-onalar, vasiy (homiylar) va boshqa vakolatli organlar ixtiyorida bo'ladi.

Ishni ta'lim bilan birga qo'shib olib borayotgan shaxslar uchun O'zbekiston Respublikasi Mehnat Qonunlarida bir necha imtiyozlar ko'rsatilgan. Ular uchun qisqartirilgan ish haftasi, yillik mehnat ta'tillarni ularning roziligiga ko'ra berish, imtihonlar va laboratoriya-imtihon sessiyalari vaqtiga to'g'rilab berish, qisqartirilgan ish kuni, o'qish munosabatlari bilan ta'tillar berish va boshqa imtiyozlar berish shular qatorida.

80. Мехнат низолари қандай ҳал этилади?

Ish beruvchi va xodim o'rtasida mehnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlarni, mehnat shartnomasida nazarda tutilgan mehnat shartlarini qo'llanish yuzasidan kelib chiqqan kelishmovchiliklar yakka **mehnat nizolari** deb ataladi.

Yakka mehnat nizolari mehnat nizolari komissiyalari tomonidan, tuman (shahar) sudlari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Mehnat nizolari komissiyalari jamoa shartnomasi-da, agar u tuzilmagan bo'lsa, ish beruvchi va kasaba uyushmasi qo'mitasi yoki xodimlarning boshqa vakillik organi

o'rtasidagi kelishuvga muvofiq tuzilishi mumkin. Mehnat nizolari komissiyasi mehnat nizosini ariza berilgan kundan e'tiboran o'n kun muddat ichida ko'rib chiqishi shart. Ariza bergan xodim komissiya ishida o'zi ishtirok etadi. Agar u kelish imkoniyati yo'qligini bildirgan bo'lsa, nizo xodimning ishtirokisiz ko'rilishi mumkin.

Mehnat nizolari komissiyasi qaror qabul qiladi, qaror majlis raisi va kotibi tomonidan imzolanadi.

Mehnat nizolari komissiyasimng qarori bu qaror ustidan shikoyat qilish uchun belgilangan o'n kunlik muddat o'tgandan keyin uch kunda ish beruvchi tomonidan bajarilishi kerak. Basharti ish beruvchi belgilangan muddat ichida komissiya qarorini bajarmasa, mehnat nizolari komissiyasi tomonidan xodimga ijro varaqasi kuchiga ega bo'lgan guvohnoma beriladi.

Agar xodim yoki ish beruvchi belgilangan muddat ichida tuman (shahar) sudiga mehnat nizosini hal etish to'g'risidagi ariza bilan murojaat etsa, guvohnoma berilmaydi.

Mehnat nizolari komissiyasi bergan va olinganidan keyin ko'pi bilan **uch oy** ichida tuman (shahar) sudiga taqdim etilgan guvohnoma asosida sud ijrochisi mehnat nizolari komissiyasimng qarorini **majburiy tarzda** ijro ettiradi. Basharti mehnat nizolari komissiyasi **o'n kunlik** muddat ichida mehnat nizosini ko'rib chiqmasa yoki hal etmasa, manfaatdor xodim ushbu nizoni ko'rishni tuman (shahar) sudiga o'tkazishga haqlidir.

Sudga yoki mehnat nizolari komissiyasiga murojaat etish uchun quyidagi muddatlar belgilanadi:

- * ishga tiklash nizolari bo'yicha — xodimga u bilan mehnat shartnomasi bekor qilinganligi haqidagi buyruqning nusxasi berilgan kundan boshlab **bir oy**;

- * xodim tomonidan ish beruvchiga yetkazilgan moddiy zarami to'lash haqidagi nizolar bo'yicha — zarar yetkazilganligi ish beruvchiga ma'lum bo'lgan kundan boshlab **bir yil**;

- * boshqa mehnat nizolari bo'yicha — xodim o'z huquqi buzilganligini bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan boshlab **uch oy**.

81. Мехнат шартномаси нима?

Mehnat shartnomasi xodim bilan ish beruvchi o'rtasida muayyan mutaxassislik, malaka, lavozim bo'yicha ishni ichki mehnat tartibiga bo'ysungan holda taraflar kelishuvi, shuningdek, mehnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlar bilan belgilangan shartlar asosida haq evaziga bajarish haqidagi kelishuvdir.

Мехнат шартномаси ёзма шаклда тузилади.

Мехнат шартномалари: номуайян муддатга, беш йилдан ортиқ бўлмаган муайян муддатга, муайян ишни бажариш вақтига мўлжаллаб тузилиши мумкин.

Mehnat shartnomasi asosida ish beruvchi xodim roziligisiz, xodimning roziligi asosida, ish joyi o'zgarganligi tufayli, boshqa doimiy ishga o'tkazilganligi sababli, taraflarning kelishuvi bo'yicha vaqtincha boshqa ishga o'tkazish, xodimning tashabbusi bilan vaqtincha boshqa ishga o'tkazish, ish beruvchining tashabbusi bilan vaqtincha boshqa ishga o'tkazish kabi bitimlar amalga oshirilishi mumkin.

Doimiy boshqa ishga o'tkazish ish beruvchining buyrug'i bilan rasmiylashtiriladi. Xodimga bu to'g'risida ma'lum qilinadi va tilxat olinadi.

Vaqtincha boshqa ishga o'tkazish uning muddati ko'rsatilgan holda buyruq bilan rasmiylashtiriladi.

Mehnat shartnomasini bekor qilish ishga qabul qilish huquqiga ega bo'lgan shaxslar tomonidan amalga oshiriladi va buyruq bilan rasmiylashtiriladi.

82. Меҳнат шартномаси нима мақсадда тузилади?

Меҳнат шартномаси - ходим билан иш берувчи ўртасида муайян мутахассислик, малака, лавозим бўйича ишни ички меҳнат тартибига бўйсунган ҳолда тарафлар келишуви, шунингдек меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган шартлар асосида ҳақ эвазига бажариш ҳақидаги келишув (Ўзбекистон Республикаси МК 72-моддаси). Шунингдек, меҳнат шартномаси фуқароларни ишга қабул қилиш, бошқа ишга ўтказиш ва ишдан бўшатишни тартибга солувчи меҳнат ҳуқуқининг институти сифатида ҳам намоён бўлади. Булардан ташқари меҳнат шартномаси фуқароларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқларини амалга ошириш шакли, меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатларни келтириб чиқарувчи ва муайян вақт давомида амал қилишини таъминловчи асос ҳамдир.

Меҳнат шартномаси - 1) ходим ҳамда иш берувчининг эрки ва мақсадини ифода этувчи келишувдир; 2) эришилган келишувга мувофиқ ходим муайян бир ишни бир марта бажариш мажбуриятини эмас, балки аниқ мутахассислик, малака, лавозим бўйича ишни шартномада кўрсатилган вақт мобайнида бажариш мажбуриятини олади; 3) келишувга мувофиқ ходим маълум меҳнат вазифасини муайян бир корхона, ташкилот, муассасада бажариш мажбуриятини олади; 4) ходимни меҳнат жамоасига, корхонанинг шахсий таркибига киритади ва ички меҳнат тартиби қоидаларига бўйсунишни билдиради.

Меҳнат шартномаси тарафлари бўлиб ходим (16 ёшга тўлган фуқаролар, истисно тариқасида ота-онасидан бирининг ёзма розилиги билан 14 ва 15 ёшга тўлган фуқаролар) ва иш берувчи (корхоналар, уларнинг алоҳида таркибий бўлинмалари ўз раҳбарлари тимсолида, мулкдорнинг ўзи айтиб бир вақтда раҳбар бўлган хусусий корхоналар, ўн саккиз ёшга тўлган шахслар) ҳисобланади.

Меҳнат шартномаси мазмунини тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ташкил қилади. Меҳнат шартномасининг мазмуни тарафлар келишуви бўйича, шунингдек меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланади. Меҳнат шартномаси ёзма шаклда тузилади. Меҳнат шартномасининг шакли Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 11 мартдаги 133-сон “Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексини амалга ошириш учун зарур бўлган норматив ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори билан тасдиқланган Ёзма ҳолдаги меҳнат шартномаси (контракт) тузиш юзасидан тавсияларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилади. Меҳнат шартномаси бир хил кучга эга бўлган камида икки нусхада тузилади ва ҳар бир тарафга сақлаш учун топширилади.

Меҳнат шартномаси

- *номуайян муддатга,
- *беш йилдан ортиқ бўлмаган муайян муддатга,
- *муайян ишни бажариш вақтига мўлжаллаб тузилиши мумкин.

Агар Меҳнат шартномасида унинг амал қилиш муддати кўрсатилмаган бўлса, меҳнат шартномаси номуайян муддатга тузилган ҳисобланади. Номуайян муддатга тузилган меҳнат шартномаси ходимнинг розилигисиз муайян муддатга, шунингдек муайян ишни бажариш вақтига мўлжаллаб қайта тузилиши мумкин эмас.

83. Меҳнат муносабатларини ҳуқуқий тартибга солиш ҳақида маълумот беринг.

Ишга қабул қилиш вақтида ишга кираётган шахсдан: паспорт ёки унинг ўрнини босувчи бошқа ҳужжат, 16 ёшгача бўлган шахслардан туғилганлик ҳақидаги гувоҳнома, турар жойидан маълумотнома, меҳнат дафтарчаси, ҳарбий хизматга ҳуқуқлилардан ҳарбий билет ёки ҳарбий ҳисобда турганлик ҳақида гувоҳнома, махсус иш бажарувчилардан мутахассислиги бўйича иш фаолияти тўғрисида диплом ёки гувоҳнома ва бошқа тегишли ҳужжатлар сўралади.

Иш берувчи шу ишхонада беш кундан ортиқ ишлаган барча ходимларга меҳнат дафтарчасини тутиши шарт. Ходим иш бошлаган кундан меҳнат шартномаси тузилган деб ҳисобланади. Ишга қабул қилиш тўғрисида иш берувчи буйруқ билан расмийлаштиради.

Иш берувчининг хоҳишига асосан **синов муддати** ўрнатилади. Дастлабки синов муддати уч ойдан ошиб кетиши мумкин эмас. Синов муддатида ишлаган давр меҳнат стажига киритилади.

Дастлабки синов муддати тугагунга қадар ҳар бир тараф иккинчи тарафни уч кун олдин ёзма равишда огоҳлантириб, меҳнат шартномасини бекор қилишга ҳақли.

Меҳнат шартномаси деганда меҳнат жараёнидаги ижтимоий ва ишлаб чиқариш омилларининг жами тушунилади.

Ижтимоий омилларга меҳнат ҳақи миқдори, иш вақтининг, таътилнинг муддати ва бошқалар киради .

Ишлаб чиқариш омилларига — техника, санитария, гигиена ва бошқалар киради.

84. Меҳнат қонунчилигида давлат ижтимоий суғуртаси масаласи ёритилганми?

Меҳнат Қонунларида барча ходимлар давлат йўли билан ижтимоий суғурта қилинишлари кўрсатилган. Бу бадал тўлов асосида амалга ошади.

Суғурта қилинган ходимлар, тегишли ҳолларда эса уларнинг оилалари ҳам давлат ижтимоий суғуртаси маблағлари ҳисобидан:

- вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақалари, бундан ташқари аёллар ҳомиладорлик ва туғиш нафақалари;
- бола туғилганда бериладиган нафақалар;
- давлат томонидан бериладиган ёшга доир, ногиронлик ва боқувчисини йўқотганлик пенсиялари;
- қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа тўловлар билан таъминланадилар.

Давлат ижтимоий суғуртаси маблағларидан санаторий-курортларда

даволаниш, дам олиш, суғурта қилинган ходимларнинг шифобахш (пархез) таомлари учун ҳақ тўлаш, болаларнинг соғломлаштириш лагерларини таъминлаб туриш, давлат ижтимоий суғуртасига доир бошқа тадбирлар учун ҳам белгиланган тартибда фойдаланилади.

85. Меҳнат ҳуқуқининг асосий тамойиллари нимадан иборат?

Ҳуқуқнинг бошқа соҳаларида бўлганидек меҳнат ҳуқуқида ҳам иш берувчилар ва ходимлар амал қилиши мажбурий бўлган меҳнатга оид муносабатларнинг асосий тамойиллари белгиланган:

- Меҳнат эркинлиги тамойили: мажбурий меҳнатни тақиқлаш, у ҳар бир шахс ўзининг меҳнатга лаёқатидан фойдаланиш ҳуқуқига эгалигини, яъни фуқароларнинг меҳнат қилиш бурчи қонунда назарда тутилмаслигини англатади.

- Меҳнат қилиш ҳуқуқини таъминлаш, ишсизликдан муҳофаза қилиш тамойили: давлат идоралари уни олишга хоҳиш билдирган ҳаммага мақбул ишни тақдим этиш учун барча чораларни кўришга мажбур. Иш қидириш вақтида ишсизлик бўйича нафақа тўланади.

- Меҳнатда ва бандликда тенгҳуқуқликни таъминлаш тамойили: меҳнатда дискриминация қилишга, аёллар ва эркакларга ҳақ тўлашда, ирқий аломатларга кўра, фуқаролиги бўлмаган шахсларга қараганда мамлакатнинг ишлаётган фуқароларига кўпроқ ҳуқуқлар бериш ва ҳ.к. тақиқлаш.

- Дам олиш, меҳнатни муҳофаза қилиш ҳуқуқини таъминлаш тамойили: меҳнат қонун ҳужжатларида фуқароларнинг дам олиш ҳуқуқи кўзда тутилган, унга мувофиқ иш жойи ва ўртача иш ҳақи сақланган ҳолда йиллик таътиллари берилади.

- Меҳнат ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза қилиш ҳуқуқини таъминлаш тамойили ва ҳ.к.

86. Меҳнат ҳуқуқи тушунчаси, мақсади ва вазифаси нимадан иборат?

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 37-моддасига биноан ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир. Суд ҳукми билан тайинланган жазони ўташ тартибидан ёки қонунда кўрсатилган бошқа ҳоллардан ташқари мажбурий меҳнат таъқиқланади.

Ўзбекистон Республикаси меҳнат қонунларининг асосий вазифалари:

Ходимлар, иш берувчилар, давлат манфаатларини эътиборга олган ҳолда меҳнат бозорининг самарали амал қилишини, ҳаққоний ва ҳавфсиз меҳнат шарт-шароитларини, ходимларнинг меҳнат ҳуқуқлари ва соғлиғи ҳимоя қилинишини, иш сифати яхшиланишини кучайтиришдан, моддий ва маданий турмуш даражасини юксалтиришдан иборатдир.

Республикада Конституция ва меҳнат муносабатларини тартибга солиб турувчи қонуноарга асосан мажбурий меҳнат, яъни, бирор-бир жазони қўллаш билан таҳдид қилиш орқали иш беришга мажбурлаш тақиқланади. Лекин ҳарбий ёки муқобил хизмат тўғрисидаги қонунлар асосида, ғавқулдда ҳолат юз берган шароитларда, суднинг қонуний қучга кирган ҳукмига биноан ва қонунда назарда

тутуилган бошқа ҳолларда бажарилиши лозим бўлган ишлар мажбурий меҳнат ҳисобланмайди.

Меҳнат қонунларида ҳар бир шахснинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кафолатланиши тасдиқланган.

Яна меҳнат қонунларининг мақсад ва вазифаларига халқаро шартномалар, конвенцияларнинг қоидалари республикамизда қўлланиши, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг меҳнат муносабатларини тартибга солиш ҳам киради.

87. Меҳнат ҳуқуқини ҳуқуқ соҳалари тизимида тутган ўрни ҳақида маълумот беринг.

Меҳнат ҳуқуқи - ёлланма меҳнат асосида (меҳнат шартномаси тузиш орқали) ишлаётган ходимлар меҳнатининг ишлаб чиқаришда қўлланилиши натижасида вужудга келадиган ижтимоий меҳнатга оид муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар тизимидан ташкил топган ҳуқуқ соҳаси.

Меҳнат ҳуқуқи предмети ташкил қилувчи муносабатларни икки гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчиси, бевосита ишлаб чиқариш жараёнида шаклланадиган меҳнатга оид ижтимоий муносабатлар. Иккинчиси, меҳнатга оид муносабатларга муайян тарзда боғлиқ бўлган бошқа муносабатлар (меҳнат соҳасида ташкилий-бошқарувга оид, ишга жойлаштиришга доир, ишлаб чиқаришда кадрлар тайёрлаш ва малакасини оширишга доир, меҳнат муҳофазаси ва меҳнат қонунларига риоя этишни назорат қилишга доир, меҳнат низоларини ҳал қилишга доир муносабатлар)дир.

Меҳнат ҳуқуқи ишлаб чиқариш ва ҳимоя функцияларини бажаради. Меҳнат ҳуқуқи ишлаб чиқариш функцияси меҳнатнинг ишлаб чиқариш даражасига таъсир ўтказиши, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ошириш, меҳнат интизоми мустаҳкамлашда кўринади. Меҳнат ҳуқуқининг ҳимоя функцияси моддий ва маданий ҳаёт даражасини кўтариш, меҳнат шароитларини мунтазам равишда яхшилаб бориш, ходимларнинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилишда кўринади.

Меҳнат ҳуқуқи тизими меҳнат ҳуқуқи нормаларининг илмий жиҳатдан асосланган тарзда жойланиш тартиби ва классификациясидир. Меҳнат ҳуқуқи тизими умумий ва махсус қисмлардан ташкил топган. Умумий қисмда меҳнат ҳуқуқи тушунчаси ва предмети, усуллари, вазифалари, манбалари ва таъминоти, меҳнат ҳуқуқининг субъектлари, меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлар, жамоа шартномаси ва жамоа келишуви каби институтга тааллуқли ҳуқуқий нормалар ўрганилади. Махсус қисмда меҳнатга оид муносабатларнинг алоҳида жиҳатларини бошқарувчи ёки улар билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатларнинг айрим турларини тартибга солиш жараёнида пайдо бўлган институтлар ва ўзига хос ҳуқуқий нормалар ўрганилади. Улар жумласига аҳолини ишга жойлаштириш, меҳнат шартномаси, иш вақти, дам олиш вақти, меҳнатга ҳақ тўлаш, кафолатли ва компенсация тўловлари, меҳнат шартномаси тарафларининг моддий жавобгарлиги, меҳнат интизоми, меҳнат муҳофазаси, айрим тоифадаги ходимларга бериладиган

қўшимча кафолат ва имтиёзлар, меҳнат низолари институтлари нормалари киради.

88. Муайян ҳуқуқдан қандай ҳолларда маҳрум қилинади?

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 45-моддасига мувофиқ шахсни муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш суд тайинлаган муддат давомида айбдорнинг корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларда у ёки бу мансабни эгаллашини ёхуд у ёки бу фаолият билан шуғулланишини тақиқлашдан иборатдир. Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш давлат мажбурлов чора сифатида огоҳлантирувчи характери билан фарқланади. Мазкур жазони қўллаш шахсларга одатда мавжуд имкониятлар суиистеъмол қилиниши билан улар томонидан огоҳлантириш зарурлиги сабаб бўлади.

Қонун мазмунига кўра маҳкум муайян лавозим (масалан, ҳисобчи лавозими, омбор мудир ва б.) ёки бирорта вазифани амалга ошириш билан боғлиқ муайян лавозимлар гуруҳини эгаллаш ҳуқуқидан маҳрум этилиши. Масалан, моддий жавобгарлик лавозимини эгаллаш ҳуқуқидан маҳрум этиши мумкин, лекин у ёки бу ҳолатда маҳкум ҳуқуқи маҳрум этиладиган лавозим суд ҳукмида аниқ белгиланиши керак. Муайян фаолиятни амалга оширишни ман этиш маҳкумни профессионал фаолият ҳисобланадиган, шунингдек, маҳкумнинг хизмат кўрсатиш соҳасидаги фаолияти, тадбиркорлик ва бошқа фаолиятлари сифатидаги бирон-бир доимий машғулотларни амалга оширишдаги ҳуқуқидан маҳрум этишдан иборат.

Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш айбдорнинг мансаби ёки иш фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлган жиноятни содир этганлиги учун асосий жазо тариқасида тайинланганда — бир йилдан беш йилгача муддатга, қўшимча жазо тариқасида тайинланганда - бир йилдан уч йилгача муддатга белгиланади.

Агар муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш айбдорга асосий жазо тариқасида тайинланмаган бўлса, бундай жазо суд томонидан Ўзбекистон Республикаси ЖК Махсус қисмининг тегишли моддасида назарда тутилган ҳар қандай турдаги жазога қўшимча жазо тариқасида тайинланиши мумкин.

Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазоси озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш ёки қамоқ жазосига қўшимча жазо тариқасида тайинланган бўлса, асосий жазонинг бутун муддатига, бундан ташқари суд ҳукми билан тайинланган муддатга жорий этилади. Бу жазо бошқа асосий жазоларга қўшимча жазо тариқасида тайинланганда ва маҳкум шартли ҳукм қилинганда унинг муддати ҳукм қонуний кучга кирган вақтдан бошлаб ҳисобланади.

89. Мулкнинг қандай шакллари биласиз?

Ўзбекистон Республикасида мулк хусусий мулк ва оммавий мулк шаклларида бўлади (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 167-моддаси).

Хусусий мулк ҳуқуқи шахснинг қонун ҳужжатларига мувофиқ тарзда қўлга киритган мол-мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш ҳуқуқидир. Хусусий мулк бўлган мол-мулкнинг миқдори ва қиймати чекланмайди (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 207-моддаси).

Республика мулки ва маъмурий-худудий тузилмалар мулкидан (муниципал мулк) иборат бўлган давлат мулки оммавий мулкдир. Қорақалпоғистон Республикасида мулкчилик муносабатлари, шу жумладан оммавий мулк муносабатлари ушбу Кодекс билан, шунингдек Қорақалпоғистон Республикаси қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 213-моддаси).

Ер, ерости бойликлари, сув, ҳаво бўшлиғи, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий бойликлар, давлат ҳокимияти ва бошқаруви республика органларининг мол-мулки, давлат аҳамиятига эга бўлган маданий ва тарихий бойликлар, республика бюджетининг маблағлари, олтин захираси, давлатнинг валюта фонди ва бошқа фондлари республика мулкдир, шунингдек корхоналар ва бошқа мулкрий комплекслар, ўқув, илмий, илмий-тадқиқот муассасалари ва ташкилотлари, интеллектуал фаолият натижалари, башарти булар бюджет ёки давлатнинг ўзга маблағлари ҳисобидан яратилган ёки сотиб олинган бўлса, бошқа мол-мулк республика мулки бўлиши мумкин (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 214-моддаси).

Давлат ҳокимияти маҳаллий органларининг мол-мулки, маҳаллий бюджет маблағлари, муниципал уй-жой фонди ва коммунал хўжалик, корхоналар ва бошқа мулкрий комплекслар, халқ таълими, маданият, соғлиқни сақлаш муассасалари, шунингдек бошқа мол-мулк муниципал бўлади (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 215-моддаси).

90. Мулк ҳуқуқи нима?

Мулк ҳуқуқи - шахснинг ўзига қарашли мол-мулки якка ўз хоҳиши билан ва ўз манфаатларини кўзлаб эғалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш, шунингдек ўзининг мулк ҳуқуқини, ким томонидан бўлмасин, ҳар қандай бузишни бартараф этишни талаб қилиш ҳуқуқидан иборатдир. Мулк ҳуқуқи мuddатсиздир.

Мулк дахлсиздир ва қонун билан кўриқланади. Мулкни дахлсизлиги мулкдорга қарши турган барча субъектларнинг мулк ҳуқуқини бузишдан ўзларини сақлашларидан иборатдир. Мулкдорнинг мол-мулкини олиб қўйишга, шунингдек унинг ҳуқуқларини чеклашга фақат қонунларда назарда тутилган ҳоллардагина йўл қўйилади. Ўзбекистон Республикасида мулк хусусий мулк ва оммавий мулк шаклларида бўлади.

Фуқаролар, юридик шахслар ва давлат мулк ҳуқуқини субъектларидир. Мол-мулк мулк ҳуқуқи асосида бир шахсга ёк икки ва ундан ортиқ шахсларга қарашли бўлиши мумкин Мол-мулк фуқаро, юридик шахс ёки давлатнинг мулки бўлишига қараб мулк ҳуқуқини, мол-мулкка эғалик қилиш, ундан фойдаланиш ҳамда уни тасарруф этиш ҳуқуқини вужудга келтириш ва бекор қилиш хусусиятлари қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилади. Ер, ер ости бойликлари, сувлар ҳаво бўшлиғи, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий ресурслар, корхоналар, ашёлар, шу жумладан бинолар, квартиралар, иншоотлар, асбоб-ускуналар, хомашё ва маҳсулот, пул, қимматли қоғозлар ва бошқа мол-мулк, шунингдек интеллектуал мулк объектлари мулк бўлиши мумкин

(Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 164, 166-169-моддалари).

91. Муомала лаёқати нима?

Муомала лаёқати - фуқароларнинг ўз ҳаракатлари билан фуқаролик ҳуқуқлари олиш ва ўзларига фуқаролик бурчлари вужудга келтириш лаёқатидир, Муомала лаёқати тўла ҳажмда шахс вояга етганидан кейин, яъни ўн саккиз ёшга тўлгач вужудга келади. Вояга етганига қадар никоҳга кирган шахслар шу вақтдан бошлаб тўлиқ ҳажмда муомала лаёқатига эга бўлади. Ўн тўрт ёшга етмаган болалар муомалага лаёқатсиз ҳисобланади. Ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганлар чекланган муомала лаёқатига эга бўлиб, унинг ҳажми Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 27-моддасида белгиланган. Муомалага лаёқатсиз деб таниш — руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги сабабли ўз ҳаракатлари оқибатини англаб етмайдиган ва ўзини-ўзи идора қила олмайдиган шахслар суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилиб, уларга васий тайинланиши мумкин. Муомалага лаёқатсиз деб топилган шахс номидан битимларни васий тузади. Бундай шахс соғайган ҳолларда суд уни муомалага лаёқатсиз деб топиб, васийликни бекор қилади (Фуқаролик кодексининг 30-моддаси).

92. Никоҳ нима?

Никоҳ - никоҳ ёшига етган, бир-бирини севадиган ва қонунга мувофиқ оила қуришни истаган эркак билан аёлнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланган, қонуний расмийлаштирилган, ўзаро шахсий ва мулкӣ ҳуқуқ, ва мажбуриятларни вужудга келтирадиган, оилавий турмушда туғилган болаларни тарбиялаб, умуминсоний қадриятлар ва шарқона анъаналарга асосланган мустаҳкам, бир умрга тузилган эркин иттифоқ.

Никоҳ оилани вужудга келишида бирдан-бир асос бўлгани боис, у фақат ахлоқ нормалари билан эмас, балки махсус қонун ҳужатлари билан ҳам тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 13-моддасига мувофиқ никоҳ фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида тузилади. Диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас.

Никоҳ тузиш никоҳланувчиларнинг фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларига ариза берганларидан кейин бир ой ўтгач, шахсан уларнинг иштирокида амалга оширилади. Узрли сабаблар бўлганда фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи бир ой ўтгунга қадар никоҳ тузишга рухсат бериши мумкин. Алоҳида ҳоллар (ҳомиладорлик, бола туғилиши, бир тарафнинг касаллиги ва бошқа)да никоҳ ариза берилган куни тузилиши мумкин.

Никоҳ тузиш фуқаролик ҳолати далолатномаларини давлат рўйхатидан ўтказиш учун белгиланган тартибда амалга оширилади.

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи никоҳни рўйхатга олишни рад этганда, шикоят билан бевосита судга ёки бўйсунушига кўра юқори турувчи органга мурожаат қилиниши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 15-моддасига биноан, никоҳ ёши эркаклар учун ўн саккиз ёш, аёллар учун ўн етти ёш қилиб белгиланган. Узрли сабаблар бўлганида, алоҳида ҳолларда никоҳга киришни хоҳловчиларнинг илтимосига кўра

никоҳ давлат рўйхатидан ўтказиладиган жойдаги туман, шаҳар ҳокими никоҳ ёшини кўпи билан бир йилга камайтириши мумкин.

93. Никоҳ шартномаси нима учун тузилади?

Никоҳ шартномаси - никоҳланувчи шахсларнинг ёки эр ва хотиннинг никоҳда бўлган даврида ва (ёки) эр ва хотин никоҳдан ажратилган тақдирда уларнинг мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи келишуви.

Эр-хотиннинг биргаликдаги умумий мол-мулкига шартномавий муносабатлар татбиқ этилиши умумий тартибда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 216-моддасининг биринчи қисмида белгиланган. Оила ҳуқуқининг нормалари эса, уларни ҳар тарафлама кенгайтириб берган. Булар никоҳ шартномасининг ҳуқуқӣ табиати, уни тузиш шакли, мазмуни, уни ўзгартириш, тасарруф этиш, ҳақиқӣ эмас, деб топиш асосларидан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 353-моддасининг биринчи қисмига асосан, икки ёки бир неча шахснинг фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш ҳақидаги келишуви шартнома дейилади. Умумий кўринишда бундай таъриф никоҳ шартномасига ҳам тегишли. Аммо, шартноманинг ўзига хос хусусиятлари ҳам мавжуд.

Никоҳ шартномасининг шаклига тегишли ҳисобланган ўзаро боғланган икки тараф ҳам ўз ҳуқуқини ўз хоҳиши бўйича эркин тасарруф этиш ҳуқуқи; эр ва хотиннинг ҳар бирининг мулкӣ ҳуқуқларининг бузилишини бартараф этиш, меҳнатга лаёқатсиз муҳтож эр ёки хотиннинг мулкӣ ҳуқуқи бузилишини бартараф этиш, эр-хотиннинг мулки ҳуқуқини таъминлаб, маълум барқарорликни сақлаб қолиш, нафақат жисмоний шахснинг, ҳатто давлатнинг ҳам мулкӣ манфаати кафолатланишига риоя қилишга имкон беради.

Никоҳ шартномасининг ўзига хос хусусияти нафақат унинг шаклида, балки ички мазмунида ҳам ифодаланганидандир. Улар Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 31-моддасида келтирилган умумий қоидалар билан белгиланиб, эр-хотинларнинг биргаликдаги мулки тартибини ўзгартириб, унинг ўрнига эр-хотин никоҳ шартномаси асосида ўз мулкӣ ҳуқуқлари тартибини белгилаш ҳуқуқига эгадирлар.

Никоҳ шартномаси Ўзбекистон Республикаси ОК 31-моддасининг бешинчи қисмига биноан, эр-хотиннинг ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқатини, уларнинг ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат қилиш ҳуқуқларини чеклашни, эр-хотин ўртасидаги шахсий номулкӣ муносабатларни, эр-хотиннинг болаларга нисбатан бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятларини тартибга солишни, меҳнатга лаёқатсиз таъминот олишга муҳтож эр ёки хотиннинг ҳуқуқини чекловчи қоидаларни, эр ва хотиндан бирини ўта ноқулай аҳволга солиб қўювчи ёхуд оила тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг нормаларига зид келувчи бошқа шартларни назарда тута олмайди. Акс ҳолда биринчидан, эр-хотиндан биттасининг ҳуқуқини чеклашга, иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси ОК 1-моддаси талаблари бузилишига йўл қўйилади.

Никоҳ шартномасини тузиш ёки тузмаслик эр-хотиннинг ўзларига тегишлидир. Агар улар никоҳ шартномасини тузмасалар, у ҳолда мулкӣ

ҳукуқий муносабатлари қонуний тартибда белгиланган ҳукуқий нормалар билан тартибга солинади.

Никоҳ шартномаси фуқаролик шартномасининг алоҳида тури сифатида кўрилиши лозим, чунки ушбу ҳужжат эр-хотиннинг мол-мулки табиатини белгилаш ва ўзгартиришни назарда тутади.

94. Никоҳдан ажратиш қай тартибда амалга оширилади?

Жамиятимизда никоҳ бир умрга тузилган аҳднома ҳисобланади. Муайян ҳолатларда, агар оила амалда бузилган, уни тиклаш учун асос йўқ деб топилса, у ажралиш асосида тугатилади. Никоҳдан ажралиш эр-хотин ўртасидаги ҳукуқий муносабатларни келажак вақт учун тугатишга асос бўлади.

Никоҳдан ажратиш суд тартибида, Ўзбекистон Республикаси ОҚнинг 42 ва 43-моддаларида назарда тутилган ҳолларда эса, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида амалга оширилади.

Хотинининг ҳомиладорлик вақтида ва бола туғилганидан кейин бир йил мобайнида эр хотинининг розилигисиз никоҳдан ажратиш тўғрисида иш қўзғатишга ҳақли эмас.

Никоҳдан ажратиш тўғрисидаги ишлар суд томонидан Ўзбекистон Республикаси ФПКда даъво ишларини ҳал қилиш учун белгиланган тартибда кўриб чиқилади.

Суд ишнинг кўрилишини кейинга қолдириб, эр-хотинга ярашиш учун олти ойгача муддат тайинлашга ҳақли.

Агар суд эр ва хотиннинг бундан буён биргаликда яшашига ва оилани сақлаб қолишга имконият йўқ деб топса, уларни никоҳдан ажратади. Ўзбекистон Республикаси ОҚда никоҳдан ажралиш учун аниқ асослар кўрсатилган эмас. Бунинг боиси шундаки, эр ёки хотин келтирган бир асос айрим ҳолларда никоҳдан ажратиш учун етарли асос бўлмаслиги ҳам мумкин.

Суд амалиётидан маълумки, никоҳдан ажратиш учун эр-хотинлар кўпинча қуйидаги асосларни келтирадилар:

эр-хотиндан биттасини доимий равишда спиртли ичимлик ичиб, оилада жанжал чиқариши;

эр-хотинлик муносабатига ҳиёнат қилиш;

оилада бола туғилмаслиги;

оилавий ишларга қариндошларнинг аралашиб, жанжал чиқариши (айниқса, қайнона-келин можаролари) ва б..

Вояга етмаган болалари бўлмаган эр-хотин никоҳдан ажратишга ўзаро рози бўлсалар, улар никоҳдан фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида ажратилади.

Эр-хотин ўртасида меҳнатга лаёқатсиз муҳтож эр ёки хотинга моддий таъминот бериш тўғрисида ёки уларнинг биргаликдаги умумий мулки бўлган мол-мулкни бўлиш тўғрисида низо бўлган тақдирда эр-хотин ёки улардан бири никоҳдан ажратиш тўғрисидаги ариза билан судга мурожаат этишга ҳақли.

Агар эр-хотиндан бири:

*суд томонидан бедарак йўқолган деб топилган бўлса;

*суд томонидан руҳияти бузилиши (руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги) сабабли муомалага лаёқатсиз деб топилган бўлса;

*содир қилган жинояти учун уч йилдан кам бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилинган бўлса, ўртада вояга етмаган болалари борлигидан қатъи назар, эр-хотиндан бирининг аризасига кўра улар фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида никоҳдан ажратилади.

Агар болалар ҳақида, эр-хотиннинг биргаликдаги умумий мол-мулкни бўлиш ҳақида ёки ёрдамга муҳтож, меҳнатга лаёқатсиз эр (хотин)га таъминот бериш учун маблағ тўлаш ҳақида низо мавжуд бўлса, улар никоҳдан суд тартибида ажратилади.

Никоҳдан суд тартибида ажратилаётганда эр ва хотин вояга етмаган болалари ким билан яшаши, болаларга ва (ёки) меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож эр ёки хотинга таъминот бериш учун маблағ тўлаш тартиби, бу маблағнинг миқдори ёхуд эр-хотиннинг умумий мол-мулкни бўлишга доир келишувни кўриб чиқиш учун судга тақдим қилишлари мумкин.

Ўзбекистон Республикаси ОК 44-моддасининг биринчи қисмида кўрсатилган масалалар бўйича эр ва хотин ўртасида келишув бўлмаган тақдирда, шунингдек ушбу келишув болалар ёки эр-хотиндан бирининг манфаатларига зид эканлиги аниқланган тақдирда суд:

никоҳдан ажратилгандан кейин вояга етмаган болалар ота-онасининг қайси бири билан яшашини аниқлаши;

вояга етмаган болаларга таъминот бериш учун ота-онанинг қайси биридан ва қанча миқдорда алимент ундирилишини аниқлаши;

эр ва хотиннинг (улардан бирининг) талабига кўра уларнинг биргаликдаги мулки бўлган мол-мулкни бўлиши;

эр (хотин)дан таъминот олишга ҳақли бўлган хотин (эр)нинг талабига кўра ана шу таъминот миқдорини белгилаши шарт.

Мол-мулкни бўлиш учинчи шахсларнинг манфаатига дахлдор бўлган ҳолларда суд мол-мулкни бўлиш талабини алоҳида иш юритиш учун ажратади.

Никоҳдан ажратиш тўғрисидаги иш кўриб чиқиладиганида тўйни ўтказишга кетган сарф-ҳаражатларни ундириш ҳақидаги талаблар қаноатлантирилмайди.

95. Никоҳнинг тугатилишига нима сабаб бўлади?

Никоҳнинг тугатилиши - маълум юридик фактлар туфайли эр-хотин ўртасида вужудга келган никоҳ ҳуқуқий муносабатларининг тугалланиши.

Никоҳ ҳуқуқий муносабатларига қандай юридик фактлар таъсир этишига кўра никоҳ:

а) эр-хотиндан бирининг вафоти ёки суд улардан бирини вафот этган деб эълон қилиши оқибатида;

б) эр-хотиндан бири ёки ҳар иккаласининг аризасига мувофиқ никоҳдан ажратиш йўли билан, шунингдек суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган эр ёки хотиннинг васийси берган аризага мувофиқ тугатилиши мумкин (Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 37-моддаси).

Вафот этиш юридик факт бўлиб, эр-хотин ўртасидаги никоҳ муносабатини

тугаллайди. Суднинг ҳал қилув қарорига асосан эр-хотиндан бирини вафот этган деб эълон қилиниши ўз ҳуқуқий оқибати бўйича ўлимга тенглаштирилади. Шунинг учун вафот этган деб эълон қилинган шахс билан унинг эри ёки хотини ўртасидаги никоҳ ҳам тугатилади.

Эр-хотиндан бири вафот этган ёки суд тартибида вафот этган деб эълон қилинган ҳолларда улар ўртасидаги никоҳнинг ҳуқуқий муносабати тугатилади. Бундай ҳолда ҳаёт бўлган томон янги никоҳга ўтиш ҳуқуқига эга. Фуқаролик қонунида белгиланган тартибда вафот этган деб эълон қилиш уни вафот этган деган эҳтимолга асосланади. Баъзи ҳолларда бу фуқаро тирик бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 37-моддасига биноан, вафот этган деб эълон қилинган фуқаро қайтиб келган ёки унинг қаерда турганлиги маълум бўлган тақдирда, уни вафот этган деб эълон қилиш ҳақидаги қарор суд томонидан бекор қилинади. Шундай ҳолат ҳисобга олиниб, қонунчиликда бўлган камчилик муайян даражада бартараф этилди ва у янги ОК-нинг 48-моддасида қуйидагича ифодаланади. “Суд томонидан вафот этган деб эълон қилинган ёки бедарак йўқолган деб топилган эр (хотин) қайтиб келган ва тегишли суд қарорлари бекор қилинган ҳолларда, никоҳ эр-хотиннинг биргаликдаги аризасига кўра фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи томонидан тикланиши мумкин. Агар эр (хотин) янги никоҳга кирган бўлса, никоҳни тиклаш мумкин эмас”.

96. Нима сабабдан никоҳ ҳақиқий эмас деб топилади?

Никоҳни қайд этишга ҳуқуқи бўлган ҳар бир давлат органида қайд этилган никоҳ қонуний тузилган никоҳ ҳисобланади.

Оила кодексида никоҳ тузиш учун белгиланган тартиб ва шартларнинг бузилиши суд томонидан ушбу никоҳни ҳақиқий эмас, деб топиш учун асос бўлиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 49-моддасига кўра, кодекснинг 14-16-моддаларида белгиланган шартлар бузилганда (яъни, никоҳ тузишнинг ихтиёрийлиги, белгиланган никоҳ ёши бузилганда, никоҳ тузишга монелик қиладиган ҳолатлар рўй берганда), сохта никоҳ тузилганда, яъни эр-хотин ёки улардан бири оила қуриш мақсадини кўзламай никоҳ қайд қилдирганда, никоҳланувчи шахслардан бири таносил касаллиги ёки одамнинг иммунитет танқислиги вируси (ОИВ касаллиги) борлигини иккинчисидан яширганда, агар иккинчиси судга шундай талаб билан мурожаат этса никоҳни ҳақиқий эмас деб топилиши учун асос бўлади. ОКда никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш асослари ҳақида мукамал тушунча берилган. Булар қуйидагилар: а) никоҳ тузишнинг ихтиёрийлиги бузилиши; б) никоҳ ёшига қўйилган шартга риоя қилмаслик; в) якка никоҳлилиқ принципининг бузилиши; г) никоҳ насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида тузилган бўлса; д) муомалага лаёқатсиз деб топилган шахс билан тузилган никоҳ; е) никоҳга ўтиш вақтида оила қуриш мақсадининг сохталиги; ж) фарзандликка олган билан фарзандликка олинган шахслар ўртасида тузилган никоҳ.

Келтирилган асосларга кўра ҳақиқий саналмаган ҳар бир никоҳда аниқ

ҳолат бу тўғрида даъво қилувчи шахслар доираси белгиланади.

Никоҳ тузиш туфайли ўзаро розилик шартларининг бузилиши натижасида мажбур этилган аёлнинг шахсий манфаати бузилади. Шунинг учун мажбурлаш кимга нисбатан қўлланилган бўлса, бу шахс никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида даъво қилиши мумкин. Аммо ушбу ҳолатда жамоат манфаати бузилганлиги учун даъво прокурор томонидан ҳал қилиниши мумкин. Никоҳ тузган аёл никоҳ ёшига етган бўлса, унинг ўзи, ота-онаси ёки васий (ҳомий) ва прокурор никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида даъво қилиши мумкин.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш бўйича кўриладиган иш тартиби билан никоҳдан ажралишдаги ишнинг кўрилиш тартиби фарқ қилади.

Юқорида айтилганидек, никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида эр-хотинларнинг ўзлари (ёки улардан бирортаси), шунингдек бундан манфаатдор бўлган шахслар бир қатор асосларга кўра (биринчи никоҳдан эр-хотиндан биттаси ёки унинг номидан прокурор ва васийлик органи) даъво қилиши мумкин.

Бу белги билан никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш никоҳдан ажралишдан фарқ қилади. Чунки никоҳдан ажралиш ҳақида иш фақат эр-хотинларнинг ёки улардан бирининг ташаббуси билан кўзғатилади. Бундан ташқари, никоҳни ҳақиқий эмас, деб топиш эр-хотиннинг тириклик вақтида ҳамда (никоҳдан ажралишдан фарқ қилиб) уларнинг ўлиmidан сўнг (айниқса, агар даъвонинг мақсади мерос ёки пенсия олиш бўлса) йўл қўйилади.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш ҳақида суд чиқарган ҳал қилув қарори қонуний кучга киргач, ўн кун ичида кўчирма никоҳ тузилганлиги рўйхатга олинган жойдаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органига юборилади.

Никоҳни тузишдаги амалдаги оила қонунчилигида белгиланган шартлар бузилган ва монелик қиладиган ҳолатларга йўл қўйилган бўлса, бундай никоҳ ажралиш йўли билан тугатилган никоҳ оқибатларидан бир қатор масалаларда фарқ қилади. Никоҳ ҳақиқий эмас деб топилганда унинг кучи тугалланади, деб айтиб булмайди.

Ўзбекистон Республикаси ОҚнинг 55-моддасига биноан, суд томонидан ҳақиқий эмас, деб топилган никоҳ тузилган вақтидан бошлаб ҳақиқий эмас, деб ҳисобланади.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш оқибати шахсий ва мулкӣ ҳуқуқлардан иборат бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, вужудга келган баъзи бир мулкӣ муносабатлар эр ёки хотиндан бири инсофли бўлганда, у тўла бекор қилинмай, фақат ўзининг икки тарафлама мажбур этувчи характерини йўқотади. Улар инсофли эр ёки хотиннинг ҳуқуқига айланади, айбдорга эса мажбурият бўлиб қолади.

Ўзбекистон Республикаси ОҚга мувофиқ ҳақиқий эмас деб топилган никоҳ эр-хотин учун кодексда белгиланган шахсий ва мулкӣ ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларни вужудга келтирмайди. Никоҳи ҳақиқий эмас деб топилган шахсларнинг мулкӣ ҳуқуқӣ муносабатлари Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси билан тартибга солинади. Никоҳнинг ҳақиқий эмас деб

топилиши шундай никоҳдан туғилган ёки никоҳ ҳақиқий эмас деб топилган кундан кейин уч юз кун ичида туғилган болаларнинг ҳуқуқларига таъсир этмайди. Суд никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида ҳал қилув қарори чиқаришда шундай никоҳ тузилиши билан ҳуқуқи бузилган эр (хотин)ни (инсофли эр (хотин)ни) Ўзбекистон Республикаси ОҚнинг 118 ва 119-моддаларига мувофиқ хотин ёки эридан таъминот олиш ҳуқуқига эга деб топишга ҳақлидир, никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш вақтига қадар биргаликда орттирилган мол-мулкни бўлишга нисбатан эса, Ўзбекистон Республикаси ОҚнинг 23, 27 ва 28-моддаларида белгиланган қоидаларни татбиқ этишга, шунингдек никоҳ шартномасини тўла ёки қисман ҳақиқий деб топишга ҳақлидир.

Инсофли эр (хотин) ўзига етказилган моддий ва маънавий зарарни қоплашни фуқаролик қонун ҳужжатларида назарда тутилган қоидалар бўйича талаб қилишга ҳақли. Инсофли эр (хотин) никоҳ ҳақиқий эмас деб топилган никоҳ тузиш давлат рўйхатига олинган вақтда танлаган фамилиясини сақлаб қолишга ҳақлидир.

Ҳақиқий бўлмаган никоҳнинг вужудга келмаган никоҳдан фарқини билмоқ лозим.

Никоҳ тузиш учун белгиланган тартиб бузилиб, никоҳ қайд этилса, бундай никоҳ вужудга келмаган никоҳ ҳисобланади ҳамда унинг вужудга келмаганлиги ва ҳақиқий эмаслиги суд томонидан белгиланади. Ариза берилгандан сўнг бир ойлик муддатга рўй қилмаслик, никоҳни расмийлаштириш ва б. Ҳу тузилган вақтидан никоҳ тузувчиларда ҳеч қандай ҳуқуқ ва мажбуриятларни вужудга келтирмайди. Масалан, никоҳ тузувчи эр-хотиндан биттасининг иштирокисиз никоҳни қайд этиш. Ариза берилгандан сўнг бир ойлик муддатга рўй қилмаслик, никоҳни расмийлаштиришга ҳуқуқи бўлмаган шахс томонидан никоҳни қайд этиш ва бошқалар шулар жумласига киради.

Ўзбекистон Республикаси ОҚнинг 50-моддасига асосан, никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш фақат суд тартибида амалга оширилади.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш ҳақида суднинг қонуний кучга кирган ҳал қилув қароридан нусха берилаётганда паспортга ёки шахсни тасдиқловчи бошқа ҳужжатга тегишли белги қўйилади.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш ҳақида суд чиқарган ҳал қилув қарори қонуний кучга киргач, ўн кун ичида ундан кўчирма никоҳ тузилганлиги рўйхатга олинган жойдаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига юборилади.

97. Нима учун васий тайинланади?

Васий тайинлаш — васийлик ота-онаси вафот этганлиги, ота-оналик ҳуқуқидан ота-онаси маҳрум этилганлиги, ота-онасининг касаллиги ёки бошқа сабабларга кўра ота-она қарамоғидан маҳрум бўлиб қолган вояга етмаган болаларни тарбиялаш учун, шунингдек, бундай болаларнинг шахсий ҳамда мулкӣ ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун тайинланади. Саломатлиги ёмон бўлганлиги сабабли мустақил равишда ўз ҳуқуқларини амалга

ошира олмайдиган ва мажбуриятларни бажара олмайдиган вояга етмаган кишиларнинг шахсий ва мулкӣ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун ҳам васийлик белгиланади. Васийлик давлатнинг алоҳида ҳуқуқӣ ҳимояга муҳтож бўлган шахсларга ғамхўрлигининг ифодасидир. Васийлик 14 ёшга тўлган болаларга ва суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган шахсларга нисбатан белгиланади. Васийлик туман ёки шаҳар ҳокимининг қарори билан белгиланади. Васийлик вазифаларини амалга ошириш халқ таълими бўлимларига, соғлиқни сақлаш бўлимларига, ижтимоӣ таъминот бўлимларига юклатилган. Васийлик мажбуриятларини бевосита амалга ошириш учун васийлик органи васий тайинлайди. Васий этиб вояга етган ҳар икки жинсдаги фуқаролар уларнинг розилиги билан тайинланиши мумкин. Васий тайинлаш лозимлиги васийлик органларига маълум бўлган вақтдан бошлаб 1 ойдан кечиктирмай васий тайинланиши лозим. Васийлик тайинлаш вақтида унинг шахсий фазилатлари, тегишли мажбуриятларини бажаришга қобилияти, мазкур шахс билан муҳтож шахс ўртасидаги муносабатлар, васийликка олувчининг ўз хоҳиш-истаги эътиборга олинishi лозим. Қонунда васий қилиб тайинланиши мумкин бўлмаган шахслар рўйхати назарда тутилган. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексида белгиланишича, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганлар ёки ота-оналик ҳуқуқи чекланганлар; қонунда белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилганлар; болани фарзандликка олиб уни тарбиялаб ўстириш, улғайтириш каби мажбуриятларни бажарганликлари учун фарзандликка олиш бекор қилинган ота-она, қонун билан зиммаларига юклатилган мажбуриятларини лозим даражада бажармаганликлари ёки ўз ҳуқуқларини суиистеъмол қилганликлари учун васийлик ёки ҳомийлик вазифаларидан четлатилганлар, шунингдек, қасддан содир этган жинояти учун муқаддам ҳукм қилинганлар васий бўлиб белгиланиши мумкин эмас.

98. Озодликдан маҳрум қилиш жазоси кимларга нисбатан қўлланилади?

Озодликдан маҳрум қилиш - маҳкумни жамиятдан ажратиб жазони ижро этиш колонияси ёки турмага жойлаштиришдан иборат жиноӣ жазо тури.

Озодликдан маҳрум қилиш олти ойдан йигирма йилгача муддатга белгиланади, Ўзбекистон Республикаси ЖК 50-моддасининг учинчи қисмида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Узоқ муддатли озодликдан маҳрум қилиш йигирма йилдан ортиқ лекин йигирма беш йилдан кўп бўлмаган муддатга белгиланади ва фақат жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш (97-модданинг иккинчи қисми) ва терроризм (155-модданинг учинчи қисми) учун тайинланиши мумкин.

Узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси аёлга, ўн саккиз ёшга тўлмасдан жиноят содир этган шахсга ва олтмиш ёшдан ошган эркакка нисбатан тайинланиши мумкин эмас.

Озодликдан маҳрум қилиш ушбу Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 60-моддасида назарда тутилган бир неча жазоларни қўшиш тартибида тайинланганда, унинг муддати йигирма беш йилгача белгиланиши мумкин.

Озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинаётган аёлларга ҳамда олтмиш ёшдан ошган эркакларга нисбатан тайинланаётган жазо муддати Ўзбекистон Республикаси ЖК Махсус қисмининг тегишли моддасида назарда тутилган озодликдан маҳрум қилиш энг кўп муддатининг тўртдан уч қисмидан ортиқ бўлиши мумкин эмас.

Озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинаётган эркакларга нисбатан:

а) ижтимоий хавфи катта бўлмаган жинояти, эҳтиётсизлик оқибатида содир этилган жинояти учун ва қасддан унча оғир бўлмаган жиноят содир этганлик учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинаётганларга нисбатан жазони манзил-колонияларда;

б) қасддан оғир жиноят содир этганлик ва ўта оғир жинояти учун биринчи марта озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинаётганларга нисбатан жазони умумий тартибли колонияларда;

в) илгари қасддан содир этган жинояти учун озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўтаб чиқиб, қасддан янги содир этган жинояти учун ҳукм қилинаётганларга нисбатан жазони қаттиқ тартибли колонияларда;

г) ўта хавфли рецидивистларга нисбатан жазони махсус тартибли колонияларда ўташ тайинланади. Умрбод озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилганлар, шунингдек афв этиш тартибида умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси озодликдан маҳрум қилиш билан алмаштирилган шахслар ҳам жазони махсус тартибли колонияларда ўтайдилар.

Озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинаётган аёлларга нисбатан:

а) ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят, эҳтиётсизлик оқибатида жиноят содир этганларга ҳамда қасддан унча оғир бўлмаган жиноят содир этганларга нисбатан жазони манзил-колонияларда;

б) оғир ва ўта оғир жиноят учун жазони умумий тартибли колонияларда;

в) илгари озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўтаб чиқиб, янги содир этган ўта оғир жинояти учун ҳукм қилинаётганларга, шунингдек ўта хавфли рецидивист деб топилганларга нисбатан жазони қаттиқ тартибли колонияларда ўташ тайинланади.

Турмага қамаш тариқасидаги озодликдан маҳрум қилиш, жазонинг муайян қисмига, лекин беш йилдан кўп бўлмаган муддатга:

а) ўта хавфли рецидивистларга;

б) оғир ёки ўта оғир жинояти учун беш йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинган шахсларга нисбатан тайинланиши мумкин.

Ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этганлик, эҳтиётсизлик оқибатида жиноят содир этганлик ва қасддан унча оғир бўлмаган жиноят содир этганлик учун озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо ҳомиладор аёлларга ва уч ёшга тўлмаган болалари бор аёлларга нисбатан, шунингдек қонун ҳужжатларига мувофиқ ёшга доир пенсияга чиқиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларга нисбатан тайинланмайди.

Суд томонидан жазони манзил-колонияда ўташи тайинланган маҳкум сақлаш режимини ашаддий бузувчи деб топилган тақдирда, суд уни жазонинг ўталмаган

қисми муддатига умумий тартибли колонияга ўтказади.

Озодликдан маҳрум қилишда қамокдан фарқли равишда жамиятдан ажратиб туриб озодликдан маҳрум қилиш давомий характерга эга бўлиб, маҳкумнинг илгариги ижтимоий алоқаларининг йўқотилишига, одатдаги ҳаёт тарзига чуқур таъсир кўрсатади. Озодликдан маҳрум қилиш асосий жазо бўлиб ҳисобланади, яъни у бир вақтнинг ўзида у ёки бу бошқа асосий жазо билан бирга татбиқ қилина олмайди, бундан сўнггисининг оғирлик даражаси аҳамиятга эга эмас. Озодликдан маҳрум қилиш тегишли моддаларнинг санкцияларида кўрсатилмаган ҳолларда қўлланиши мумкин эмас. Шунингдек, ахлоқ тузатиш ишларини ўташдан бўйин товлаганлик учун жазони Озодликдан маҳрум қилишга алмаштириш мумкин. Озодликдан маҳрум қилиш ўзида маҳкумнинг жамиятдаги чекланган ҳуқуқий ҳолатини акс эттириб, давлатнинг бошқа барча мажбурлов чораларидан, шунингдек қамокдан ҳам фарқланади. Маҳкумнинг Озодликдан маҳрум қилишдаги ҳуқуқий ҳолатининг чекланиши комплекс характерга эга бўлиб, ўзида жамиятдан ажратишнинг жисмоний ва маънавий элементларини, шунингдек белгиланган жамиятдан ажратишни кузатиш мақсадида маҳкумга берилган бошқа чекланган ҳуқуқ ва эркинликларни намоён қилади. Шунинг билан бирга, белгиланган маҳрумликлар меҳнат фаолиятини танлашнинг чекланишида, дам олиш ва иш вақтини белгилашни чегаралашда, ҳаракатланиш эркинлиги даражасини, учрашувларни, посилкаларни олиш ва юборишни чегаралаш кабиларда намоён бўлади. Бундан ташқари, озодликдан маҳрум қилинганларга нисбатан ахлоқ тузатиш ва профилактик таъсир чораси кабилар ҳам қўлланилади. Озодликдан маҳрум қилишнинг марказий омилларидан бири унинг муддати ҳисобланиб, бу муддат давомида маҳкумнинг ҳуқуқий ҳолатига чекловлар ўрнатилади. Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 50-моддаси бу муддатнинг максимал минимал чегараларини аниқлайди. Озодликдан маҳрум қилиш ҳолларида судлар муддат белгилашнинг мажбурийлигига эътибор қаратиб, ҳукмда маҳкумнинг озодликдан маҳрум этилиши муддатининг бўлмаслиги жиноят қонунчилигининг жиддий бузилиши деб ҳисобланиб, ҳукмнинг бекор қилинишига олиб келиши мумкинлигини ҳам назарда тутишлари керак.

99. Оила нима?

“Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга”, дейилади Ўзбекистон Республикаси Конституциясида. Оила жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайрасини ташкил этади. Жамият катта-кичик оилалардан иборат. Бу оилалар қанчалик мустаҳкам бўлса жамият ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади.

Оила - бу эр-хотин, ота-оналар, фарзандлар, фарзандликка олинган шахсларнинг ўзаро ҳурмат, ғамхўрлик, ҳамжихатлик асосида жамоа бўлиб яшовчи шахслар иттифоқидир.

“Оила, - дейди Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов, - ҳаётнинг абадийлигини, авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган, муқаддас урф-одатларимизни сақлайдиган, шу билан бирга, келажак насллар қандай

инсон бўлиб етишишига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия ўчоғи”.

100. Оила ҳуқуқи ҳақида маълумот беринг.

Оила ҳуқуқи - ҳуқуқнинг мустақил соҳаси бўлиб, у оила аъзолари, яъни эр-хотинлар, ота-оналар, болалар, фарзандликка олувчилар ва фарзандликка олинганлар, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар, васийлар ва ҳомийлар, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш тартиби, шунингдек чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар ўртасидаги оилавий муносабатларни тартибга солади.

Оила ҳуқуқининг предмети бўлиб, оила аъзолари ўртасидаги шахсий ва мулкӣ муносабатлар ҳисобланади.

Шахсий муносабатларга, эр-хотиннинг фамилияси, болалар тарбияси, оила турмуши масалаларини ҳал қилиши, машғулот тури, касб ва турар-жой танлаш ҳуқуқлари киради. Мулкӣ муносабатларга эса, эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган умумий мулклари, шунингдек никоҳ қайд этилгунга қадар, бўлажак эр-хотиннинг умумий маблағлари ҳисобига олинган мол-мулклари, агар қонун ёки никоҳ шартномасида бошқача ҳолат кўрсатилмаган бўлса, уларнинг биргаликдаги умумий мулки ҳисобланади.

Ота-она ҳамда болаларнинг мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятлари, оила аъзоларининг ва бошқа шахсларнинг алимент мажбуриятлари киради.

Оила ҳуқуқи никоҳ тузиш тартиби ва шартлари, никоҳнинг тугатилиши, никоҳнинг ҳақиқӣ эмаслиги, оилада эр ва хотин ўртасида, ота-она билан болалар ўртасида, оиланинг бошқа аъзолари ўртасида келиб чиқадиган шахсий ва мулкӣ муносабатларни, фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик, болаларни оилага тарбияга олиш туфайли келиб чиқадиган муносабатларни, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш тартибларини белгилайдиган ҳуқуқӣ нормалар йиғиндисидан иборат.

101. Оталикни белгилаш қай тартибда амалга оширилади?

Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 62-моддасига мувофиқ ўзаро никоҳда бўлмаган ота-онадан бола туғилган тақдирда, ота-онанинг биргаликдаги аризаси ёки бола отасининг аризаси бўлмаса, Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 61-моддасида кўрсатилган ҳолларда оталик суд тартибида белгиланиши мумкин. Оталикни суд тартибида белгилаш ота-онадан бирининг ёки боланинг васийси (ҳомийси)нинг ёхуд бола кимнинг қарамоғида бўлса, шу шахснинг аризасига, шунингдек бола вояга етганидан кейин унинг ўзи берган аризага мувофиқ амалга оширилади. Оталикни белгилаётганда суд боланинг онаси бола туғилишига қадар жавобгар билан бирга яшаганлиги ва умумий рўзғор юритганлиги ёки улар болани биргаликда тарбиялаганликлари ёхуд таъминлаб турганликларини ёки жавобгарнинг оталикни тан олганлигини аниқ тасдиқловчи бошқа далилларни эътиборга олади. Боланинг онаси билан никоҳда бўлмаган, лекин ўзи боланинг отаси деб тан олган шахс вафот этган тақдирда унинг оталик факти суд томонидан белгиланиши мумкин. Оталикни белгилаш тўғрисидаги суднинг ҳал қилув қарори қонуний кучга киргандан кейин суд шу қарор нусхасини бола туғилганлиги рўйхатга олинган жойдаги

фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига юборади.

Ўзбекистон Республикаси ОҚнинг 61-моддасига мувофиқ боланинг онаси билан никоҳда бўлмаган шахснинг оталиги ўзини боланинг отаси деб тан олган шахс ва онанинг фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд қилиш органига биргаликда топширган аризасига биноан белгиланади. Она вафот этганда, суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилганда, онанинг қаердалигини аниқлаш имконияти бўлмаганда ёки у оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда, оталик васийлик ва ҳомийлик органи билан келишилган ҳолда ўзинни боланинг отаси деб тан олаётган шахснинг аризасига биноан белгиланади. Боланинг отаси суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган бўлса, оталикни белгилаш тўғрисидаги аризани унинг номидан васийлик ва ҳомийлик органининг рухсати билан унинг ҳомийси бериши мумкин. Оталикни белгилаш тўғрисидаги ариза боланинг туғилганлигини қайд этиш вақтида, шунингдек бола туғилганлиги қайд этилгандан кейин ҳам берилиши мумкин. Агар оталикни белгилаш тўғрисида бола туғилгандан сўнг эр-хотин биргаликда ариза беришининг имкони бўлмай қолиши ёки мушкул бўлишини кўрсатувчи асослар мавжуд бўлса, туғилажак боланинг ўзаро никоҳда бўлмаган ота-онаси шундай аризани она ҳомиладорлик вақтида фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига беришга ҳақли. Оталикни белгилаш рад этилганда, ўзини боланинг отаси деб тан олган шахс суд тартибида шикоят қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси ОҚнинг 208-моддасига кўра, агар ота-она боланинг туғилишини қайд этиш билан бир вақтда оталикни белгилаш ҳақида биргаликда ариза берсалар, ота ҳақидаги маълумотлар берилган ариза асосида ёзилади, болага фамилия ота-онанинг келишувига биноан берилади.

102. Ота-онанинг мажбуриятларига нималар киради?

Ота-онанинг мажбуриятлари: ота-она ўз болаларини тарбиялашга, уларнинг жисмоний ўсишлари, илм олишлари ва ижтимоий-фойдали меҳнатга таёрланишлари тўғрисида ғамхўрлик қилишга мажбурдир. Ота-она болаларини вояга етгунларига қадар тарбиялашга мажбур. Ота-она ўз болаларига нисбатан тенг мажбуриятларга эга. Ота-она ўз болаларининг тарбияси ва камолоти учун жавобгардир. Улар ўз болаларининг соғлиғи, жисмоний, руҳий, маънавий ва ахлоқий камолоти ҳақида ғамхўрлик қилишлари шарт. Ота-она болаларнинг қонун ҳужжатларида белгиланган зарур даражада таълим олишини таъминлаши зарур. Болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш уларнинг ота-онаси зиммасига юклатилади. Ота-оналар ўзларининг вояга етмаган болаларининг қонуний вакиллари ҳисобланадилар ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ваколатсиз ҳимоя қиладилар. Ота-оналар билан болалар бир бирларига маънавий, моддий ёрдам беришга ҳамда кўмаклашишга мажбурдир. Ота-она болани тарбиялаш, вояга етказиш каби ота-оналик бурчини амалга ошириши зарур.

103. Ота-оналик ҳуқуқини тиклаш учун нима қилиш керак?

Ота-оналик ҳуқуқини тиклаш - ота-она, улардан бири ўз хулқ-атворини, турмуш тарзини ва ёки бола тарбиясига бўлган муносабатини ўзгартирган ҳолларда ота-

оналик ҳуқуқи тикланиши мумкин. Ота-оналик ҳуқуқини тиклаш ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилганлик ота-оналик бирининг ёки иккинчисининг даъвосига биноан суд тартибида амалга оширилади. Ота-оналик ҳуқуқини тиклаш тўғрисидаги ишлар васийлик ва ҳомийлик органи, шунингдек, прокурорнинг иштирокида кўриб чиқилади. Ота-онанинг ота-оналик ҳуқуқини тиклаш тўғрисидаги даъвоси билан бирга болани ота-онага (улардан бирига) қайтариш тўғрисидаги талаби ҳам кўриб чиқилиши мумкин. Агар ота-оналик ҳуқуқи тикланиши бола манфаатларига зид бўлса, суд боланинг фикрини ҳисобга олган ҳолда ота-оналик ҳуқуқини тиклаш тўғрисидаги даъвосини қаноатлантиришни рад қилишга ҳақли. Ўн ёшга тўлган болага нисбатан ота-оналик ҳуқуқининг тикланишига фақат унинг розилиги билан йўл қўйилади. Бола фарзандликка олинган ва фарзандликка олиш бекор қилинмаган бўлса, ота-оналик ҳуқуқини тиклашга йўл қўйилмайди.

104. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилишига нималар сабаб бўлади?

Ўзбекистон Республикаси ОҚнинг 79-моддасига мувофиқ ота-она (улардан бири) қуйидаги ҳолларда:

- *ота-оналик мажбуриятларини бажаришдан бош тортса, шу жумладан алимент тўлашдан бўйин товласа;

- *узрсиз сабабларга кўра ўз боласини туғруқхона ёки бошқа даволаш муассасасидан, тарбия, аҳолини иж-тимоий ҳимоялаш муассасаси ва шунга ўхшаш бошқа муассасалардан олишдан бош тортса;

- *ота-оналик ҳуқуқини суиистеъмол қилса, болаларга нисбатан шафқатсиз муомалада бўлса, жумладан жисмоний куч ишлатса ёки руҳий таъсир кўрсатса;

- *муттасил ичкиликбозлик ёки гиёҳвандликка мубтало бўлган бўлса;

- *ўз болаларининг ҳаёти ёки соғлиғига ёхуд эри (хотини)нинг ҳаёти ёки соғлиғига қарши қасддан жиноят содир қилган бўлса, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиниши мумкин.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш суд тартибида амалга оширилади.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги ишлар ота (она)нинг (уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг), прокурорнинг, шунингдек вояга етмаган болаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мажбурияти юклатилган орган ёки муассасаларнинг (васийлик ва ҳомийлик органи, вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчи комиссиялар, етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар муассасалари ҳамда бошқа муассасаларнинг) даъвосига биноан кўрилади.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги ишлар прокурор ҳамда васийлик ва ҳомийлик органи иштирокида кўриб чиқилади.

Суд ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишда боланинг таъминоти учун ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ота-онадан (уларнинг биридан) алимент ундириш масаласини ҳал қилади.

Агар суд ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ҳақидаги ишларни кўришда ота-она (улардан бири)нинг ҳаракатида жиноят аломатлари мавжудлигини аниқласа, бу ҳақда прокурорга хабар бериши шарт.

Суд ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ҳақидаги суднинг ҳал қилув

қарори қонуний кучга киргандан кейин уч кун ичида ушбу қарорнинг қўчирмасини боланинг туғилганлиги давлат томонидан рўйхатга олинган фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига юбориши шарт.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ота-она қайси болага нисбатан ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган бўлса, шу болага нисбатан бўлган қариндошлик фактига асосланган барча ҳуқуқлардан, шу жумладан ундан таъминот олиш, шунингдек болали фуқаролар учун қонун ҳужжатларида белгиланган имтиёзлар ва нафақалар олиш ҳуқуқларидан маҳрум бўлади.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиниши ота-онани ўз боласига таъминот бериш мажбуриятидан озод қилмайди.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ота-онанинг (улардан бирининг) бундан кейин бола билан биргаликда яшаш-яшамаслик масаласи суд томонидан уй-жой тўғрисидаги қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал қилинади.

Ота-онаси (улардан бири) ўзига нисбатан ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган бола, агар у фарзандликка олинган бўлмаса, турар жойга бўлган мулк ҳуқуқини ёки турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини сақлаб қолади, шунингдек ота (она)си ва бошқа қон-қариндошлари билан туғишганлик фактига асосланган барча мулкӣ ҳуқуқларини, жумладан мерос олиш ҳуқуқини сақлаб қолади.

Болани ота ёки онасига беришнинг имконияти бўлмаган ёки ота-онанинг ҳар иккаласи ҳам ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган тақдирда, бола васийлик ва ҳомийлик органининг қарамоғига олиб берилади.

Ота-она (улардан бири) ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда болани фарзандликка олишга ота-она (улардан бири) ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганлиги тўғрисидаги суднинг ҳал қилув қарори чиқарилган кундан кейин камида олти ой ўтгач йўл қўйилади.

105. Ота-оналик ҳуқуқи қандай ҳолларда чекланади?

Ўзбекистон Республикаси ОҚнинг 83-моддасига мувофиқ, суд боланинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ота-онани ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилмай туриб, болани ота-онадан (уларнинг биридан) олиш тўғрисида ҳал қилув қарори чиқариши (ота-оналик ҳуқуқини чеклаши) мумкин.

Болани ота-она (улардан бири) билан қолдириш ота-онага (улардан бирига) боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра (руҳиятнинг бузилиши ёки бошқа сурункали касаллик, оғир ҳолатларни бошдан кечириш ва бошқалар) бола учун хавфли бўлса, ота-оналик ҳуқуқини чеклашга йўл қўйилади.

Агар болани ота-она (улардан бири) билан қолдириш оқибатида ота-онанинг хулқ-атвори бола учун хавф туғдирса, ота-онани (улардан бирини) ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш учун эса етарли асослар аниқланмаган тақдирда ҳам ота-оналик ҳуқуқини чеклашга йўл қўйилади. Агар ота-она (улардан бири) ўз хулқ-атворини ўзгартирмаса, васийлик ва ҳомийлик органи суд томонидан ота-оналик ҳуқуқини чеклаш тўғрисидаги ҳал қилув қарори чиқарилгандан кейин олти ой ўтгач, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисида даъво тақдим этиши шарт. Васийлик ва ҳомийлик органи боланинг манфаатларини эътиборга олиб ота-онани (улардан бирини) бу муддат ўтмасдан

туриб, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ҳақида даъво тақдим этишга ҳақли.

Ота-оналик ҳуқуқини чеклаш тўғрисидаги даъво боланинг яқин қариндошлари, вояга етмаган болалар ҳуқуқларини ҳхимоя қилиш мажбурияти қонун билан зиммасига юклатилган органлар ва муассасалар, мактабгача таълим муассасалари, умумтаълим муассасалари ва бошқа муассасалар, шунингдек прокурор томонидан тақдим этилиши мумкин.

Ота-оналик ҳуқуқини чеклаш тўғрисидаги ишлар прокурор ҳамда васийлик ва ҳомийлик органи иштирокида кўрилади.

Ота-оналик ҳуқуқини чеклаш тўғрисидаги ишларни кўришда суд ота-онадан (уларнинг биридан) боланинг таъминоти учун алимент ундириш масаласини ҳал қилади.

106. Оғзаки битимлар қандай тузилади?

Майда маиший битимлар, шунингдек энг кам иш ҳақининг ўн баробаридан ортиқ бўлмаган миқдордаги битимлар қонунда бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, оғзаки шаклда тузилишга рухсат этилади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 106-моддасига мувофиқ, қонун ҳужжатларида ёки тарафларнинг келишувига ёзма шакл белгилаб қўйилмаган, жумладан у тузилаётган вақтнинг ўзидаёқ бажариладиган битим оғзаки тузилиши мумкин. Шахснинг хатти-ҳаракатидан унинг битим тузишга бўлган хоҳиш-иродаси билиниб турган ҳолда ҳам бундай битим тузилган ҳисобланади. Жетон, патта ёки одатда қабул қилинган бошқа белги бериш йўли билан тасдиқланган битим, агар қонун ҳужжатларида бошқача тартиб белгиланган бўлмаса, оғзаки шаклда тузилган битим ҳисобланади. Ёзма шаклда тузилган шартномани бажаришга қаратилган битимлар, агар қонун ҳужжатлари ва шартномага зид бўлмаса, тарафларнинг келишувига мувофиқ оғзаки тузилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 257-моддасига асосан, оғзаки битимлар юридик шахслар билан фуқаролар ўртасида бажарилганида товарлар ёки хизматлар ҳақини тўлаган юридик шахс бошқа тарафдан пул тўланганлигини тасдиқлайдиган ҳужжатни ва тўлов асосини олиши керак.

107. Оғир жиноятлар сирасига нималар киради?

Оғир жиноятлар - Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 15-моддаси тўртинчи қисмига мувофиқ, қасддан содир этилиб, қонунда беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар. Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш (103-модданинг иккинчи қисми), қасддан баданга оғир шикаст етказиш (104-модданинг иккинчи қисми), касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик (116-модданинг тўртинчи қисми), номусга тегиш (118-модданинг биринчи ва иккинчи қисмлари), босқинчилик (164-модданинг биринчи ва иккинчи қисмлари), тақиқланган экинларни етиштириш (270-модданинг учинчи қисми) ва бошқа оғир жиноятларга киради.

108. Патронат нима?

Патронат (лот. patronatus, patronus - ҳомий) - ота-она қарамоғидан маҳрум

бўлган вояга етмаган болалар, шу жумладан тарбия ва даволаш муассасаларида, шунингдек аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муассасаларидаги болалар оилага тарбияга берилади.

Болаларни оилага тарбияга олишни истаган шахс васийлик ва ҳомийлик органлари билан келишилган ҳолда болаларни олдиндан танлаб олади.

Болаларни оилага тарбияга бериш уларнинг хоҳишини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Ўн ёшга тўлган болаларни уларнинг розилиги билан оилага тарбияга бериш мумкин.

Болаларни оилага тарбияга бериш тартиби ва шартлари қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Қуйидаги болалар оилага тарбияга берилади:

етим болалар;

ота-онаси номаълум бўлган ёки ташлаб кетилган болалар;

ота-онаси ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ёки ота-оналик ҳуқуқи чекланган, суд тартибида муомалага лаёқатсиз деб топилган, бедарак йўқолган деб эълон қилинган;

соғлиғига кўра фарзандларининг тарбияси ва таъминоти билан шахсан шуғуллана олмайдиган ота-оналарнинг болалари;

ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган, тарбия ва даволаниш муассасаларидаги, шунингдек аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва шунга ўхшаш муассасалардаги болалар.

Оилага тарбияга бериладиган болалар васийлик ва ҳомийлик органлари томонидан аниқланади ва ҳисобга олинади.

Болаларни оилага тарбияга бериш ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштиришнинг бошқа шаклларида фарқ қилади. Болани оилага тарбияга бериш фарзандликка олишдан ўзининг шартномавий ва вақтинчалик эканлиги ҳамда ўзаро таъминот бериш мажбурияти вужудга келмаслиги билан, васийлик ва ҳомийликдан эса муносабатларини расмийлаштириш усули билан фарқ қилади.

109. Пенсия тўлаш асослари ҳақида маълумот беринг.

Пенсияларни пенсионер истиқомат қилиб турган жойдаги ижтимоий таъминот органлари тўлайди.

Давлат пенсионерларнинг турига қараб уларга тўланадиган пенсияларнинг миқдорини, тўлаш тартибини белгилаб қўйган.

Меҳнат қобилятини вақтинча йўқотган шахсларга, улар қайта кўрикдан ўтиб, меҳнатга қобилятли деб топилган ойнинг охиригача, лекин ногиронлик белгилаб қўйилган кунгача бўлган муддатга тўланади.

Ногирон меҳнат қобилятини йўқотганлиги туфайли ёки умумий касаллик оқибатида ногирон деб тан олинган тақдирда, агар пенсия тўлаш тўхтатилгандан кейин беш йилдан ортиқ вақт ўтмаган бўлса, илгари тайинланган пенсияни тўлаш ногиронлик белгиланган кундан бошлаб давом эттирилади. Агар беш йилдан ортиқ вақт ўтган бўлса, пенсия яна умумий асосларда тайинланади.

Чин етим болаларга тўлиқ давлат таъминотида турган даврида энг кам ойлик иш ҳақининг 100 фоизи миқдорида пенсия тўланади.

Ота-онасининг биридан ажралган ва тўлиқ давлат таъминотида турган болаларга энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизи миқдорида пенсия тўланади.

Қариялар ва ногиронлар интернат уйларида (пансионатларда) яшовчи ёлғиз пенсионерларга пенсия билан улар таъминоти учун сарф-харажат ўртасидаги фарқ, лекин тайинланадиган пенсиянинг камида 10 фоизи, уруш ногиронларига эса камида 20 фоизи тўланади. Интернат уйларида яшовчи рухий бемор пенсионерларга пенсия тўланмайди.

Пенсионерлар стационар даволанишда бўлган даврда пенсияларини тўла оладилар.

Пенсионерлар озодликдан маҳрум қилинган тақдирда тайинланган пенсияни тўлаш озодликдан маҳрум қилинган давр учун тўхтатиб қўйилади.

Пенсионерлар вафот этган ой учун олинмай қолган пенсия пули унинг оила аъзоларига ойнинг у вафот этгунга қадар ўтган кунлари учун тўланади.

Вафот этган пенсионернинг дафн маросимини ўтказиш учун икки ойлик пенсия миқдорида, лекин энг кам иш ҳақининг икки ҳиссасидан оз бўлмаган миқдорда дафн этиш нафақаси унинг маросимини ўтказган шахсга тўланади.

Бу пуллар пенсионерлар вафот этгандан кейин 6 ой ичида мурожаат этилган тақдирда тўланади.

110. Республикамизда истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимоя қилишни таъминлайдиган қандай идораларни биласиз ва улар фаолияти нимадан иборат?

Республикамизда истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимоя қилишни таъминлайдиган идоралар:

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистон давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификация маркази (“Ўздавстандарт”);

- Соғлиқни сақлаш вазирлиги;
- Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси;
- Давлат табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси;
- Монополиядан чиқариш қўмитаси;
- Республика, вилоят, шаҳар ва туман санитария-эпидемиология станциялари.

Улар истеъмолчиларнинг шикоятлари, ариза ва таклифларини кўриб чиқадилар, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, судларга мурожаат этадилар. Товарлар хавфсиз бўлишига ва уларнинг сифатига доир мажбурий талабларни белгилайдилар ҳамда бу талабларга риоя этилиши устидан назоратни амалга оширадилар, ишлаб чиқарувчилар товарлар хавфсиз бўлиши ва уларнинг сифатига доир талабларни бузганлари тақдирда уларнинг устидан судларда даъво қўзғатадилар.

111. Сиёсий ҳуқуқларнинг жамиятда мавжуд ҳуқуқлар тизимида тутган ўрни ҳақида нималар биласиз?

Сиёсий ҳуқуқлар - фуқароларга маълум бир давлат Конституцияси ва қонунлари асосида бериладиган ҳуқуқлар. Сиёсий ҳуқуқлар жамиятда мавжуд шахсий (фуқаро сифатида), ижтимоий, иқтисодий ва шу каби ҳуқуқий йўналишда ўзига хос ўрин эгаллаб, фуқароларга давлат ҳокимиятини амалга оширишда маълум кафолатлар яратишнинг шакли ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси VIII бобида фуқароларнинг асосий сиёсий ҳуқуқлари баён этилган.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади (32-модда); фуқаролар ўз ижтимоий фаолликларини Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ митинглар, йиғилишлар ва намойишлар шаклида амалга ошириш ҳуқуқига эгадирлар. Ҳокимият органлари фақат хавфсизлик нуктаи назаридангина бундай тадбирлар ўтказилишини тўхтатиш ёки тақиқлаш ҳуқуқига эга (33-модда); Ўзбекистон Республикаси фуқаролари касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек ҳокимиятнинг вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи муҳолифатчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадр-қимматини ҳеч ким камситиши мумкин эмас (34-модда); ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бошқа билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Аризалар, таклифлар ва шикоятлар қонунда белгиланган тартибда ва муддатларда кўриб чиқилиши шарт (35-модда).

Мазкур ҳуқуқлар Ўзбекистон Республикасининг қуйидаги қонунларида ҳам мустаҳкамлаб қўйилган: “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикасининг референдуми тўғрисида”, “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”, “Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида” каби бошқа бир қанча қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар.

112. Суд ҳокимияти ҳақида маълумот беринг.

Суд ҳокимияти - давлат ҳокимиятининг бир бўғинидир. Суд ҳокимиятининг муҳим хусусияти шундан иборатки, у фақат Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ва “Судлар тўғрисида”ги Қонунида мустаҳкамланган суд тизими таркибига кирувчи давлат судлари томонидан амалга оширилиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11-моддаси давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниш принципини жорий этди. Давлатнинг Асосий Қонуни суд ҳокимиятининг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритишини эълон қилди. Фақат мустақил суд ҳокимияти ҳар бир фуқаронинг ваколатли ва

холис судда ишни ошкора кўриш орқали ўзининг бузилган ҳуқуқларини ҳимоя қилиши мумкинлигига кафолат бўлиб хизмат қилади. Мустақил ва холис судни талаб қилиш ҳар бир инсоннинг ҳуқуқидир. Бу ҳуқуқ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 10-моддасида ва Ўзбекистон Республикаси қўшилган бошқа халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда мустаҳкамланган.

Суд ҳокимияти - бу судларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари устуворлиги принципига сўзсиз риоя қилиш асосида жиноий, фуқаролик, хўжалик ишларини ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриш бўйича ваколатидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 114-моддасига мувофиқ суд ҳокимияти ҳужжатлари барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир. Суд ҳокимияти ҳужжатларини бажармаслик ёки тегишлича бажармаслик Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ жавобгарликни юзага келтиради.

113. Табиатни муҳофаза қилиш объектларига нималар киради?

Табиатни муҳофаза қилишнинг дастлабки шаклларида бири – уни консервациялаш, иккинчи шакли – фойдаланилаётган табиий объектларга оқилона муносабатда бўлиш, учинчиси эса атроф-муҳитни ҳимоялаш, соғломлаштириш ва яхшилашдан иборат. Табиатни муҳофаза қилиш фуқароларнинг муҳим вазифасидир.

Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар ва объектларга давлат қўриқхоналари, миллий табиий-тарихий ва ёдгорлик боғлари, буюртма қўриқхоналар, табиат ёдгорликлари, ботаника ва зоология боғлари, дендропарклар, шунингдек Халқаро Қизил китоб ва Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига киритилган ҳайвон ва ўсимликлар киради.

Курорт ва рекреация тегралари, ер усти ва ерости сувлари ҳосил бўладиган тегралар, нодир ва қимматбаҳо минерал конлари, соҳил бўйлари ва сувни муҳофаза қилиш тегралари, алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг муҳофаза тегралари, балиқ хўжалиги тегралари, ўрмонларнинг тақиқланган минтақалари ва бошқа тегралар ҳам Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва халқаро ҳужжатлар билан белгилаб қўйиладиган тартибда алоҳида муҳофаза этилиши керак.

114. Табиатни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асосларини ёритиб беринг.

Табиатни муҳофаза қилиш фаолиятининг ҳуқуқий асослари:

Ўзбекистон Республикасида табиатни муҳофаза қилиш масалаларини: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (50-,54-,55-моддалар) ва “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги қонун — ушбу соҳадаги етакчи қонун бўлиб, табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги айрим масалаларини қуйидаги:

- “Алоҳида муҳофаза этиладиган тиббий ҳудудлар тўғрисида”,
- “Санитария назорати тўғрисида”,
- “Ер тўғрисида”,

- “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”,
- “Ерости бойликлари тўғрисида”,
- “Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш тўғрисида”,
- “Ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”,
- “Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги қонунлар, шунингдек Президент Фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, маҳаллий ҳокимият идоралари қарорлари, буйруқлар, йўриқномалар ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тартибга солади.

115. Турар жой дахлсизлиги деганда нимани тушунаси?

Турар жой дахлсизлиги - бу инсоннинг асосий конституциявий шахсий ҳуқуқларидан бири бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 27-моддасига асосан, ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига аралашишдан ҳимояланиш ва турар жойи дахлсизлиги ҳуқуқига эга. Ҳеч ким қонун назарда тутган ҳоллардан ва тартибдан ташқари бировнинг турар жойига кириши, тинтув ўтказиши ёки уни кўздан кечириши, ёзишмалар ва телефонда сўзлашувлар сирини ошкор қилиши мумкин эмас. Ҳеч кимнинг одамлар доимий ёки вақтинча яшаши учун мўлжалланган уйга, уларнинг хоҳишига қарши, башарти бунга қонуний асоси бўлмаса, киришга ҳуқуқи йўқ. Бу ҳуқуқ мулк шаклидан қатъи назар, ҳамма турар жойларга тегишлидир. Бу ҳуқуққа алоҳида уй-жойда, тегишли ётоқхоналарда, меҳмонхоналарда яшовчилар, бўлак уйларни, хонадонларни ижарага олиб яшаб турган фуқаролар ҳам эгадирлар. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 142-моддасида турар жойга унда яшовчиларнинг эркига ҳилоф равишда зўрлик ишлатиб ғайриқонуний бостириб кирганлик учун жиноий жавобгарлик ўрнатилган.

116. Умрбод озодликдан маҳрум қилиш – жазонинг қандай тури ҳисобланади?

Умрбод озодликдан маҳрум қилиш - Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 43-моддасига мувофиқ жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсларга нисбатан қўлланиладиган асосий жазолардан бири.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 51-моддасига асосан, умрбод озодликдан маҳрум қилиш фавқулодда жазо чораси бўлиб, маҳкумни махсус тартибли жазони ижро этиш колониясига жойлаштириш орқали жамиятдан муддатсиз ажратиб қўйишдан иборатдир.

Умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси фақат жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш (Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддасининг иккинчи қисми) ва терроризм (Ўзбекистон Республикаси ЖК 155-моддасининг учинчи қисми) учун белгиланади.

Умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси аёлга, ўн саккиз ёшга тўлмасдан жиноят содир этган шахсга ва олтмиш ёшдан ошган эркакка нисбатан тайинланиши мумкин эмас.

117. Фарзандликка олиш қай йўсинда амалга оширилади?

Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 151-моддасига мувофиқ фарзандликка

олишга фақат вояга етмаган болаларга нисбатан ва уларнинг манфаатларинигина куўзлаб йўл қўйилади. Фарзандликка олиш болани фарзандликка олишни истаган шахсларнинг аризасига биноан ҳамда васийлик ва ҳомийлик органи тавсиясига кўра туман, шаҳар ҳокими қарори билан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 152-моддасига асосан, вояга етган эркак ёки аёл фуқаролар, фарзандликка олувчилар бўлиши мумкин, қўйидаги шахслар бундан мустасно:

ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ёки ота-оналик ҳуқуқи чекланганлар;
қонун билан белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилганлар;

асаб касалликлари ёки нарколепсия муассасаларида рўйхатда турувчилар;

Ўзбекистон Республикаси ОК 169-моддасининг биринчи қисмида кўрсатилган асослар бўйича фарзандликка олганлиги бекор қилинган собиқ фарзандликка олувчилар;

қасддан содир қилган жиноятлари учун илгари ҳукм қилинганлар.

Фарзандликка олувчи ва фарзандликка олинувчилар ёшидаги фарқ ўн беш ёшдан кам бўлмаслиги шарт, ўғай ота ва ўғай она томонидан фарзандликка олиш ҳоллари бундан мустаснодир.

Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 154-моддасига кўра, фарзандликка олишда қуйидагилар устунлик ҳуқуқига эга бўлади:

*турар жойидан қатъи назар фарзандликка олинувчининг қариндошлари;

*фарзандликка олинувчи бола оиласида яшаётган шахс;

*ака-ука, опа-сингилларни улар ўртасидаги қариндошлик алоқаларини бузмасдан фарзандликка олаётган шахслар;

*ўғай ота ва ўғай она;

* Ўзбекистон Республикаси фуқаролари;

*касалик, бахтсиз ҳодиса оқибатида фарзандларидан ажралган шахслар.

Ўн ёшга тўлган болани фарзандликка олиш учун унинг розилиги талаб қилинади. Фарзандликка олиш учун боланинг розилиги васийлик ва ҳомийлик органи томонидан аниқланади. Агар бола фарзандликка олувчиларнинг оиласида тарбияланаётган бўлса ва уларни ўз ота-онаси деб эътироф этса, фарзандликка олиш фарзандликка олинаётган боланинг розилигисиз амалга оширилиши мумкин.

Агар бола эр-хотиннинг ҳар иккаласи томонидан фарзандликка олинмаётган бўлса, бунга хотин (эр)нинг розилиги талаб этилади. Агар эр-хотин оилавий муносабатларни тугатган, бир йилдан ортиқ бирга яшамаётган бўлсалар ва эр (хотин)нинг турар жойи номаълум бўлса, фарзандликка олишда унинг розилиги талаб қилинмайди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 апрелдаги 171-сонли қарори билан тасдиқланган Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш қоидаларида белгиланишича, ФХДЁ органи қабул қилинган ҳужжатлар асосида туғилганлик ҳақидаги далолатнома ёзувига тегишли ўзгартишларни киритади ва туғилганлик ҳақида янги гувоҳнома беради. Фарзандликка олувчилар боланинг туғилиши қайд этилган дафтарга унинг ота-онаси деб ёзилиши керак. Боланинг

манфаатларидан келиб чиқиб, зарур ҳолларда боланинг фамилияси, исми, отасининг исмигина эмас, балки туғилган санаси ҳам бир йилдан ортиқ бўлмаган фарқ билан ўзгартирилиши мумкин. Агар бола ўн ёшдан ошмаган бўлса, туғилган жойи ҳам Ўзбекистон Республикаси доирасида ўзгартирилиши мумкин.

Болани фарзандликка олиш учун фарзандликка олинаётган бола ота-онасининг розилиги ҳам талаб этилади. Аммо қуйидаги ҳолларда ота-онанинг розилигисиз фарзандликка олишга йўл қўйилади:

*ота-онанинг кимлиги номаълум бўлса;

*ота-она ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган бўлса;

*ота-она муомалага лаёқатсиз, бедарак йўқолган деб топилган ёки вафот этган деб эълон қилинган бўлса;

*ота-она бир йилдан ортиқ муддат давомида болалар ёки даволаш муассасаларидаги боласидан узрли сабабларсиз хабар олмаган бўлса.

Фарзандликка олинган болалар барча шахсий ва мулкӣ ҳуқуқларда фарзандликка олувчининг ўз болаларига тенглаштирилади. Айни вақтда фарзандликка олинганлар ва уларнинг ота-онаси (шунингдек, қариндошлари) бир-бирларига нисбатан шахсий ва мулкӣ ҳуқуқларни йўқотадилар ҳамда ўзаро мажбуриятлардан озод бўладилар

Фарзандликка олувчилар ўз зиммаларидаги мажбуриятларни бажаришдан бўйин товлаётган ёки уларни лозим даражада бажармаётган бўлсалар, ота-оналик ҳуқуқини суиистеъмол қилаётган бўлсалар, фарзандликка олинувчиларга нисбатан шафқатсизлик билан муомалада бўлсалар, муттасил ичкиликбозликка ёки гиёҳвандликка мубтало бўлган бўлсалар, фарзандликка олиш бекор қилинади.

Фарзандликка олиш фуқароларнинг мутлақ эрки ҳисобланиб, фарзандликка олувчига мажбур қилинмайди. Шунингдек, фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш тегишли равишда жиноят қонунчилиги билан таъқиб қилинади.

118. Фуқаролиги бўлмаган шахслар деб кимга нисбатан айтилади?

Фуқаролиги бўлмаган шахслар - Ўзбекистон Республикаси ҳудудида яшаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароси ёки чет давлат фуқаролигига мансублигини исботлайдиган далиллари бўлмаган шахслардир (“Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги тўғрисида”ги Қонуннинг 11-моддаси). Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 23-моддасига кўра Ўзбекистон ҳудудидаги чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ таъминланади. Улар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонунлари ва халқаро шартномалари билан белгиланган бурчларни адо этадилар. Ҳозирда фуқаролиги бўлмаган шахсларга бирор давлат фуқаролигини қабул қилишлари учун бирмунча имтиёзлар яратилган. Жумладан, Ўзбекистон фуқаролигини қабул қилиш учун улар: а) Ўзбекистонда 5 йил давомида муқим яшашлари, қонунӣ тирикчилик манбалари мавжудлиги ва Ўзбекистон Республикаси Конституциясини тан олишлари ва бажаришлари лозим (“Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги тўғрисида”ги Қонуннинг 17-моддаси). Мазкур шартлар бажарилган тақдирда муқим яшаш жойларидаги ички

ишлар идораларига ариза билан мурожаат қилиниш орқали Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги олинади. Фуқаролиги бўлмаган, Ўзбекистон Республикасида доимий истиқомат жойига эга бўлган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туғилган боласи Ўзбекистон Республикаси фуқароси ҳисобланади.

119. Фуқаролар йиғини фаолияти нимадан иборат?.

“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 7-моддасига мувофиқ шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллар, шунингдек шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллардаги маҳаллалар фуқароларининг йиғинлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидир.

“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 8-моддасига асосан, фуқаролар йиғини аҳоли ман-фаатларини ифодалаш ва унинг номидан тегишли ҳудудда амал қиладиган қарорлар қабул қилиш ҳуқуқига эга.

Фуқаролар йиғини органлари қуйидагилардан иборат:

*фуқаролар йиғини кенгаши;

*фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар;

*фуқаролар йиғини тафтиш комиссияси;

*туман марказидан олисда жойлашган ва бориш қийин бўлган шаҳарчалар, қишлоқлар ва овулларда қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда тузиладиган маъмурий комиссия.

Фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар, фуқаролар йиғини тафтиш комиссияси ва маъмурий комиссияни сайлаш фуқароларнинг қонунда белгиланган сайлов ҳуқуқлари кафолатлари таъминланган ҳолда яширин ёки очик овоз бериш йўли билан амалга оширилади.

Комиссия таркибига кўрсатилган шахс, агар фуқаролар йиғинида (вакиллар йиғилишида) ҳозир бўлганларнинг ярмидан кўпроғи уни ёқлаб овоз берган бўлса, сайланган ҳисобланади. Фуқаролар йиғини ўзи тасдиқлаган низом асосида фаолият юритади. Фуқаролар йиғинининг раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари икки ярим йил муддатга сайланади. Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) тегишли туман, шаҳар ҳокими билан келишилган ҳолда, маслаҳатчилар эса фуқаролар йиғини раисининг (оқсоқолининг) такдимиға биноан сайланади.

120. Фуқароларнинг бурчлари ҳақида маълумот беринг.

Фуқаро ўз бурчларини қонун ҳужжатларига мувофиқ ва ҳуқуқнинг мажбуриятли субъекти сифатида бажаради. Фуқароларнинг асосий бурчлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XI бобида белгилаб қўйилган: барча фуқаролар Конституцияда белгилаб қўйилган бурчларини бажарадилар (47-модда); фуқаролар Конституция ва қонунларга риоя этишга, бошқа

кишиларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, шаъни ва кадр-қимматини ҳурмат қилишга мажбурдирлар (48-модда); фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб асрашга мажбурдирлар. Маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир (49-модда); фуқаролар атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар (50-модда); фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар (51-модда); Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш - Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбурдирлар (52-модда).

121. Фуқаролик нима, у қандай олинади?

Фуқаролик - шахснинг аниқ давлат билан, уларнинг ўзаро ҳуқуқ, мажбурият ва жавобгарлигида намоён бўладиган, инсоннинг кадр-қиммати, асосий ҳуқуқ ва эркинликларини тан олиш ва ҳурмат қилишга асосланган, барқарор ҳуқуқий алоқаси. Мазкур алоқа давлат ва унинг фуқароси билан алоқада намоён бўлади: давлат фуқарога унинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашни кафолатлайди, давлат ташқарисида ўз фуқароларини ҳуқуқий ҳимоя қилади ва уларга ҳомийлик кўрсатади, фуқаро эса давлат қонунчилигига риоя этишга, хусусан давлат томонидан ўрнатилган бурчларни бажаришга мажбур. Фуқароликнинг мавжудлиги, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслардан фарқланадиган фуқаронинг оммавий-ҳуқуқий мақомини белгилайди.

Ўзбекистон Республикасида фуқаролик муносабатлари Конституция ва “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида”ги Қонун билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 21-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ягона фуқаролик ўрнатилади. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги, унга қандай асосларда эга бўлганликдан қатъи назар, ҳамма учун тенгдир. Қорақалпоғистон Республикасининг фуқароси айни вақтда Ўзбекистон Республикасининг фуқароси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 22-моддасига асосан, Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида ҳам, унинг ташқарисида ҳам ўз фуқароларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш ва уларга ҳомийлик кўрсатишни кафолатлайди.

Фуқароликка эга бўлиш ва уни йўқотиш асослари ҳамда тартиби “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан белгиланади.

Ушбу Қонуннинг 1-моддасига биноан, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги шахс билан давлатнинг доимий сиёсий-ҳуқуқий алоқасини белгилайди, бу алоқа уларнинг ўзаро ҳуқуқлари ва бурчларида ифодаланади. Ўзбекистон Республикасида ҳар бир киши фуқаро бўлиш ҳуқуқига эгадир. Ҳеч ким фуқароликдан ёки фуқароликни ўзгартириш ҳуқуқидан маҳрум қилиниши

мумкин эмас. Ўзбекистон Республикаси ўз идоралари ва мансабдор шахслари орқали Ўзбекистон Республикаси фуқаролари олдида масъулдир, Ўзбекистон Республикасининг фуқароси эса давлат олдида масъулдир.

Мазкур Қонуннинг 5-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг паспорти, паспорт олингунга қадар эса, туғилганлиги тўғрисидаги гувоҳнома ёки шахснинг фуқаролигига доир маълумотлар бўлган ўзга ҳужжат - Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигини тасдиқловчи ҳужжатлар деб ҳисобланади.

Қонуннинг 12-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги қуйидаги ҳолларда олинади: 1) туғилганда; 2) Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига қабул қилиниши натижасида; 3) Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларида назарда тутилган асослар бўйича; 4) Қонунда назарда тутилган бошқа асослар бўйича.

Қонуннинг 17-моддасига биноан, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар ўз илтимосномаларига кўра Қонунга биноан келиб чиқишидан, ирқи ва миллатидан, жинси, маълумоти, тилидан, динга муносабатидан, сиёсий ва бошқа эътиқодларидан қатъи назар Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига қабул қилиниши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига қабул қилиш шартлари қуйидагилардан иборат:

1) чет эл фуқаролигидан воз кечиш;

2) сўнгги беш йил давомида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшаганлик. Ушбу қоида Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлиш истагини билдирган шахсларга, башарти, улар шу ерда туғилган ва ҳеч бўлмаса ота-онасидан бири, бобоси ёки бувиси Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туғилганлигини ва бошқа давлатларнинг фуқароси эмаслигини исботласа, тааллуқли бўлмайди;

3) қонуний тирикчилик манбаларининг мавжудлиги;

4) Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини тан олиш ва бажариш.

Агар шахс:

Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини зўрлик ишлатиб ўзгартиришни ёқлаб чиқаётган бўлса;

фаолияти Ўзбекистон Республикасининг конституциявий принципларига зид бўлган партиялар ва ўзга ташкилотларга аъзо бўлса;

Ўзбекистон Республикасининг қонунларига мувофиқ жазоланадиган хатти-ҳаракатлар учун озодликдан маҳрум этилган ва жазони ўтаётган бўлса, уни Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига қабул қилиш тўғрисидаги илтимосномаси рад этилади.

122. Фуқаролик ҳолатлари далолатномалари қаерда қайд этилади?

Фуқаролик ҳолати далолатномалари туман ва шаҳарларда фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш бўлимларида қайд этилади, шаҳарча, қишлоқ ва овулларда эса, туғилиш, ўлим, никоҳ тузиш, никоҳдан ажралиш, оталикни белгилаш - фуқаролар йиғини раислари (оқсоқоллари) томонидан ҳам қайд

этилиши мумкин.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг фуқаролик ҳолати далолатномаларини рўйхатга олиш борасидаги ҳаракатлари ўзлари жойлашган ҳудудлардаги тегишли фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш бўлимларининг назорати остида бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг чет элда доимий ёки вақтинча яшовчи фуқароларининг фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш консул томонидан Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ (Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 203-моддаси) амалга оширилади (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш қоидалари).

123. Фуқаролик ҳуқуқи ҳақида маълумот беринг.

Фуқаролик ҳуқуқи - юридик жиҳатдан тенг бўлган субъектлар ўртасидаги мулкӣ ва шахсий номулкӣ муносабатларни тартибга солувчи ва мустаҳкамловчи ҳуқуқ нормалар йиғиндиси. Фуқаролик ҳуқуқи - фуқаролик муомаласи ишти-рокчиларининг ҳуқуқӣ ҳолатини, мулк ҳуқуқи ва бошқа ашёвий ҳуқуқларнинг, интеллектуал фаолият натижаларига бўлган ҳуқуқларининг вужудга келиш асосларини ҳамда уларни амалга ошириш тартибини белгилайди, шартнома мажбуриятлари ва ўзга мажбуриятларини, шунингдек бошқа мулкӣ ҳамда у билан боғлиқ шахсий номулкӣ муносабатларни тартибга солади. Фуқаролик ҳуқуқига асосан муайян эквивалент баробарига белгиланадиган, қиймат, баҳо билан ифодаланадиган ва иштирокчилари тенг даражада кўриладиган мулкӣ муносабатларни тартибга солади. Фуқаролик ҳуқуқи томонидан тартибга солинадиган мулкӣ муносабатлар доираси кенг. Булар жумласига олиш, сотиш, ташкилотларнинг бир-бирига маҳсулотлар етказиб бериш, қурилиш ишларини амалга ошириш, қонун ва васият бўйича мерос олиш, ҳар қандай шаклдаги мулкни эгаллаш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш билан боғлиқ бўлган муносабатлардан иборатдир. Фуқаролик ҳуқуқи томонидан тартибга солинадиган мулкӣ характерда бўлмаган шахсий ҳуқуқӣ муносабатлар икки турга: мулкӣ муносабатлар билан боғлиқ бўлган шахсий муносабатларга ва мулкӣ муносабатлар билан боғлиқ бўлмаган шахсий муносабатларга бўлинади. Фуқаролик ҳуқуқининг тамойиллари мавжуд бўлиб, улар жумласига: фуқаролик ҳуқуқӣ муносабатларда иштирок этувчи тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги; барча мулк шакллариининг тенглиги ва ҳуқуқӣ томондан барабар муҳофаза қилиниши; мулкӣ муносабатларнинг мафкуравий муносабатлардан ажратилганлиги; қонунда нимаики тақиқланмаган бўлса, рухсат берилиши; фуқаролик ҳуқуқӣ муносабатлари иштирокчиларининг ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширилиши; фуқаролик ҳуқуқларининг тўсқинликсиз амалга оширилиши; фуқаролик ҳуқуқӣ муносабатлари иштирокчилари ҳуқуқларининг суд томонидан ҳимоясини таъ-минлаш; шартномалар эркинлиги; товарлар, хизматлар ва молиявий маблағлар Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида эркин ҳаракатда бўлиши киради. Фуқаролик ҳуқуқи маълум тартибда муайян гуруҳларга ҳуқуқӣ институтларга бўлинган фуқаролик-ҳуқуқӣ нормалар

йиғиндисидан иборатдир. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик ҳуқуқининг асосий манбаини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Фуқаролик кодекси ташкил этади.

124. Фуқаролик ҳуқуқининг объекти ва субъекти ҳақида маълумот беринг.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 81-моддасига мувофиқ, фуқаролик ҳуқуқларининг объектларига ашёлар, шу жумладан пул ва қимматли қоғозлар, бошқа буюмлар, мол-мулк, шу жумладан мулкӣ ҳуқуқлар, ишлар ва хизматлар, ихтиролар, саноат намуналари, фан, адабиёт, санъат асарлари ва интеллектуал фаолиятнинг бошқа натижалари, шунингдек шахсий номулкӣ ҳуқуқлар ва бошқа моддий ҳамда номоддий бойликлар киради. Фуқаролик ҳуқуқларининг объектларининг ҳар бир тури ҳуқуқӣ мақоми қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Жисмонӣ шахслар (фуқаролар), юридик шахслар ва давлат фуқаролик ҳуқуқларининг субъектлари ҳисобланадилар. Улар фуқаролик ҳуқуқӣ муносабатларда тенг ҳуқуқли субъект сифатида қатнашадилар. Фуқаролар (жисмонӣ шахслар) деганда Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, бошқа давлатларнинг фуқаролари, шунингдек фуқаролиги бўлмаган шахслар тушунилади (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 16-моддаси). Ўз мулкида, ҳўжалик юритишида ёки оператив бошқарувида алоҳида мол-мулкка эга бўлган ҳамда ўз мажбуриятлари юзасидан ушбу мол-мулк билан жавоб берадиган, ўз номидан мулкӣ ёки шахсий номулкӣ ҳуқуқларга эга бўла оладиган ва уларни амалга ошира оладиган, мажбуриятларни бажара оладиган, судда даъвогар ва жавоб бўла оладиган ташкилот юридик шахс ҳисобланади (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 39-моддаси). Юридик шахсларнинг тижорат ва нотижорат турлари бўлиб, улар фуқаролик ҳуқуқларининг субъектлари сифатида иштирок этади. Давлат фуқаролик қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган муносабатларда уларнинг бошқа иштирокчилари билан барабар асосларда иштирок этади. Фуқаролик қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган муносабатларда давлат номидан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ҳамда улар махсус вакил қилган бошқа органлар иштирок этадилар (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 79-моддаси).

Фуқарони муомалага лаёқатсиз деб топиш - Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 30-моддасига мувофиқ, руҳӣ касаллиги ёки ақли заифлиги оқибатида ўз ҳаракатларининг аҳамиятини тушуна олмайдиган ёки уларни бошқара олмайдиган фуқарони суд қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда муомалага лаёқатсиз деб топиши мумкин ва бундай фуқарога васийлик белгиланади.

Муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаро номидан битимларни унинг васийси амалга оширади.

Фуқаронинг муомалага лаёқатсиз деб топилишига сабаб бўлган асослар бекор бўлса, суд уни муомалага лаёқатли деб топади ва унга белгиланган васийликни бекор қилади.

125. Фуқаро қачондан бошлаб муомала лаёқатига эга бўлади?

Фуқаронинг муомала лаёқати уларни тўла фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларга ўз хатти-ҳаракатлари орқали эришишлари учун асос бўлади. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 22-моддасига мувофиқ, фуқаронинг ўз ҳаракатлари билан фуқаролик ҳуқуқларига эга бўлиш ва уларни амалга ошириш, ўзи учун фуқаролик бурчларини вужудга келтириш ва уларни бажариш лаёқати (муомала лаёқати) у вояга етгач, яъни ўн саккиз ёшга тўлгач тўла ҳажмда вужудга келади.

Тўла муомала лаёқати ўз хатти-ҳаракатлари орқали муайян ҳуқуқ ва бурчларга эга бўлиш лаёқати экан, 18 ёшга тўлмасдан ҳам бу лаёқатга эга бўлиш мумкинми? - деган саволни келтириб чиқаради. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси мумкин бўлган икки ҳолатни кўрсатиб ўтади:

- 1) меҳнат ҳуқуқий муносабатга кириш билан боғлиқ;
- 2) никоҳ ҳуқуқий муносабатга кириш билан боғлиқ.

Белгиланган ёшга етмаган, лекин оилавий-ижтимоий аҳвол зарурати билан меҳнат шартномасини тузиш, расман тадбиркор сифатида ҳаракат қилиш истагидаги шахслар ҳам эмансипация ҳолати қўлланган ҳолда муомала лаёқатига эга бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 28-моддасига асосан ўн олти ёшга тўлган вояга етмаган шахс меҳнат шартномаси бўйича ишлаётган бўлса ёки ота-онаси, фарзандликка олувчилари ёхуд ҳомийсининг розилигига биноан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган бўлса, у тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиниши мумкин.

Вояга етмаган шахсни тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиш (эмансипация) ота-онанинг, фарзандликка олувчиларнинг ёки ҳомийнинг розилиги билан васийлик ва ҳомийлик органининг қарорига мувофиқ ёхуд бундай розилик бўлмаган тақдирда, суднинг қарори билан амалга оширилади.

Вояга етгунга қадар қонуний асосда никоҳдан ўтган фуқаро никоҳдан ўтган вақтдан эътиборан тўла ҳажмда муомала лаёқатига эга бўлади.

Никоҳ тузиш натижасида эга бўлинган муомала лаёқати ўн саккиз ёшга тўлмасдан туриб никоҳ бекор қилинган тақдирда ҳам тўла сакланиб қолади.

Никоҳ ҳақиқий эмас деб топилганида суд вояга етмаган эр (хотин) суд белгилаган пайтдан бошлаб тўла муомала лаёқатини йўқотганлиги ҳақида қарор қабул қилиши мумкин.

Муомала лаёқатини учга бўлиш мумкин:

- 1) муомалага лаёқатсизлик даври (14 ёшгача);
- 2) қисман муомалага лаёқатлилик даври (14-18 ёш);
- 3) тўла муомала лаёқати (18 ёш ва ундан юқори).

126. Фуқаронинг муомала лаёқатини чеклаш қандай ҳолларда рўй беради?

Фуқаронинг муомала лаёқатини чеклаш - фуқаронинг ўз ҳаракатлари билан фуқаролик ҳуқуқларига эга бўлиш ва уларни амалга ошириш, ўзи учун фуқаролик бурчларини вужудга келтириш ва уларни бажариш лаёқатини чеклаш.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 23-моддасига асосан, қонунда белгиланган ҳоллар ва тартибдан ташқари, ҳеч кимнинг муомала лаёқати чекланиши мумкин эмас.

Фуқароларнинг муомала лаёқатини чеклашнинг қонунда белгилаб қўйилган шартлари ва тартибига риоя қилмаслик давлат органининг тегишли чеклашни белгилайдиган ҳужжати ҳақиқий эмаслигига сабаб бўлади.

Фуқаронинг муомала лаёқатидан тўла ёки қисман воз кечиши ва ҳуқуқ лаёқати ёки муомала лаёқатини чеклашга қаратилган бошқа битимлар ўз-ўзидан ҳақиқий эмасдир, бундай битимларга қонун томонидан йўл қўйиладиган ҳоллар бундан мустасно.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 31-моддасига мувофиқ, спиртли ичимликларни ёки гиёҳвандлик воситаларини суиистеъмол қилиш натижасида ўз оиласини оғир моддий аҳволга солиб қўйган фуқаронинг муомала лаёқати суд томонидан фуқаролик процессуал қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда чеклаб қўйилиши мумкин. Унга ҳомийлик белгиланади. Бундай фуқаро майда маиший битимларни мустақил тузиш ҳуқуқига эга. У бошқа битимларни ҳомийнинг розилиги билангина тузиши, шунингдек иш ҳақи, пенсия ва бошқа даромадлар олиши ҳамда уларни тасарруф этиши мумкин. Бироқ бундай фуқаро ўзи тузган битимлар бўйича ва етказган зарари учун мустақил равишда мулкӣ жавобгар бўлади.

Фуқаронинг муомала лаёқати чекланишига сабаб бўлган асослар бекор бўлса, суд унинг муомала лаёқатини чеклашни бекор қилади. Фуқарога белгиланган ҳомийлик суд қарори асосида бекор қилинади.

127. Фуқаронинг ҳуқуқ лаёқати қачондан бошлаб берилади?

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 17-моддасига мувофиқ, барча фуқароларнинг фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларига эга бўлиш лаёқати (ҳуқуқ лаёқати) тенг равишда эътироф этилади. Фуқаронинг ҳуқуқ лаёқати у туғилган пайдан эътиборан вужудга келади ва вафот этиши билан тугайди.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 18-моддасига асосан, фуқаролар: мулк ҳуқуқи асосида мол-мулкка эга бўлишлари; мол-мулкни мерос қилиб олишлари ва васият қилиб қолдиришлари; банкда жамғармаларга эга бўлишлари; тадбиркорлик, деҳқон (фермер) хўжалиги билан ҳамда қонунда тақиқлаб қўйилмаган бошқа фаолият билан шуғулланишлари; ёлланма меҳнатдан фойдаланишлари; юридик шахслар ташкил этишлари; битимлар тузишлари ва мажбуриятларда иштирок этишлари; етказилган зарарнинг тўланишини талаб қилишлари; машғулот турини ва яшаш жойини танлашлари; фан, адабиёт ва санъат асарларининг, ихтиронинг, қонун билан қўриқланадиган бошқа интеллектуал фаолият натижаларининг муаллифи ҳуқуқига эга бўлишлари мумкин. Фуқаролар бошқа мулкӣ ва шахсий номулкӣ ҳуқуқларга ҳам эга бўлишлари мумкин.

128. Хусусий мулк нима?

Хусусий мулк - Ўзбекистон Республикаси қонунларида тан олинган икки мулк шаклидан бири. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-

моддасида: “Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин”, дейилган. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 167-моддасида ҳам “Ўзбекистон Республикасида мулк хусусий мулк ва оммавий мулк шаклларида бўлади”, деб белгиланган. Мулкчилик муносабатларининг субъекти фуқаролар, юридик шахслар ва давлат бўлиши мумкин. 1990 йил 31 октябрдаги “Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қабул қилиниши билан миллий қонунчиликда узоқ муддатли танаффусдан сўнг, хусусий мулкчилик институти қайта тикланди. Хусусий мулк бу хусусий шахсларга тегишли мулк бўлиб, мулкдор ўз мулкига хусусий тарзда эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади. Фуқароларга, юридик шахсларга тегишли хусусий мулк фақат уларнинг манфаати учун хизмат қилади. Хусусий мулк бўлган мол-мулкнинг миқдори ва қиймати чекланмайди. Фуқаролар, хўжалик ширкатлари ва жамиятлари, кооперативлар, жамоат бирлашмалари, ижтимоий фондлар ва давлатга қарашли бўлмаган бошқа юридик шахслар хусусий мулк ҳуқуқининг субъектлари ҳисобланадилар. Қонун билан ман этилган айрим ашёлардан ташқари, ҳар қандай мол-мулк хусусий мулк бўлиши мумкин.

129. Чет эл фуқаролари деб кимларга нисбатан айтилади?

Чет эл фуқаролари - мазкур давлатнинг фуқароси бўлмаган ва бошқа давлатнинг фуқароси эканлиги тўғрисида тегишли далиллари бўлган шахслар. Чет эл фуқароларининг ҳуқуқий ҳолати ўз давлатининг миллий қонунчилиги ва тузилган халқаро шартномалар ҳамда келишувлар билан белгиланади. Миллий қонунчилик чет эл фуқароларининг бир неча тоифаларини (давлатнинг ҳудудида доимий яшовчи, давлатда вақтинча бўлувчи, дипломатик дахлсизликка эга бўлган, қочоқ бўлган чет эл фуқаролари) ажратади, уларнинг ҳар бирининг ҳуқуқий ҳолати ўз хусусиятларига эгадир.

130. Чин кўнгилдан пушаймон бўлиш деганда нимани тушунаси?

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 67-моддасига мувофиқ ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этган шахс, агар жиноят содир этилгандан кейин жиноят туфайли келтирилган зарарни ихтиёрий равишда бартараф қилиб, айбини бўйнига олиш тўғрисида арз қилган, чин кўнгилдан пушаймон бўлган ва жиноятнинг очилишига фаол ёрдам берган бўлса, жавобгарликдан озод қилиниши мумкин. Ушбу Кодекснинг 71-моддасига асосан, ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этган шахс, агар у жиноят содир этганидан кейин етказилган зарарни бартараф этиб, ўз ихтиёри билан айбини бўйнига олиш тўғрисида арз қилган бўлса, суд уни жазодан озод қилиши мумкин. Бошқа шахслар билан биргаликда жиноят содир этишда иштирок қилган ёки уюшган гуруҳ ёхуд жиноий уюшма аъзоси бўлган шахс, башарти, оғир ёки ўта оғир жиноят содир этишда бевосита иштирок этмаган бўлса, шахсан ўзи ёки унинг вакили ҳокимият органига ўз ихтиёри билан келиб, қилмишига чин кўнгилдан

пушаймон бўлган бўлса ва жиноятнинг олдини олиш, жиноятни очиш ёки унинг ташкилотчиларини ёхуд бошқа иштирокчиларини фош қилишга ёрдам берган бўлса, суд уни жазодан озод қилиши мумкин.

Жавобгарликдан озод этиш, яъни қилмишидан пушаймонлигини амалда исботлаш деганда, етказилган зарар ўрнини қоплаб, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга уни содир этган шахсларни фош қилишда ёрдам берган шахснинг жиноятдан кейинги ихтиёрий, фаол иштироки англанади. Унинг пушаймонлигини амалда исботлаганига боғлиқ равишда шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш учун шахснинг ижобий ҳаракатлари билан пушаймонлигини тасдиқлагани ва бу билан жамият учун хавfli бўлмай қолганлиги, шу туфайли уни жиноий жавобгарликка жалб этиш мақсадга мувофиқ эмаслиги асос бўлиб келади. Қилмишидан пушаймонлиги амалда исботлаганлигининг шахсни жавобгарликдан озод қилиш учун асос сифатидаги зарур белгилари қаторига киритади: жиноятни илк маротаба содир этиш; катта ижтимоий хавф туғдирмайдиган ёки нисбатан оғир бўлмаган жиноят содир этиш; етказилган зарар ўрнини қоплаш; айбига иқроор бўлиб келиш; чин юракдан пушаймон бўлиш; жиноятни фош этишга фаол кўмаклашиш. Бу белгиларнинг мавжудлиги айбдор шахснинг ҳақиқатда ҳам пушаймонлиги ва у айбига иқроорлигидан далолат бериб, бу уни жиноий жавобгарликдан озод этиш учун етарли бўлиб кўринади. Мазкур белгилардан бирортаси бўлмаслиги жиноий жавобгарликни бекор қилишга тўсқинлик қилиши мумкин ва бу ҳол жазони енгиллаштиради, холос.

131. Шартнома нима?

Шартнома - икки ёки ундан ортиқ шахслар ўртасидаги турли ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш мақсадидаги ўзаро келишув. Ҳуқуқ соҳаларидан халқаро ҳуқуқ, оила ҳуқуқи, меҳнат ҳуқуқи, фуқаролик ҳуқуқида ва бошқаларда муносабатларни тартибга солишда шартномалардан фойдаланилади. Масалан, оила ҳуқуқида никоҳланувчи шахслар ўртасида тузиладиган никоҳ шартномаси, меҳнат ҳуқуқида иш берувчи билан ходим ўртасида тузиладиган меҳнат шартномаси ва ҳ.к. Шартномавий муносабатлардан кўпроқ фуқаролик ҳуқуқида ва халқаро ҳуқуқда кенг қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 353-моддасида шартномага қуйидагича таъриф берилган: икки ёки бир неча шахснинг фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш ҳақидаги келишуви шартнома дейилади.

Фуқаролик ҳуқуқий шартномалар тузишда фуқаролар ва юридик шахслар эркиндирлар. Мазкур қоида фуқаролик ҳуқуқининг муҳим принципларидан биридир. Шартнома тузишга мажбур қилишга йўл қўйилмайди. Фуқаролик ҳуқуқида ўрганиладиган шартномалар унда иштирок этаётган тарафлар ўртасида ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг ўзаро тақсимланишига қараб бир тарафлама, икки тарафлама ва кўп тарафлама турларга, шартномада муқобил ижронинг бўлиш ёки бўлмаслигига кўра ҳақ бараварига ёки текинга тузиладиган, тузиш пайтига ва маз-унига қараб консенсуал ҳамда реал шартномага бўлинади.

Халқаро ҳуқуқда шартномалар давлатлар ўртасидаги турли савдо, иқтисодий, маданий ва сиёсий масалаларни тартибга солиш ҳамда ҳал этиш учун тузилади ва шартнома иштирокчилари бўлган давлатларга турли ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлар юклайди.

132. Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар ҳақида маълумот беринг.

Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар - ижтимоий ва ҳуқуқий мақомидан қатъи назар, инсонга туғилгандан мансуб бўлган асосий ҳуқуқлар ва эркинликлар. Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар қонунчилик ва халқаро ҳуқуқ нормалари билан ҳам тартибга солинади. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 12-моддасига асосан, ҳеч ким инсоннинг шахсий ва оилавий ҳаётига ўзбошимчалик билан аралашиши, инсоннинг уй-жой дахлсизлигига, унинг хатларидаги сирларига ёки ор-номуси ва шаънига ўзбошимчалик билан тажовуз қилиши мумкин эмас. Ҳар бир инсон ана шундай аралашиш ёки тажовуздан қонун йўли билан ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Шахсий ҳуқуқ ва эркинликларга қуйидагилар қиради: яшаш ҳуқуқи, эрк ҳуқуқи, шахсий дахлсизлик ҳуқуқи, ор-номусини ва шаънини ҳимоя қилиш ҳуқуқи, суд ҳимояси ва одил судлов ҳуқуқи, фикрлаш, сўз ва виждон эркинлиги, ўз миллий мансублигини эркин белгилаш ва она тилидан фойдаланиш ҳуқуқи, қийноқда ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомалага дучор бўлмаслик ҳуқуқи, эркин ҳаракатланиш ва яшаш жойини эркин танлаш ҳуқуқи, ахборот эркинлиги каби ҳуқуқлар. Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг VII бобида ҳамда бир қатор қонунлар билан кафолатланган: яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир (24-модда); ҳар ким эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга. Ҳеч ким қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олиниши ёки қамоқда сақланиши мумкин эмас (25-модда); жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошкора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди.

Судда айбланаётган шахсга ўзини ҳимоя қилиш учун барча шароитлар таъминлаб берилади. Ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон қадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмас. Ҳеч кимда унинг розилигисиз тиббий ёки илмий тажрибалар ўтказилиши мумкин эмас (26-модда); ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига аралашишдан ҳимояланиш ва турар жойи дахлсизлиги ҳуқуқига эга. Ҳеч ким қонун назарда тутган ҳоллардан ва тартибдан ташқари бировнинг турар жойига кириши, тинтув ўтказиши ёки уни кўздан кечириши, ёзишмалар ва телефонда сўзлашувлар сирини ошкор қилиши мумкин эмас (27-модда); Ўзбекистон Республикаси фуқароси республика ҳудудида бир жойдан иккинчи жойга кўчиш, Ўзбекистон Республикасига келиш ва ундан чиқиб кетиш ҳуқуқига эга. Қонунда белгиланган чеклашлар бундан мустаснодир (28-модда); ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни

тарқатиш ҳуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир. Фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги фақат давлат сири ва бошқа сирларга тааллуқли бўлган тақдирдагина қонун билан чекланиши мумкин (29-модда); Ўзбекистон Республикасининг барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслари фуқароларга уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига дахлдор бўлган ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материаллар билан танишиб чиқиш имкониятини яратиб бериши лозим (30-модда); ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди (31-модда).

133. Экологик жавобгарлик турлари ҳақида маълумот беринг.

Экологик хавфсиз муҳитни таъминлашдаги давлат, жамият ва шахсларнинг ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги бурчлари, мажбуриятлари ҳамда уларни бажармаслиги туфайли юзага келадиган ижтимоий-иқтисодий ва юридик характердаги оқибатлар бўлиб, мазмун ва моҳиятига кўра экологик жавобгарликни уч қисмга ажратиш мумкин.

Ижтимоий - экологик жавобгарлик - кишиларнинг экологик жавобгарлиги қонун ҳужжатларида акс этмаган, лекин азалий миллий ва ҳудудий анъаналардан келиб чиққан ахлоқ-одоб нормалари. Масалан, Шарқ халқларида Навруз айёмида ёки бола туғилганда кишиларнинг уларга бағишлаб кўчат экишлари ёхуд ерларни эъзозлаб, кўкаламзорлаштириш ишларини олиб боришлари. Албатта, бу одоб-ахлоқ нормалари ҳуқуқий жиҳатдан мажбурий тусга эга эмас, чунки қонунлаштирил- маган. Лекин, инсонларнинг жамият олдидаги, давлат бошлиғи, ҳокимияти органларининг ўз фуқаролари олдидаги бурчи ва мажбурияти уларнинг ижтимоий жавобгарлигидир. Акс ҳолда киши, оила, жамоа ёки мансабдор шахс, инсонлар ёки ўз фуқаролари назаридан қоладилар ва уларга нисбатан жазо санкцияси чораси тариқасида уларни тўй ёки маъракаларга чақирмаслик, қиз ёки ўғлини унинг фар-зандларига унаштиришга лойиқ деб топмаслик, ҳурмат қилмаслик. Умуман олганда, экологик ҳаракатда бўлмаганларнинг киши, жамият ва халқ назаридан қолишларидир. Бундай ижтимоий турдаги экологик жавобгарлик давлат ва шахсларнинг ўз халқи, атрофдаги кишилар ва келажак авлодлар олдидаги ижтимоий жавобгарлигидир.

Иқтисодий - экологик жавобгарлик - кишиларнинг экологик жавобгарлиги қонун нормаларида белгиланган, лекин уларнинг яшаши учун зарур бўлган (инсонларнинг табиий-гуманитар ҳуқуқидан келиб чиқадиган) ҳаракатлари ёки ҳаракатсизликлари орқали келиб чиқадиган моддий жавобгарликдир. Масалан, аҳолининг чучук сув истеъмол қилиши зарур ҳолат, лекин унинг танқислиги, экологик тизимлардаги ўрни ва аҳамиятини ҳисобга олган тарзда ҳар бир кишига маълум бир норма белгилангандир. Бу нормалаш кишиларнинг табиат олдидаги бурчини ифода этиб, унга етказилган зиённи молиявий қоплаш мақсадида экология солиғи, сув, ер, ер ости бойликларидан фойдаланганликлари ва атроф-муҳитни ифлослантирганлик- лари учун солиқ

тўлаш орқали жавобгарликка тортиладилар. Ушбу иқтисодий характердаги жавобгарликдан тушган молия маблағларининг аксарият қисми бузилган табиий тизимларни қайта тиклаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва уни соғломлаштиришга йўналтирилади.

Ҳуқуқий- экологик жавобгарлик - қонун нормаларида белгиланган экологик ҳаракат ёки ҳаракатсизлик қоида ва нормаларини бузганлиги учун ҳуқуқ субъектларига (қонунбузарларга) нисбатан давлатнинг мажбурлов санкциялари қўлланиладиган юридик жавобгарлик. У давлатнинг мажбурлов санкцияларини қўллаш орқали ҳуқуқбузарларга ноқулай шароитларни келтириб чиқарди. Улар жавобгарликнинг табиати, мазмуни, ижтимоий хавфлилигига қараб жиноий, фуқаровий, маъмурий ва интизомий турларга ажратилади.

134. Экологик жиноятлар деганда нимани тушунасиз?

Экологик жиноятлар - атроф табиий муҳитга ижтимоий хавфли зарар етказадиган ижтимоий хавфли қилмишлар йиғиндиси бўлиб, Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг тўртинчи бўлимида назарда тутилган: экология хавфсизлигига оид нормалар ва талабларни бузиш (193-модда), атроф табиий муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасддан яшириш ёки бузиб кўрсатиш (194-модда), атроф табиий муҳитнинг ифлосланиши оқибатларини бартараф қилиш чораларини кўрмаслик (195-модда), атроф табиий муҳитни ифлослантириш (196-модда), ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш (197-модда), экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш ёки уларни нобуд қилиш (198-модда), ўсимликлар касалликлари ёки зараркунандалари билан кураш талабларини бузиш (199-модда), ветеринария ёки зоотехника қоидаларини бузиш (200-модда), зарарли кимёвий моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш (201-модда), ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш (202-модда), сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш (203-модда), алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибини бузиш (204-модда).

135. Экологик ҳуқуқбузарлик нима?

Экологик ҳуқуқбузарлик - атроф муҳитга ва табиий ресурсларга экологик зарар келтириш, амалдаги қонун ҳужжатларини ва ҳуқуқни бузиш. Экологик ҳуқуқбузарлик (маълум шартларга кўра) 2 йўналишда кўриб чиқилади: 1) иқтисодий - табиат объектларини йўқ қилиш, уларга зарар келтириш, ифлослантириш ва камайитириш натижасида мулккий манфаатларнинг поймол қилиниши; 2) экологик - табиат объектларининг табиий ҳолати ёмонлашиши, уларнинг экологик алоқа ва функциялари заифлашиши, ўз-ўзини тозалаш ва ўз-ўзини тиклаш қобилиятларининг камайиши, табиатнинг (шу жумладан, инсоннинг) ҳимоявий хусусиятлари заифлашиши.

136. Экология ҳуқуқининг ҳуқуқ тизимида тутган ўрни ҳақида нималар биласиз?

Экология ҳуқуқи - табиат билан жамият ўртасида пайдо бўладиган ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий томондан тартибга солишни ўрганувчи

фан. Экология ҳуқуқи Ўзбекистон Республикасининг мустақил ҳуқуқ тизимида ўз ўрни ва салоҳиятига, алоҳида йўналиш ва хусусиятларга эга бўлган ҳуқуқ соҳаси ҳисобланади.

Экология ҳуқуқи табиат-жамият тизимидаги глобал аҳамиятга эга бўлган ижтимоий муносабатларни тартибга солишда биринчи навбатда экологик умум мажбурий аҳамиятга эга бўлган принцип, усул ва қоида-талаблардан фойдаланади, иккинчидан, мураккаб экологик муаммоларни ҳал қилиш, уларнинг ҳуқуқий тартиботини таъминлашда ўзаро боғлиқ бўлган ҳуқуқнинг бошқа соҳалари куч ва имкониятларидан фойдаланади. Чунки, экология ҳуқуқини ҳал қилишга қаратилган экологик муаммо ва вазифаларнинг кўлами кенглиги, мураккаб ва аҳамиятлилиги сабабли фақатгина жамият ҳаётининг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий-маданий жабҳаларида мавжуд бўлган барча восита ҳамда чора-тадбирларни сафарбар қилиш орқали тартибга солиш мумкин.

Шунинг учун ҳам экологик муаммоларни ҳал қилишга қаратилган ижтимоий муносабатларни тартибга солишда экологик принцип, қоида ва талаблар билан бир қаторда бошқа ҳуқуқ соҳалари, яъни маъмурий, жиноий, фуқаролик, меҳнат ва хўжалик-ҳуқуқий восита ва қоида-талабларидан фойдаланилади. Демак, экология ҳуқуқи - табиат ва жамият тизимида пайдо бўладиган экологик-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишга қаратилган кенг қамровли ва кўп тармоқли ҳуқуқ соҳаларидан бири ҳисобланади.

Экология мураккаб тизимга эга бўлган, тирик организмларнинг яшаш шароити ва шу организмларнинг ўзлари яшаб турган муҳит билан ўзаро мураккаб муносабатларини ўрганувчи фандир. 1866 йилда немис биологи ўз илмий асарида биринчи бўлиб “Экология” атамасини фанга киритиб, унинг маъносини тирик организмларнинг ўзаро ва уларнинг яшаш муҳити билан боғлиқлигини ўрганувчи таълимот сифатида ифодалайди.

Экология атамаси юнонча “oikos” - турар жой, яшаш муҳити, уй ва “logos” - таълимот, деган маънони билдиради. Бир сўз билан айтганда, экология биз яшаб турган муҳит, уй ҳақидаги фандир.

Маълумки, ҳар бир фан, шу жумладан ҳуқуқ соҳаси ўзига тегишли ижтимоий муносабатлар тизимини ўрганиш ва тартибга солишнинг назарий-амалий қоида-талаблар тизимига эга, у ушбу фаннинг предметини ташкил этади. Экология ҳуқуқи ҳуқуқ тизимининг алоҳида соҳаси сифатида ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар йўналишларини ўрганиш ва тартибга солишни қамраб олувчи ўз предметига эгадир. Экология ҳуқуқининг предмети - атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлаш жараёнида пайдо бўладиган ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий томондан тартибга солишдан иборатдир.

137. Эмансипация нима?

Эмансипация - ўн олти ёшга тўлган вояга етмаган шахс меҳнат шартномаси бўйича ишлаётган бўлса ёки ота-онаси, фарзандликка олувчилари ёхуд

ҳомийсининг розилигига биноан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган бўлса, у тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиниши мумкин.

Вояга етмаган шахсни тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиш (эмансипация) ота-онанинг, фарзандликка олувчиларнинг ёки ҳомийнинг розилиги билан васийлик ва ҳомийлик органининг қарорига мувофиқ ёхуд, бундай розилик бўлмаган тақдирда, суднинг қарори билан амалга оширилади.

Ота-она, фарзандликка олувчилар ва ҳомий эмансипация қилинган вояга етмаганнинг мажбуриятлари бўйича, хусусан, у етказган зарар оқибатида келиб чиққан мажбуриятлар бўйича жавобгар бўлмайдилар (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 28-моддаси).

138. Эр-хотиннинг мажбуриятлари нимадан иборат?

Эр-хотиннинг мажбуриятлари - никоҳ қонунда белгиланган тартибда ва шаклда қайд этилиши оқибатида юзага келувчи ўзаро мажбуриятлар. Эр-хотиннинг бир-бирларига нисбатан ва ўзларининг вояга етмаган, вояга етган бўлса-да, меҳнатга лаёқатсиз оила аъзоларига нисбатан мажбуриятлари мавжуд бўлади. Эр-хотиннинг бир-бирларига нисбатан мажбуриятлари икки гуруҳга: а) шахсий мажбуриятлар ҳамда б) мулкӣ мажбуриятларга бўлинади. Эр-хотиннинг шахсий мажбуриятлари жумласига оила шаъни ва обрўси ҳақида қайғуриш лозимлиги, болалар тарбиясида иштирок этиши шартлиги, болалар тарбияси ва оила турмуши масалаларида фаол катнашиши кераклиги, эр (хотин)нинг, бошқа оила аъзоларини ҳурмат қилиши, уларнинг обрўи ва кадр-қимматини сақлаши лозимлиги кабилар киради. Эр-хотиннинг мулкӣ мажбуриятлари сирасига хотин (эр)ни, оиланинг вояга етмаган, вояга етган бўлса-да, меҳнатга яроқсиз оила аъзоларини моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, никоҳ бекор бўлганида уларга моддий таъминот бериш (Оила кодексининг 15-боби), никоҳ давомида жамғарилган биргаликдаги мулкни тежаб-тергаш, исроф қилмаслик каби мажбуриятлар киради. Эр-хотиннинг ўзаро мажбуриятлари, қоида тариқасида, улар ўртасидаги никоҳ бекор бўлиши билан барҳам топади. Эр (хотин) ўз хотини (эри)нинг мажбуриятлари учун жавоб бермайди, аммо бундай мажбуриятлар юзасидан умумий мол-мулк ҳисобидан қонунда белгиланган тартибда эр ёки хотинга тегишли ҳиссадан ҳақ ундирилиши мумкин.

139. Эр-хотиннинг шахсий мулкига нималар киради?

Эр-хотиннинг шахсий мулки - Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 25-моддасига кўра: “Эр ва хотиннинг никоҳга қадар ўзига тегишли бўлган мол-мулки, шунингдек, улардан ҳар бирининг никоҳ давомида ҳадыга мерос тариқасида ёки бошқа бепул битимлар асосида олинган мол-мулки улардан ҳар бирининг ўз мулки ҳисобланади”. Эр ёки хотиндан бирининг ўз мулки саналувчи кўчмас мулк, транспорт воситалари ёки бошқа мулк эр-хотиннинг умумий биргаликдаги мулклари ҳисобланади, тубдан капитал таъмирлангани, ана шу мақсадда жиддий капитал маблағлар сарфлангани туфайли бу мулк уларнинг биргаликдаги умумий мулки деб топилиши мумкин. Эр ёки хотиннинг шахсий (якка) фойдаланишда бўлган буюмлари (шахсий буюмлари), (кийим-кечак, пардоз ва гигиена буюмлари, бошқа буюмлар) агарда қимматбаҳо (қимматбаҳо

металлар ва тошлар, тарихий аҳамиятга эга буюмлар) буюм бўлмаса, улардан ҳар бирининг шахсий мулки сирасига киради. Эр ёки хотиннинг шахсий буюмларини эгаллаш, ундан фойдаланиш ва тасарруф этилиши тартиби ушбу мулк эгаси саналувчи эр ёки хотиннинг бевосита ўзи томонидан белгиланади. Улар ўртасида никоҳ муносабатлари барҳам топган тақдирда эса шахсий мулк саналувчи ашёлар эр ёки хотиннинг ўзига қолдирилади.

140. Эр ва хотиннинг умумий мулкига нима киради?

Ўзбекистон Республикаси ОҚнинг 23-моддасига биноан, эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган мол-мулклари, шунингдек никоҳ қайд этилгунга қадар, бўлажак эр-хотиннинг умумий маблағлари ҳисобига олинган мол-мулклари, агар қонун ёки никоҳ шартномасида бошқача ҳол кўрсатилмаган бўлса, уларнинг биргаликдаги умумий мулки ҳисобланади. Эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган мол-мулклари жумласига (эр ва хотиннинг умумий мол-мулкига) эр ва хотин ҳар бирининг меҳнат фаолиятидан, тадбиркорлик фаолиятидан ва интеллектуал фаолият натижаларидан орттирган даромадлари, улар олган пенсиялар, нафақалар, шунингдек махсус мақсадга мўлжалланмаган бошқа пул тўловлари (моддий ёрдам суммаси, майиб бўлиш ёки саломатлигига бошқача зарар етказиш оқибатида меҳнат қобилятини йўқотганлик муносабати билан етказилган зарарни қоплаш тарзида тўпланган суммалар ва б.) киради. Эр ва хотиннинг умумий даромади ҳисобига олинган кўчар ва кўчмас ашёлар, қимматли қоғозлар, омонатлар, кредит муассасаларига ёки бошқа тижорат ташкилотларига киритилган капиталдаги улушлар ҳамда эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган бошқа ҳар қандай мол-мулклари, улар эр ёки хотиндан бирининг номига расмийлаштирилган ёхуд пул маблағлари кимнинг номига ёки эр ва хотиннинг қайси бири томонидан киритилган бўлишидан қатъи назар, эр ва хотиннинг умумий мулки ҳисобланади.

141. Юридик шахсларга таъриф беринг.

Юридик шахс - фуқаролик ҳуқуқи субъекти, фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларининг иштирокчиси.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 39-моддасига мувофиқ, ўз мулкида, хўжалик юретишида ёки оператив бошқарувида алоҳида мол-мулкка эга бўлган ҳамда ўз мажбуриятлари юзасидан ушбу мол-мулк билан жавоб берадиган, ўз номидан мулкӣ ёки шахсий номулкӣ ҳуқуқларга эга бўла оладиган ва уларни амалга ошира оладиган, мажбуриятларни бажара оладиган, судда даъвогар ва жавобгар бўла оладиган ташкилот юридик шахс ҳисобланади.

Юридик шахслар мустақил баланс ёки сметага эга бўлишлари керак.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 40-моддасига асосан, фойда олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олган (тижоратчи ташкилот) ёки фойда олишни ана шундай мақсад қилиб олмаган ташкилот (тижоратчи бўлмаган ташкилот) юридик шахс бўлиши мумкин.

Тижоратчи ташкилот бўлган юридик шахс хўжалик ширкати ва жамияти, ишлаб чиқариш кооперативи, унитар корхона ва қонунларда назарда тутилган бошқача шаклда тузилиши мумкин.

Тижоратчи ташкилот бўлмаган юридик шахс жамоат бирлашмаси, ижтимоий фонд ва мулкдор томонидан молиявий таъминлаб туриладиган муассаса шаклида, шунингдек қонунларда назарда тутилган бошқача шаклда ташкил этилиши мумкин.

Тижоратчи бўлмаган ташкилот ўзининг уставда белгиланган мақсадларига мос келадиган доираларда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши мумкин.

Юридик шахслар уюшмалар (иттифоқлар)га ва бошқа бирлашмаларга қонунга мувофиқ бирлашишлари мумкин.

Юридик шахс Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, бошқа қонун ҳужжатлари, шунингдек устав ва бошқа таъсис ҳужжатлари асосида иш олиб боради.

142. Қандай ҳолларда ишсизлик нафақаси тўланади?

Ишсизлик нафақаси - ишсиз деб эътироф этилган шахсга у иш қидираётган шахс сифатида маҳаллий меҳнат органида рўйхатдан ўтган кундан эътиборан тайинланадиган нафақа. Ишсиз шахснинг нафақа олиш ҳуқуқи у иш қидираётган шахс сифатида рўйхатдан ўтган пайтдан бошлаб, кечи билан ўн биринчи кундан эътиборан кучга киради. Ишсизлик нафақаси кўпи билан: ишдан ва иш ҳақи (меҳнат даромади)дан маҳрум бўлган ёки узоқ вақт (бир йилдан ортиқ) танаффусдан кейин меҳнат фаолиятини қайта бошлашга ҳаракат қилаётган шахсга ўн икки ойлик давр мобайнида йигирма олти календарь ҳафта; муқаддам ишламаган ва биринчи марта иш қидираётган шахсга ўн уч календарь ҳафта мобайнида тўланади. Ишсиз шахс нафақа олиш даврида иш қидириши ва ҳар икки ҳафтада камида бир марта маҳаллий меҳнат органида йўқламадан ўтиши керак. Қуйидаги ҳолларда ишсизлик нафақасини тўлаш бекор қилинади: ишсиз шахс ишга жойлашганида; ишсиз шахс таклиф қилинган мақбул келадиган ишни икки марта рад этган тақдирда; ишсизлик нафақасини олувчи шахс пенсия ёшига етган тақдирда; ишсиз мақомини олган шахс суднинг ҳукми билан қамоқ ёки озодликдан маҳрум этиш жазосига ҳукм қилинган бўлса; ишсиз шахс ишсизлик нафақасини олиб турган даврда маҳаллий меҳнат органини хабардор қилмай вақтинча ишга жойлашган бўлса; ишсизлик нафақасини алдов йўли билан олишга уринса; ишсиз шахс вафот этган тақдирда. Қуйидаги ҳолларда ишсизлик нафақасини тўлаш тўхтатиб турилади: ишсиз шахс қайта тайёрлаш ёки малакасини оширишга юборилган бўлса, стипендия олиб қайта тайёрлашдан ўтиш ёки малака ошириш даврида; ишсиз шахс ихтисослаштирилган давлат-профилактика муассасасида даволаш курсини ўтаётган бўлса, бундай муассасада бўлган даврида. Ишсиз шахс узрсиз сабабларга кўра белгиланган муддатда маҳаллий меҳнат органига келмаган тақдирда, ишсизлик нафақасини тўлаш уч ойгача муддатга тўхтатиб қўйилиши ёки нафақанинг миқдори камайтирилиши мумкин. Ходимнинг айби билан меҳнат шартномаси бекор қилинганида, ишсизлик нафақаси уч ойгача тўланмаслиги ёки нафақанинг миқдори камайтирилиши мумкин.

143. Қандай ҳолларда муомала лаёқати чекланади?

Муомала лаёқатини чеклаш - фуқаро спиртли ичимликларни ёки наркотик

моддаларни суиистеъмол қилиш натижасида ўз оиласини моддий жиҳатдан танг аҳволга тушириб қўйган ҳолларда суд томонидан муомала лаёқати чекланиши мумкин. Бундай шахсга нисбатан ҳомий тайинланади. У ҳар қандай мулкый битимлар тузиш, маошини, пенсиясини ва бошқа хил даромадларни ўзи олиши мумкин, лекин буларни майда маиший битимларни истисно қилганда, ҳомийнинг розилигисиз тасарруф қила олмайди. Агарда фуқаро спиртли ичимлик ёки наркотик моддаларни суиистеъмол қилишни ташласа, суд унинг муомалага лаёқатлилигини чеклашни бекор қилади ва унга нисбатан ҳомийлик ҳам бекор қилинади (Фуқаролик кодексининг 31 - моддаси).

144. Қасддан баданга шикаст етказиш ҳақида маълумот беринг.

Содир этилаётган пайтда ҳаёт учун хавфли бўлган қасддан баданга оғир шикаст етказиш натижасида кўриш, сўзлаш, эшитиш қобилиятини йўқотиш ёхуд бирор аъзонинг ишдан чиқиши ёки унинг фаолияти тамоман йўқолишига, руҳий касалга чалинишга ёки умуман соғлиғи бузилиб, умумий меҳнат қобилиятининг 33 %идан кам бўлмаган қисмининг доимий йўқолишига ёки ҳомиланинг тушиши ёхуд баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашишига сабаб бўлса, Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 104-моддасига мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади.

Содир этилаётган пайтда ҳаёт учун хавфли бўлмаган ва Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 104-моддасида назарда тутилган оқибатларга олиб келмаган, лекин соғлиғининг узоқ вақт, яъни камида йигирма бир кун, аммо тўрт ойдан кўп бўлмаган даврда ёмонлашувига ёки умумий меҳнат қобилиятининг 10%идан 33 %игача йўқолишига сабаб бўлган қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказганлик учун ушбу Кодекснинг 105-моддасида жавобгарлик белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 109-моддасига мувофиқ соғлиғининг қисқа муддатга ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқолишига олиб келмаган қасддан баданга енгил шикаст етказиш, ўша ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, қасддан баданга енгил шикаст етказиш ҳисобланади ва ушбу модда асосида жавобгарликка сабаб бўлади.

145. Қасддан содир этилган жиноят деб нимага айтилади?

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 21-моддасига мувофиқ ушбу Кодекс моддасида жиноят тамом бўлган пайт ижтимоий хавфли қилмиш бажарилган вақт деб ҳисобланган бўлиб, уни содир этган шахс ўз қилмишининг ижтимоий хавфлилиқ хусусиятини англаган ва шундай қилмишни содир этишни истаган бўлса, бундай жиноят қасддан содир этилган деб топилади.

Ўзбекистон Республикаси ЖК моддасида жиноят тамом бўлган пайт ижтимоий хавфли оқибат юз берган вақт деб топилган қилмишлар тўғри ёки эгри қасддан содир этилган бўлиши мумкин. Агар шахс ўз қилмишининг ижтимоий хавфли хусусиятини англаган, унинг ижтимоий хавфли оқибатларига кўзи етган ва уларнинг юз беришини истаган бўлса, бундай жиноят тўғри қасддан содир этилган деб топилади.

146. Қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган қандай ҳолатлар мавжуд?

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 35-моддасига мувофиқ қилмишда ушбу Кодексда назарда тутилган аломатлар расмий жиҳатдан мавжуд бўлса-да, лекин у ижтимоий хавфли, ғайриқонуний ёки айбли бўлмаса, қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар деб топилади.

Қуйидаги ҳолатлар -

*яъни кам аҳамиятли қилмишлар;

*зарурий мудофаа; охирги зарурат;

*ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш чоғида зарар етказиш;

*буйруқни ёки бошқача тарздаги вазифани бажариш;

*касб ёки ҳўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлган асосли таваккалчилик жиноятни истисно қилувчи ҳолатлар деб топилади.

147. Қонун ости ҳужжати деганда нимани тушунасиш?

Қонун ости ҳужжати - давлат ҳокимияти органларининг қонунга нисбатан пастроқ юридик кучга эга бўлган ва қонунларни ижро этиш бўйича чиқарган ҳужжати. Қонун ости ҳужжати қонунга асосан ва унинг ижросини таъминлаш юзасидан чиқарилади. “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 6-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари қонун ости ҳужжатлари ҳисобланади.

148. Қўшимча жазони тури кимларга нисбатан қўлланилади?

ЎЗР ЖКда жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсларга нисбатан жиноят қонунчилигида асосий жазолардан ташқари, қуйидаги қўшимча жазо турлари белгиланган: ҳарбий ёки махсус унвондан маҳрум қилиш (43-модда); муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш (45-модда), шунингдек фақат ҳарбий хизматчиларга нисбатан: хизмат бўйича чеклаш (47-модда) ва интизомий қисмга жўнатиш муддатли ҳарбий хизматчиларни суд томонидан белгиланган муддат мобайнида ички тартиби анча қаттиқ бўлган махсус ҳарбий қисмга жойлаштириш орқали муайян ҳуқуқ ва имтиёзлардан маҳрум этиш (49-модда).

149. Қўшимча таътиллار кимларга берилади?

Қўшимча таътиллار - айрим тоифадаги ходимлар учун берилиши кафолатланган таътиллар. ЎЗР МКнинг 136-моддасига мувофиқ, қўшимча таътиллар (йиллик қўшимча таътиллари):

*меҳнат шароити ноқулай ва ўзига хос бўлган ишларда банд бўлган ходимларга;

*оғир ва ноқулай табиий-иқлим шароитларида иш бажараётган ходимларга;

*меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларда, меҳнат шартномасининг шартларида назарда тутилган бошқа ҳолларда берилади.

ЎЗР МКнинг 137-моддасига асосан, меҳнат жараёнида соғлиғига физикавий, кимёвий, биологик ва ишлаб чиқаришнинг бошқа зарарли омиллари таъсир этадиган ходимларга ноқулай меҳнат шароитида ишлаганликлари учун йиллик қўшимча таътил

берилади.

Корхоналарда қўшимча таътил олиш ҳукукини берувчи ишлар, касблар ва лавозимлар рўйхати, таътиллارнинг муддати, уларни бериш тартиби ва шартлари тармоқ келишувлари, жамоа шартномаси билан (агар улар тузилмайдиган бўлса, касаба уюшмаси қўмитаси ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органи билан келишиб иш берувчи томонидан) ЎзР Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги ва ЎзР соғлиқни сақлаш вазирлиги тасдиқлайдиган меҳнат шароитларини баҳолаш услуги асосида белгиланади.

Меҳнат шароити ўзига хос бўлган ишлар учун, шунингдек ўта зарарли ва ўта оғир меҳнат шароити учун қўшимча таътилнинг энг кам муддати, бундай таътилни бериш шартлари ва тартиби ЎзР Ҳукумати томонидан белгиланади.

ЎзР МКнинг 138-моддасига кўра, табиий-иқлим шароити оғир ва ноқулай жойлар рўйхати ҳамда йиллик қўшимча таътилнинг энг кам муддати ЎзР Ҳукумати томонидан белгилаб қўйилади.

Тармоқ келишувлари, жамоа шартномаларида табиий иқлим шароитлари оғир ва ноқулай бошқа жойларда ҳам ходимларга йиллик қўшимча таътил бериш назарда тутилиши мумкин.

150. Ҳуқуқбузарлик, унинг объекти ва субъектига таъриф беринг.

Ҳуқуқбузарлик - жамиятда ўрнатилган ва қонун ҳужжатлари асосида белгиланган тартиб ёки умуман ижтимоий яшаш қоидаларини бузиш. Ҳуқуқбузарлик ўз хусусиятларига кўра жиноят, ножўя ҳаракат, интизомни бузиш шаклида бўлади. Кўп ҳолларда ҳуқуқбузарлик қонунбузарлик сўзи билан ҳамоҳанг баён этилади. Барча ҳуқуқбузарликлар жиноят эмас. Шу билан бирга, қонунбузарликларнинг барчаси жиноят бўлмаслиги мумкин. Жиноят деб айтиш учун унинг ўзига хос белгилари бўлиши зарур.

Ҳуқуқ билан тартибга солинадиган ва муҳофаза қилинадиган ижтимоий муносабатлар ҳуқуқбузарлик объектидир. Ҳуқуқ назариясида ҳуқуқбузарликларнинг умумий, махсус ва бевосита объектлари фарқланади. Ҳуқуқбузарликнинг умумий объекти - ҳуқуқ, унинг бирон-бир тармоғи томонидан муҳофаза этиладиган ижтимоий муносабатлардан иборат. Барча кишилар жамиятда ўз ижтимоий эҳтиёжлари ва манфаатларини қондира борар эканлар, улар ўз хатти-ҳаракатларига жавоб бериб, бир-бирлари билан ўзаро муомалага киришадилар ва бундай алоқаларсиз уларни тасаввур этиб бўлмайди. Ушбу алоқалар айнан ижтимоий муносабатларнинг ўзгинасидир. Одатда, ижтимоий муносабат таркибида уч таркибий қисм - иштирокчилар, яъни муносабатлар субъектлари, уларнинг ўзаро алоқалари (ўзаро хатти-ҳаракатлари); муносабат объекти (субъектлар эҳтиёжларини қондиришга қодир, уларнинг биргаликдаги хавф-хатарсиз яшашларини таъминловчи нарса) фарқланади. Бу таркибий қисмларнинг барчасига ҳуқуқбузар томонидан тажовуз қилиниши мумкин.

Ҳуқуқбузарликнинг махсус объекти - ҳуқуқбузар қасд қиладиган бир турдаги ижтимоий муносабатлар гуруҳидир. Масалан, бу:

меҳнат ҳуқуқида - меҳнат интизоми, ёшлар меҳнати, иш ҳақи ва бошқалар;

оила ҳуқуқида — никоҳдан ўтиш тартиби ва шартлари, ота-оналарнинг болалар билан муносабатлари кабилар;

жиноий ҳуқуқида - мулкчилик муносабатлари, бошқариш тартиби, одил судлов ва бошқадан иборат.

Ҳуқуқбузарликнинг бевосита объекти — ҳуқуқбузар қасд қилиши мумкин бўлган аниқ неъматлар, манфаат, шахс, унинг соғлиғи, шаъни, қадр-қиммати, мулки ва ҳ.к. Ҳуқуқбузарликнинг бевосита объекти махсус объект тафсилотларини аниқлайди, тўғрироғи, унинг таркибий қисмларидан қай бири қасд этиш предмети бўлганлигини кўрсатиб беради.

Ҳуқуқбузарлик субъекти - ҳуқуққа зид айбли қилмишни содир этган шахс, яъни ҳуқуқбузар. Ҳар қандай шахс ҳам ҳуқуқбузарлик субъекти ҳисобланмайди, фақат ўз қилмишига жавоб бера оладиган, ақли расо шахсина шундай субъект сифатида тан олинади. Ғайриқонуний хатти-ҳаракат содир этиш лаёқати асосида юридик салоҳият (ўз хатти-ҳаракатлари билан қонунда мустаҳкамланган ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириш қобилияти) ётади. Вояга етмаган ва суд томонидан юридик салоҳиятсиз деб топилган шахслар (фуқаролик ҳуқуқида) ва ақли норасо деб тан олинганлар (жиноий ҳуқуқда) ҳуқуқбузарлик субъектлари бўлолмайдилар ва ўз навбатида юридик жавобгарликка ҳам тортилмайдилар.

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш.....	3
1. Агар товарнинг нуқсони бўлса, истеъмолчи нима қилиши керак?.....	4
2. Алимент нима?.....	4
3. Алимент ҳуқуқи ва мажбуриятига эга шахслар ҳақида маълумот беринг.....	4
4. Алимент тўлашдан бўйин товлаш мумкинми?.....	5
5. Амнистия нима?	6
6. Ахлоқ тузатиш ишлари кимларга нисбатан қўлланилади?.....	6
7. Ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазо муддати қандай ҳисобланади?.....	7
8. Байрам кунлари, яъни республикамиздаги дам олиш кунлари ҳақида маълумот беринг.....	7
9. Бандликка қўмаклашиш марказлари ҳақида маълумот беринг.....	8
10. Билим олиш ҳуқуқи кимларга нисбатан берилган?	8
11. Битимлар ва уларнинг турлари ҳақида нималар биласиз?	9
12. БМТ ҳақида маълумот беринг.....	10
13. БМТ Бош Ассамблеяси қандай функцияни бажаради?.....	11
14. БМТ Бош Ассамблеяси Қўмиталари ҳақида қандай маълумотга эгасиз?.....	11
15. Бола икки ёшга тўлгунча бериладиган нафақа ҳақида маълумот беринг.....	12
16. Бола туғилганда бериладиган нафақа миқдори ва у қаердан берилиши ҳақида маълумот беринг.....	12
17. Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида Республикамизда олиб борилаётган ишлар ҳақида маълумот беринг.....	13
18. Васийлик ва ҳомийлик нима учун белгиланади?	13
19. Васийлик ва ҳомийлик органлари қандай вазифаларни амалга оширадилар?.....	14
20. Васиятнома қай тариқа расмийлаштирилади?	16
21. Вояга етмаган деб кимга нисбатан айтилади?.....	17
22. Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган оғир жиноятларнинг қандай турлари мавжуд?.....	18
23. Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар фаолияти нимадан иборат?.....	19
24. Вояга етмаганларга жазо тайинлашда нималарга эътибор қаратиш лозим?.....	20
25. Вояга етмаганларни ишга қабул қилиш мумкинми?.....	21
26. Вояга етмаганларнинг жавобгарлигининг ўзига хос хусусиятлари.....	22
27. Вояга етмаганларнинг маъмурий ҳуқуқбузарлиги ҳақида маълумот беринг.....	23

28. Давлат аппарати ҳақида маълумот беринг.....	24
29. Давлатнинг асосий белгилари деганда нимани тушунасиш?.....	25
30. Давлат ва ҳуқуқ назарияси нимани ўрганади?.....	25
31. Давлат мулки деганда нимани тушунасиш?.....	26
32. Давлат нима?.....	26
33. Давлатнинг тузилиши шакллари ҳақида маълумот беринг.....	27
34. Давлат тузилмалари ҳақида нима биласиз?.....	28
35. Давлатнинг функциялари нимадан иборат?.....	28
36. Дам олиш вақти қонунчилигимизда қандай белгиланган?.....	29
37. Дам олиш ҳуқуқи ҳақида маълумот беринг.....	30
38. Дастлабки синов кимларга нисбатан қўлланилади?.....	30
39. Жазо ва унинг турлари ҳақида маълумот беринг.....	31
40. Жазо тизими ҳақида маълумот беринг.....	32
41. Жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар ҳақида нималар биласиз?.....	32
42. Жазони енгилроғи билан алмаштириш мумкинми?.....	33
43. Жазони оғирлаштирувчи ҳолатларни келтиринг.....	34
44. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш мумкинми?.....	35
45. Жамоа келишуви нима?.....	36
46. Жамоа шартномаси нима?.....	37
47. Жарима ва унинг турлари ҳақида маълумот беринг.....	38
48. Жиноий жавобгарлик ҳақида маълумот беринг.....	39
49. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш мумкинми?.....	40
50. Жиноий жавобгарликка тортиш муддатлари қонунчилигимизда қандай белгиланган?.....	41
51. Жиноят нима?.....	42
52. Жиноятда иштирокчилик деб нимага айтилади?.....	42
53. Жиноят қонунларида жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш турлари кўрсатилганми?.....	43
54. Жиноят ҳуқуқининг қандай тамойиллари мавжуд?.....	43
55. Инсон Ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси ҳақида маълумот беринг.	44
56. Инсоннинг яшаш ҳуқуқи ҳақида маълумот беринг.....	45
57. Интизомий жазони турлари ҳақида маълумот беринг.....	46
58. Истеъмолчиларнинг қандай ҳуқуқлари мавжуд?.....	46
59. Иш вақти қонунчилигимизда қандай белгиланган?	47
60. Иш вақтининг қисқартирилган муддати кимларга нисбатан қўлланилади?.....	47
61. Ишончнома қанча муддатга берилади ва қай тарика расмийлаштирилади?.....	48
62. Ишсизлик нафақаси кимларга тайинланади?.....	49
63. Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар ҳақида маълумот беринг.....	49
64. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ҳақида қандай маълумотга эгасиз?.....	50
65. Йиллик меҳнат таътили муддатлари қонунчиликда қандай белгиланган?.....	51
66. Конституция ҳақида маълумот беринг.	51
67. Маъмурий жазо кимларга нисбатан қўлланилади?.....	54

68. Маъмурий йўл билан ушлаб туришнинг муддати қандай белгиланади?.....	54
69. Маъмурий қамоқ жазоси кимларга нисбатан қўлланилади?.....	55
70. Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун қандай маъмурий жазо чоралари қўлланилиши мумкин?.....	55
71. Маъмурий ҳуқуқбузарлик субъектларини келтиринг.....	56
72. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқувчи асосий органлар қайсилар?.....	57
73. Маъмурий ҳуқуқни ҳуқуқ соҳалари тизимида тутган ўрни ҳақида маълумот беринг.....	58
74. Маъмурий ҳуқуқбузарлик сўзига таъриф беринг.....	58
75. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома қандай расмийлаштирилади?.....	58
76. Маънавий зарар қандай қопланади?.....	59
77. Меҳнат шартномаси нима?.....	59
78. Меҳнат шартномаси қандай ҳолларда бекор қилинади?.....	60
79. Меҳнат шароитига қараб айрим тоифадаги ходимларга бериладиган кафолатлар нималардан иборат?.....	61
80. Меҳнат низолари қандай ҳал этилади?.....	63
81. Меҳнат шартномаси нима?	64
82. Меҳнат шартномаси нима мақсадда тузилади?.....	65
83. Меҳнат муносабатларини ҳуқуқий тартибга солиш ҳақида маълумот беринг.....	66
84. Меҳнат қонунчилигида давлат ижтимоий суғуртаси масаласи ёритилганми?.....	66
85. Меҳнат ҳуқуқининг асосий тамойиллари нимадан иборат?.....	67
86. Меҳнат ҳуқуқи тушунчаси, мақсади ва вазифаси нимадан иборат?.....	67
87. Меҳнат ҳуқуқини ҳуқуқ соҳалари тизимида тутган ўрни ҳақида маълумот беринг.....	68
88. Муайян ҳуқуқдан қандай ҳолларда маҳрум қилинади?.....	68
89. Мулкнинг қандай шакллари биласиз?.....	69
90. Мулк ҳуқуқи нима?.....	70
91. Муомала лаёқати нима?.....	70
92. Никоҳ нима?.....	71
93. Никоҳ шартномаси нима учун тузилади?.....	71
94. Никоҳдан ажратиш қай тартибда амалга оширилади?.....	73
95. Никоҳнинг тугатилишига нима сабаб бўлади?.....	74
96. Нима сабабдан никоҳ ҳақиқий эмас деб топилади?.....	75
97. Нима учун васий тайинланади?.....	77
98. Озодликдан маҳрум қилиш жазоси кимларга нисбатан қўлланилади?.....	78
99. Оила нима?.....	80
100. Оила ҳуқуқи ҳақида маълумот беринг.....	80
101. Оталикни белгилаш қай тартибда амалга оширилади?.....	81
102. Ота-онанинг мажбуриятларига нималар киради?.....	82
103. Ота-оналик ҳуқуқини тиклаш учун нима қилиш керак?.....	82
104. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилишига нималар сабаб бўлади?.....	83
105. Ота-оналик ҳуқуқи қандай ҳолларда чекланади?	84
106. Оғзаки битимлар қандай тузилади?	85

107. Оғир жиноятлар сирасига нималар киради?.....	85
108. Патронат нима?.....	85
109. Пенсия тўлаш асослари ҳақида маълумот беринг.....	86
110. Республикамизда истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимоя қилишни таъминлайдиган қандай идораларни биласиз ва улар фаолияти нимадан иборат?.....	87
111. Сиёсий ҳуқуқларнинг жамиятда мавжуд ҳуқуқлар тизимида тутган ўрни ҳақида нималар биласиз?.....	87
112. Суд ҳокимияти ҳақида маълумот беринг.....	88
113. Табиатни муҳофаза қилиш объектларига нималар киради?.....	89
114. Табиатни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асосларини ёритиб беринг.....	89
115. Турар жой дахлсизлиги деганда нимани тушунасиз?.....	90
116. Умрбод озодликдан маҳрум қилиш – жазонинг қандай тури ҳисобланади?.....	90
117. Фарзандликка олиш қай йўсинда амалга оширилади?.....	90
118. Фуқаролиги бўлмаган шахслар деб кимга нисбатан айтилади?.....	92
119. Фуқаролар йиғини фаолияти нимадан иборат?.....	93
120. Фуқароларнинг бурчлари ҳақида маълумот беринг.....	93
121. Фуқаролик нима, у қандай олинади?.....	94
122. Фуқаролик ҳолатлари далолатномалари қаерда қайд этилади?.....	95
123. Фуқаролик ҳуқуқи ҳақида маълумот беринг.....	96
124. Фуқаролик ҳуқуқининг объекти ва субъекти ҳақида маълумот беринг.....	96
125. Фуқаро қачондан бошлаб муомала лаёқатига эга бўлади?.....	97
126. Фуқаронинг муомала лаёқатини чеклаш қандай ҳолларда рўй беради?.....	98
127. Фуқаронинг ҳуқуқ лаёқати қачондан бошлаб берилади?.....	99
128. Хусусий мулк нима?	99
129. Чет эл фуқаролари деб кимларга нисбатан айтилади?.....	100
130. Чин кўнгилдан пушаймон бўлиш деганда нимани тушунасиз?.....	100
131. Шартнома нима?.....	101
132. Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар ҳақида маълумот беринг.....	101
133. Экологик жавобгарлик турлари ҳақида маълумот беринг.....	103
134. Экологик жиноятлар деганда нимани тушунасиз?.....	104
135. Экологик ҳуқуқбузарлик нима?.....	104
136. Экология ҳуқуқининг ҳуқуқ тизимида тутган ўрни ҳақида нималар биласиз?.....	104
137. Эмансипация нима?.....	105
138. Эр-хотиннинг мажбуриятлари нимадан иборат?.....	106
139. Эр-хотиннинг шахсий мулкига нималар киради?.....	106
140. Эр ва хотиннинг умумий мулкига нима киради?.....	107
141. Юридик шахсларга таъриф беринг.....	107
142. Қандай ҳолларда ишсизлик нафақаси тўланади?.....	108
143. Қандай ҳолларда муомала лаёқати чекланади?.....	108
144. Қасддан баданга шикаст етказиш ҳақида маълумот беринг.....	109
145. Қасддан содир этилган жиноят деб нимага айтилади?.....	109
146. Қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган қандай ҳолатлар мавжуд?.....	109

147. Қонун ости хужжати деганда нимани тушунаси?	110
148. Қўшимча жазони тури кимларга нисбатан қўлланилади?	110
149. Қўшимча таътиллари кимларга берилади?	110
150. Ҳуқуқбузарлик, унинг объекти ва субъектига таъриф беринг.	111